Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

MFI - rapport nr. 2

Gæstearbejder i København

En socialpsykologisk undersøgelse udført
for **MELLEMFOLKELIGT SAMVIRKE**
with an English summary

Ved

Eggert Petersen
Eleftheria Tata Arcel
Gretty K. Mizrahi Şirazi
Jane Schreiner
Hans Tage Truelsen

1970 Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut

Rapport nr. 2. Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut

GÆSTEARBEJDERE I KØBENHAVN

En socialpsykologisk undersøgelse af en gruppe tyrkiske, græske og engelske gæstearbejderes immigration, ~~til~~ aktuelle leveforhold og trivsel i Danmark samt en preliminær studie af en gruppe danskeres holdninger til gæstearbejdere.

With an English summary

af

Eggert Petersen, Elefteria Tata Arcel, Gretty Misrahi Sirazi,
Jane Schreiner og Hans Tage Truelsen

INDHOLDSFORTEGNELSE

Kapitel I. UNDERSØGELSENS FORMÅL, METODE OG MATERIALE SAMT UNDERSØGELSENS GANG.

1. Undersøgelsens baggrund og formål
   a) Baggrund
   b) Formål
2. Undersøgelsesmetoder
3. Undersøgelsesmaterialet samt undersøgelsens gang
   a) Udvælgelseskriterierne
   b) Undersøgelsens gang
   c) Det faktiske undersøgelsesmateriale

Kapitel II. MATERIALET SOCIO-BIOGRAFISK SET.

1. Opvækststed
2. Faderens erhverv
3. Religion
4. Skoleuddannelse
5. Tidligere rejseerfaring i udlandet
6. Ægteskab og børn
7. Beskæftigelse i hjemlandet

Kapitel III. TYRKERE.

1. Indledning
2. Et eksempel på en emigration til Danmark
   a) Yeni Coba, Konya, november 1968
   b) Rejsen til Danmark
   c) Første møde med Danmark
   d) Danmark bliver et "hjem"
   e) Det danske folk
   f) Fremtidsplaner
3. Forsøgspersonernes motivation for at arbejde i udlandet
4. Indrejsen
5. Emigrationen og den aktuelle livssituation
   a) Boligsituationen
   b) Økonomiske problemer
   c) Situationen på arbejdspladsen
   d) Problemer med hensyn til sprog
   e) Fritiden
   f) Problemer i forbindelse med religion
   g) Holdning til danskere og oplevelsen af danskernes holdning

6. Fremtidsplaner
7. Sammenfatning

Kapitel IV. GRÆKERE.

1. Indledning
2. Samtale med den græske interviewer
3. Et eksempel på en emigration til Danmark
4. Tværgående beskrivelse af de 33 grækere
   a) Sidste livssituation for afrejsen til Danmark
   b) Oplysninger om Danmark
   c) Motivation
   d) Den første tid i landet - migrationen
   e) Grækernes aktuelle livsomstændigheder
   f) Oplevelsen af danskerne
   g) Kontakt
   h) Oplevelsen af det danske samfund
   i) Grækernes trivsel her i landet
   j) Fremtiden

Kapitel V. ENGLÆNDERNE.

1. Indledning
2. Nogle eksempler på en emigration til Danmark
3. Tværgående beskrivelse af de 31 englændere
   a) Motivation
   b) Den første tid i landet - migrationen
   c) Englændernes aktuelle livsomstændigheder
   d) Oplevelsen af danskerne og det danske samfund
   e) Sproget
   f) Englændernes trivsel her i landet
   g) Fremtiden

Kapitel VI. HOLDNINGEN TIL GÆSTEARBEJDERE HOS EN GRUPPE DANSKERE.

1. Undersøgelsens formål, metode, materiale og problemstilling
   a) Undersøgelsens formål
   b) Undersøgelsens metode
   c) Undersøgelsens materiale
   d) Undersøgelsens problemstilling

2. Holdningsskemaet afprøvet på 4 virksomheder
3. Besvarelsen af holdningsskemaet på virksomheder med gæstearbejdere
4. Sammenhængen mellem trivsel og holdning til gæstearbejdere
5. Forholdet mellem biografiske faktorer og holdningen til gæstearbejdere
6. Besvarelsen af testen for "holdning til kontakt" på virksomheder med gæstearbejdere
7. Sammenhængen mellem holdningen til gæstearbejdere og holdning til kontakt med gæstearbejdere
8. Sammenhængen mellem forskellige former for faktisk kontakt og holdning til gæstearbejdere
9. Holdninger overfor gæstearbejdere af forskellig nationalitet
10. Sammenfatning

Kapitel VII. SAMMENLIGNING AF DE TRE GÆSTEARBEJDERGRUPPER

1. Indledning
2. Klientellet
3. Motivationen
4. Rejsen og indrejsen
5. Migrationen i det danske samfund
   a) Arbejdssituationen
   b) Den socio-økonomiske situation
   c) Boligsituationen
   d) Fritidssituationen
   e) Sprogsituationen
   f) Den religiøse situation
6. Oplevelsen af danskerne og af det danske samfund
7. Gæstearbejdernes generelle trivsel
8. Fremtidsplanerne
9. Den generelle gæstearbejderrolle
   a) Det anvendte rollebegreb
   b) Den generelle gæstearbejderrolle

Kapitel VIII. DISKUSSION OG TEORETISKE OVERVEJELSER

1. Metodiske overvejelser
2. Problematikken
3. Et forklaringsforsøg gennem en modelbeskrivelse

a) Den tyrkiske gruppe
b) Den græske gruppe
c) Den engelske gruppe
d) Sammenfatning

4. Forklaringsforsøg på danskernes holdninger til gæstearbejdere
5. Om diskriminationsbegrebet

Kapitel IX. FORSLAG TIL PRAKTISKE KONSEKVENSER

1. Den nuværende målsætning for dansk gæstearbejderpolitik
2. Forslag til fremtidig målsætning for en dansk gæstearbejderpolitik
3. Forslag til praktiske foranstaltninger til afhjælpning af gæstearbejderproblemet
   a) Samfundsbearbejdelse
   b) Yderligere forskning
   c) Foranstaltninger, der kan lette den første kontakt med det danske samfund
   d) Foranstaltninger til at sikre gæstearbejderne et arbejde på akceptable vilkår
   e) Foranstaltninger til at sikre gæstearbejdernes boliger
   f) En særlig skatteordning
   g) Foranstaltninger til at sikre gæstearbejdernes fritidsforhold
   h) Foranstaltninger til at sikre gæstearbejderne personlig hjælp
   i) Sammenfatning af de fremsatte forslag
4. Afsluttende personlige bemærkninger

Kapitel X. ENGELSK RESUMÉ

-oOo-

BILAG: A: Undersøgelsesmaterialer
B: Tabeller vedrørende gæstearbejdernes imigration til og aktuelle leveomstændigheder i Danmark samt fremtidsplaner.

MELLEMFOLKELIGT SAMVIRKES FORORD

Den her foreliggende undersøgelse er gennemført på bestilling af Mellemfolkeligt Samvirke og finansieret ved bidrag fra forskellige organisationer og fra Mellemfolkeligt Samvirke's støttekreds.

Grunden til at vi i Mellemfolkeligt Samvirke tog dette initiativ, er åbenbar. Det stadig stigende antal gæstearbejdere her i landet medfører menneskelige og samfundsmæssige problemer i et omfang, som efterhånden må betragtes som mere end kritisk, og spørgsmålet om vor evne og vilje til at forstå disse problemer og til at søge at løse dem må siges at berøre en af de mest centrale mellemfolkelige problemstillinger, som vi herhjemme i dag konfronteres med og skal tage stilling til.

Det er vort håb, at denne undersøgelse vil kunne bidrage dels til en større forståelse for hele gæstearbejderproblematikken dels til at de rette beslutninger i den kommende tid kan træffes i bestræbelser - såvel de offentlige som de private - for at fremme den gensidige tilpasning mellem gæstearbejderne og det danske samfund.

På Mellemfolkeligt Samvirke's vegne vil jeg gerne rette en tak til Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut og til den forskergruppe som har gennemført undersøgelsen. En særlig tak vil jeg rette til Caritas Danmark, Dansk Arbejdsgiverforening, Den Danske Folkekirkes Nødhjælp, Landsforeningen for Mentalhygiejne, Det Mosaiske Troessamfund og til Mellemfolkeligt Samvirke's støttekreds, som ved deres bidrag har muliggjort, at undersøgelsen kunne gennemføres.

København, den 3. juni 1970 MELLEMFOLKELIGT SAMVIRKE

Ole Bang
formand

MENTALHYGIEJNISK FORSKNINGSINSTITUTS FORORD

Undersøgelsen "Gæstearbejdere i København" er udført af Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut på foranledning af Mellemfolkeligt Samvirke, der også har skabt det finansielle grundlag for undersøgelsen.

Det generelle formål med undersøgelsen er at skabe større forståelse for gæstearbejderproblematikken. Dette vil, ud fra den samspilsopfattelse, der er grundlaget for undersøgelsen, ikke alene sige større forståelse for den individuelle gæstearbejder og hans problemer, men også skabe større viden om - og forståelse af samfundets reaktioner til gæstearbejderne og til de samfundsbetingelser, som gæstearbejderne må leve under.

Dette formål er søgt løst gennem en problemafdækkende undersøgelse, på basis af dybtgående, kvalitative, psykologiske interviews med en gruppe tyrkere, en gruppe englændere og en gruppe grækere, hvortil kommer en preliminær studie af en gruppe danskeres holdninger til gæstearbejderne.

Undersøgelsen siger ikke noget om, hvor udbredt de fremlagte problemer er - det må konstateres i kommende undersøgelser med talmæssigt store materialer.

Case-metoden har således været hovedmetoden i undersøgelsen. Ud fra case-beskrivelserne er der først foretaget beskrivelser af de tre grupper, hvad angår væsentlige fællestræk, hvorefter disse beskrivelser er lagt ind i en teoretisk ramme, for i det afsluttende kapitel at danne basis for nogle overvejelser over, hvad man kan iværksætte af praktiske foranstaltninger til afhjælpning af gæstearbejderproblemet, der også er et diskriminationsproblem.

Forudsætningen for, at man har kunnet anvende denne metode er, at de tyrkiske interviews er blevet foretaget af en tyrkisk født og dansk uddannet psykolog, mag. art. Gretty K.Mizrahi Şirazi, der i øvrigt også har skrevet kapitel III om tyrkerne - samt oversat kapitel X; at de græske interviews er blevet foretaget af en græsk-født dansk trediedels psykologistuderende, Eleftheria Tata Arcel, der også sammen med forskningsassistent, cand. psych. Jane Schreiner har udarbejdet kapitel IV - om grækerne. Jane Schreiner, der gennem undersøgelsen har virket som un-

dersøgelsens koordinator, har ydermere forfattet kapitlerne I og II (formål og metode samt materialebeskrivelse) og kapitel V - om englænderne. Stud. psych. Hans Tage Truelsen har forestået undersøgelsen af danskernes holdninger til gæstearbejderne samt forfattet kapitel VI. Kapitel VII, VIII IX og X - sammenfatning, sammenligning af de tre grupper, teoretisk diskussion samt overvejelser om praktiske konsekvenser, er forfattet af undertegnede, der i øvrigt har været forskningsleder for undersøgelsen.

Stud psych. Ove Hector Nielsen har bistået Jane Schreiner med de engelske interviews og i øvrigt sammen med stud. stat. Mette Madsen forestået den statistiske bearbejdelse.

Sluttelig skal jeg takke de institutioner og personer, der har stået os bi med råd og dåd. Der er især grund til at takke fagforeningsformand Kai Buch, Glostrup, for hans indsats - uden hvilken undersøgelsen næppe var blevet gennemført i sin nuværende form, ligesom der er grund til at takke en række virksomheders ledelser og medarbejdere for deres interesserede deltagelse i undersøgelsen. Jeg takker ligeledes fremmedpolitiet ud fra hvis arkiver vi har udtrykket adresserne på det græske, det engelske og halvdelen af det tyrkiske materiale - specielt til politiinspektør Ole Stevns samt til kriminalassistent Henry Knudsen, der har været os behjælpelig med de praktiske ting.

Og sidst, men ikke mindst, takker vi de 97 tyrkere, grækere og englændere samt de 106 danskere, der er forsøgspersoner i denne undersøgelse for deres aktive bidrag til undersøgelsen, "uden hvilket intet".

Eggert Petersen

8. juni 1970.

KAPITEL I.

UNDERSØGELSENS FORMÅL, METODE OG MATERIALE SAMT UNDERSØGELSENS GANG

af Jane Schreiner.

1. Undersøgelsens baggrund og formål.

a) Baggrund

Danmark har gennem de senere år haft en stadig stigende tilgang af fremmed arbejdskraft. Vi ved ikke nøjagtig, hvor mange gæstearbejdere, der befinder sig i landet for øjeblikket, men det antages, at der 1. januar 1970, fordelt over hele landet, befandt sig ca. 25.000 gæstearbejdere med arbejdstilladelse, og herudover må man regne med, at der befinder sig et stort antal gæstearbejdere uden arbejdstilladelse i landet - formentlig mindst i dimensionen 3-6.000.

Antallet af udlændinge med arbejds- og opholdstilladelse fra 1/1-1965 - 1/1-1970 fremgår,efter oplysning fra fremmedpolitiet, af tabel I/1:

Tabel I/1

År	Arbejdstilladelse	Opholdstilladelse	Ialt
1/1-65	13.616	10.172	23.788
1/1-66	14.869	10.743	25.612
1/1-67	16.891	11.592	28.483
1/1-68	18.857	12.484	31.341
1/1-69	19.387	12.899	32.286
1/1-70	25.240	12.680	37.920

Som det fremgår af tabellen har stigningen i bevilligede arbejdstilladelser indenfor de sidste fem år været på ca. 12.000, og bemærkelsesværdigt er det, at de 6.000 af disse tilladelser er givet i 1969.

Tilgangen har været størst fra de sydlige lande med en væsentlig lavere levestandard end Danmark, og den største stigning ses i gruppen af tyrkere og i gruppen af jugoslavere. Således er flertallet af de forholdsvis nytilkomne gæstearbejdere fra lande, hvis sociale forhold og kulturelle traditioner er vidt forskellige fra, de, de finder i Danmark.

Fra andre lande, som f.eks. England, fremgår det, at en sådan tilgang af fremmed arbejdskraft stiller øgede krav til hele samfundet. Det kan afstedkomme alvorlige problemer af såvel social som af psykologisk art, hvis kravene ikke imødekommes på forskellig vis. Man har således i andre lande iagttaget, at hvis gæstearbejderne henvises til at leve under dårlige sociale kår, forstærkes tendensen til, at der dannes fordomme overfor fremmede.

I Danmark har man ingen tradition for at modtage fremmed arbejdskraft i større udstrækning, og vi står således overfor en problematik, som er ny og ukendt for os. At problemerne allerede i høj grad er ved at gøre sig gældende fremgår med tydelighed af dagspressen.

Der er imidlertid endnu ikke gjort en mere samlet indsats for at få belyst problemerne. Således vides der reelt meget lidt om gæstearbejdernes faktiske livsomstændigheder og trivsel i Danmark, om hvorfor de er kommet hertil, og hvad de ønsker at opnå gennem opholdet. Ejheller vides det, hvorledes deres samspil med danskerne almindeligvis forløber, og hvilke virkninger det har på såvel gæstearbejderne som på danskerne. Er det sådan, at danskerne er ved at danne fordomme overfor fremmede, eller er det tværtimod således, at vi bliver mere åbne overfor de fremmede ved at lære dem nærmere at kende?

b) Formål

At belyse hele den i det foregående skitserede problematik vil kræve et omfattende, flerårigt og også kostbart forskningsprojekt. Nærværende undersøgelse kan da også betragtes som et første forsøg på at indhente viden indenfor området. Det generelle formål har derfor i første omgang mere været en problemafdækning og en problemformulering end det har været at belyse på forhånd fastlagte problemstillinger.

Det specifikke formål med undersøgelsen har været at give en dybtgående beskrivelse af et mindre antal gæstearbejderes baggrund og motivation, samt af deres sociale og psykologiske livsomstændigheder i Danmark. Vi har herunder søgt at beskrive, hvorledes gæstearbejderne oplever danskerne og forholder sig til dem, samt hvorledes gæstearbejderne mener, at danskerne oplever og forholder sig til dem.

Udover den generelle undersøgelse har vi med en speciel undersøgelse haft det formål at belyse, hvordan et mindre antal

danske industriarbejdere, arbejdsledere samt kontorfunktionærer forholder sig til gæstearbejdere i Danmark. Denne del af undersøgelsen udgør en helhed i sig selv, og undersøgelsens formål, problemstilling, metode og materiale er beskrevet i kapitel VI, hvorfor der henvises dertil.

2. Undersøgelsesmetoder

Udfra det angivne formål, fandt vi, at den bedste metode ville være at udtage en mindre gruppe gæstearbejdere og undersøge disse intensivt.

Som undersøgelsesinstrumenter valgte vi dels åbne interviews, dels interviewskemaer indeholdende såvel åbne som lukkede spørgsmål.

Ved hjælp af de åbne interviews (jvf. bilag A) håbede vi at kunne belyse følgende punkter i gæstearbejdernes livsforløb: 1) sidste livssituation før afrejsen til Danmark, socialt og psykologisk; 2) motivationen for at rejse - herunder viden om og forventninger til Danmark; 3) migrationen, socialt og psykologisk; 4) de aktuelle livsomstændigheder i Danmark, socialt og psykologisk - herunder gæstearbejdernes oplevelse af og holdning til danskere, samt deres oplevelse af, hvorledes danskerne forholder sig til dem; 5) deres trivsel her i landet på interviewtidspunktet, samt deres 6) fremtidsplaner.

De åbne interviews dannede udgangspunkt for en kvalitativ bearbejdelse, og det er på dette materiale, hovedvægten i undersøgelsen er lagt.

Ved hjælp af et interviewskema søgte vi at belyse følgende:

1) hovedpunkter i gæstearbejdernes opvækst; 2) emigrationen; 3) deres faktiske livsomstændigheder i Danmark - herunder arbejde, bolig, familie og fritid; 4) fremtiden. (ang. disse spørgsmål se bilag A).

Herudover søgte vi at belyse 1) gæstearbejdernes holdning til danskerne; 2) deres oplevelse af danskernes holdninger til dem; samt 3) deres trivsel, til hvilket brug, der udarbejdedes 3 spørgeskemaer (jvf. bilag A), nemlig holdsningsskemaer I og II samt et trivselsskema for gæstearbejderne (jvf. bilag A).

De data, vi indsamlede ved hjælp af interviewskemaet og spørgeskemaerne, blev bearbejdet kvantitativt, men da forsøgsper-

sonernes antal er ret ringe, har denne del af materialet først og fremmest værdi, når den ses i sammenhæng med de oplysninger, der blev hentet fra de åbne interviews.

Eftersom hovedvægten blev lagt på de åbne interviews, der har dannet baggrund for den kvalitative bearbejdelse, har undersøgelsen stillet store krav til interviewerne. Som interviewere er anvendt psykologer og psykologistuderende med erfaring i interviewing. Interviewene er gennemført på gæstearbejdernes eget sprog uden brug af tolke.

3. Undersøgelsesmaterialet samt undersøgelsens gang

Som undersøgelsesmateriale valgtes en gruppe tyrkere, en gruppe grækere og en gruppe englændere. Dette skyldtes dels det praktiske forhold, at Instituttet var i stand til at entrere med en tyrkisk født, dansk uddannet psykolog og med en græsk født, dansk "3. del"-psykologistuderende, og dels at man med disse tre grupper kunne opnå et materiale, der spændte over "hele skalaen", hvad angår socio-kulturelle forskelle fra danske forhold.

Antallet af tyrkere, grækere og englændere med arbejds- og opholdstilladelse 1/1-1969 samt 1/1-1970 fremgår af tabel I/2:

Tabel I/2

Nationalitet	Arbejdstilladelse		Opholdstilladelse		Ialt	
År	1969	1970	1969	1970	1969	1970
Tyrkere	542	1.755	84	97	626	1.852
Grækere	311	411	88	97	399	508
Englændere	2.396	2.612	1.475	1.593	3.871	4.205

I undersøgelsen indgår 98 mandlige gæstearbejdere fordelt på tre nationaliteter, nemlig 34 tyrkere, 33 grækere og 31 englændere.

a) Udvælgelseskriterierne

Undersøgelsesmaterialet er udvalgt dels udfra nærmere overvejelser, dels udfra praktiske hensyn. Af praktiske hensyn har

der været såvel den økonomiske og tidsmæssige ramme som nødvendigheden af at skaffe interviewere, der var kvalificeret til at anvende den metode, vi havde valgt.

Tyrkerne er medtaget dels fordi der indenfor de sidste år har været en stigende tilgang af tyrkiske gæstearbejdere, dels fordi deres sociale og kulturelle baggrund er meget forskellig fra vor. Grækerne udgør en langt mindre og tidsmæssigt mere stabil gruppe, og vi har medtaget dem, fordi de med hensyn til kulturel, og i nogen grad, social baggrund både adskiller sig fra tyrkerne og fra danskerne.

Englænderne har vi medtaget dels fordi de talmæssigt udgør en stor gruppe, dels fordi vi herved ville få mulighed for at se, hvordan det går gæstearbejdere med en kulturbaggrund, der ikke adskiller sig væsentligt fra vor, og med mulighed for at tale med mange danskere på deres hjemlands sprog.

Interviewpersonerne blev, efter at der var givet tilladelse fra Justitsministeriet, udtrukket af fremmedpolitiets kartoteker.

De kriterier, vi oprindelig havde tænkt os opfyldt for interviewpersonerne, og som vi udtrak efter i kartoteket, fremgår af følgende skema:

		Alder		Civilstand			Ophold.længde i mdr.		
variable	Køn	20-30år	>30år	gift	ugift	beskæftigelse	3-7	12-18	>24
kriterie	Mand	50%	50%	50%	50%	Ufaglærte	33%	33%	33%

b) Undersøgelsens gang

Efter at have udtrukket navnene udsendte vi breve for en måned ad gangen. Brevene var forfattet på deltagernes modersmål og indeholdt en redegørelse for undersøgelsens formål, samt for tyrkernes og grækernes vedkommende, en invitation til at komme til interview i Instituttet. Englænderne fik valget mellem selv at komme på Instituttet eller at få besøg på deres bopæl af en interviewer. Med invitationerne fulgte en svarkuvert med et skema, der gav gæstearbejderne mulighed for at akceptere eller afslå interview samt mulighed for ændring af det foreslåede tidspunkt for interviewet, (se bilag A).

En opgørelse over antallet af udsendte breve og antallet af svar på disse ser således ud:

Tabel I/3: Reaktioner på invitationerne

Nationalitetsgruppe	Grækere	Englændere	Tyrkere
Antal udsendte breve	98	93	49
Retur med akcept: kommet	33	31	7
Retur med akcept: udeblevet	11	2	2
Retur med afslag	9	5	4
Retur ubekendt adresse	18	26	17
Svar udeblevet	27	29	15

De første breve blev udsendt i midten af oktober 1969 og interviewingen startede i slutningen af samme måned og fortsatte indtil begyndelsen af marts 1970. Tallene for tyrkerne angiver det samlede antal breve, der var udsendt i slutningen af december 1969. Som det fremgår, var det antal, der på dette tidspunkt var fremmødt så ringe, at vi måtte ændre fremgangsmåde, hvorfor vi begyndte at henvende os til fabrikker, hvor tyrkere var ansat.

Undersøgelsen har gennem hele dataindsamlingsperioden i høj grad været præget af vanskeligheder af såvel praktisk som psykologisk art.

For så vidt burde vi have kunnet forudse, at når man giver sig i kast med en undersøgelse af gæstearbejderproblemet, kan man ikke selv undgå at ramle ind i problemet på forskellig vis. Naturligvis var vi på forhånd klar over, at det at indhente oplysninger om menneskers livsomstændigheder og om deres oplevelse af disse, altid frembyder en række vanskeligheder, så som at motivere forsøgspersonerne til at deltage, og når de har indvilliget, da at skabe en situation, hvor de føler, at de frit kan give oplysninger fra sig, uden at føle at oplysningerne kan blive brugt imod dem.

Imidlertid har det vist sig, at vi, uden at gøre os det klart, har haft en række urealistiske forventninger til, hvordan gæstearbejderne ville reagere på at blive indbudt til at deltage

i en undersøgelse som denne. Disse forventninger er dannet gennem de erfaringer, vi har gjort med danske interviewpersoner. Således forventede vi, uden at gøre os det klart, at gæstearbejderne var nogenlunde bekendt med begrebet "en videnskabelig undersøgelse". Vi forventede, at i hvert fald størsteparten af de personer, vi henvendte os til, ville have en nogenlunde positiv indstilling overfor undersøgelsen, således forstået at de ville opfatte den som et led i bestræbelser på at gøre forholdene bedre for gæstearbejderne i Danmark. Disse forventninger viste sig imidlertid ikke at slå til, idet der opstod en række problemer i undersøgelsens forløb.

Problemerne bestod for grækernes vedkommende, udover det generelle problem med at adressen var forkert, i at de enten slet ikke svarede eller, hvis de havde svaret ja, udeblev. Forskellige episoder og tilfældige oplysninger tyder på, at dette skyldes, at de græske gæstearbejdere har følt sig usikre overfor projektet og derfor været tilbageholdende.

En del interviewpersoner har i øvrigt fra starten været ivrige efter at sikre sig, at undersøgelsen ikke var "politisk". Disse personer har ikke været politisk engagerede og har givet udtryk for, at de var bange for at blive indblandet i politik.

Nogle af de politisk engagerede, som havde hørt om undersøgelsen, men som ikke selv har deltaget, har bl.a. overfor dagspressen givet udtryk for mistanke om, at projektet var sat i værk af "juntaen". Dette gav sig også udslag i en henvendelse til Instituttet fra en speciel politisk organisation, hvor man bad os om at standse projektet og truede med at iværksætte modforholdsregler, hvis vi fortsatte. Efter at have drøftet situationen med repræsentanter for den pågældende organisation, samt med repræsentanter for andre græske eksilorganisationer, besluttede vi imidlertid at fortsætte undersøgelsen af den græske gruppe, blandt andet fordi flertallet af de herværende eksilgrækere tilsyneladende ikke havde en sådan mistanke til os, men tværtimod tilbød samarbejde om undersøgelsen.

Generelt synes man fra grækernes side at have næret en angst for at give for mange oplysninger fra sig. Man har frygtet, at undersøgelsen var iværksat af de danske myndigheder, og at de oplysninger, man gav, kunne give anledning til udvisning af landet. Imidlertid er disse informationer kommet fra de grækere,

der har accepteret at deltage, og vi kan således ikke vide, om det er de samme forhold, der har afholdt de øvrige i at svare eller i at møde op. Det er således også muligt, at en del ikke har svaret, fordi brevet ikke sagde dem noget. Disse personer har måske ikke forstået det sprog, det var affattet i, til trods for at brevet er forsøgt forfattet i det enklest mulige sprog.

Det skal i øvrigt bemærkes, at efter at intervieweren havde forklaret lidt nærmere om undersøgelsen for alle de, der mødte op, lykkedes det - på en enkelt undtagelse nær - at gennemføre interviewingen i en god atmosfære og med god kontakt.

For tyrkernes vedkommende har problemerne også bestået i, at de enten slet ikke svarede eller, hvis de havde svaret ja, slet ikke kom. De tyrkere, der kom, havde andre forventninger til interviewet, end vi havde regnet med. Det viste sig, at mange kom, fordi de ventede, at vi kunne give dem socialrådgivning, hvilket de også fik i den udstrækning, det var muligt.

Vanskelighederne med at få tyrkerne til at svare og til at komme blev, som før nævnt, efterhånden så store, at vi blev tvunget til at ændre vor procedure. Således gik vi for tyrkernes vedkommende over til at henvende os til seks fabrikker, hvor vi vidste, der var ansat tyrkere. Selv på denne måde kunne vi kun sikre os tyrkernes deltagelse ved at den tyrkiske psykolog kom på fabrikken efter arbejdstid og aftalte interviewtidspunkt, samt tog interview i fabrikkens lokaler. Tillidsmændene på virksomhederne har her været til stor hjælp, idet de bl.a. sørgede for at samle tyrkerne efter arbejdstid.

Det er vanskeligt at gisne om årsagerne til tyrkernes udeblivelse og utilbøjelighed til at svare. Der er sikkert mange årsager, bl.a. at de ikke i alle tilfælde har været i stand til at læse brevet. På fabrikkerne har der som regel været et par stykker, der kunne læse og som har hjulpet de øvrige. Der er dog god grund til at tro, at der også for tyrkernes vedkommende - ligesom for grækerne - har gjort sig en generel angst eller usikkerhed gældende, som sandsynligvis skyldes ukendskab til mentalhygiejnebegrebet, og ukendskab til begrebet "en videnskabelig undersøgelse". Også her er antagelserne baseret på udtalelser fra personer, der trods alt er mødt frem.

For englændernes vedkommende har der kun været de praktiske problemer med at adresserne var forkerte, eller at de ikke sva-

rede på vor henvendelse. I selve interviewsituationen har vi kun mødt en meget positiv indstilling til undersøgelsen og en villighed til at udtale sig frit, hvilket bekræftes af, at flertallet ønskede at interviewene skulle foregå i deres hjem. Alle vidste, hvad en videnskabelig undersøgelse af samfundsforhold vil sige, og de kendte også de regler, der gælder i en interviewsituation. Således var der ingen, der forventede, at vi ville videregive oplysninger, de gav fra sig, og der var ingen, der forventede at få personlig hjælp i større udstrækning.

c) Det faktiske undersøgelsesmateriale

På grund af ovennævnte forhold blev undersøgelsesmaterialet ikke, som vi havde tænkt os det ud fra de fastlagte kriterier.

I de efterfølgende fire tabeller er det faktiske undersøgelsesmateriale fordelt på de fire variable, der lå til grund for kriteriefastsættelsen (jfr. skemaet side).

Tabel I/4: Aldersfordelingen af undersøgelsesgrupperne

Alder	<20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	>50	n
Grækere	0.0	3.0	39.4	27.2	15.1	9.1	6.1	0.0	33
Englændere	6.7	50.0	23.3	3.3	6.7	6.7	3.3	0.0	30
Tyrkere	3.0	18.2	27.2	18.2	18.2	9.1	3.0	3.0	33
Total	3.2	23.7	30.0	16.2	13.3	8.3	4.1	1.0	96

Aldersmæssigt fordeler gæstearbejderne sig således, at 57% er under 30 år, mens 43% er derover. Denne fordeling svarer altså, når det gælder samtlige gæstearbejdere, nogenlunde til de oprindelige kriterier.

Betragter man de tre nationalitetsgrupper hver for sig, er det imidlertid kun tyrkerne, der fordeler sig således. Grækerne samler sig i den ældre aldersgruppe, idet 58% er over 30 år. Englænderne samler sig tydeligvis i den yngre aldersgruppe, idet 80% er under 30 år.

Tabel I/5: Civilstand

Civilstand	gift	ugift	n
Grækere	42.2	57.6	33
Englændere	41.9	58.1	31
Tyrkere	85.3	14.7	34
Total	56.6	43.4	98

57% af samtlige gæstearbejdere er gift, mens resten er ugifte.

Ser man på nationalitetsgrupperne hver for sig, viser det sig, at tyrkerne adskiller sig fra de to andre grupper derved, at næsten alle, nemlig 85%,er gifte.

Tabel I/6: Beskæftigelse i Danmark

Beskæftigelse	Grækere	Englændere	Tyrkere	Total
ufaglært	53,3	66,7	94,1	72,5
faglært	40,0	22,2	5,9	22,0
tj.mand/funktionær	0	11,1	0	3,3
selvst. erhvervsdrivende	0	0	0	0
landbrug	0	0	0	0
højere uddannelse	6,7	0	0	2,2
antal n	30	27	34	91

Som det fremgår af tabellen, er det oprindelige kriterium, hvor vi udtrak ufaglærte arbejdere, ikke opfyldt. Dette skyldes en hyppig uoverensstemmelse mellem fremmedpolitiets oplysninger og gæstearbejdernes faktiske beskæftigelse her i landet. Imidlertid fremgår det, at størsteparten trods alt var beskæftigede som ufaglærte, dog med en vis forskel mellem de forskellige nationaliteter.

Tabel I/7: Opholdets længde

Opholdets længde	Grækere	Englændere	Tyrkere	Total
1 md.	0	3.3	3.0	1-6 md.
2-3 mdr.	0	3.3	3.0	15,7 %
3-6 -	0	13.3	21.2	
½-1 år	15.1	20.0	24.2	½-2 år
1-1½ -	9.1	3.3	12.1	35,2 %
1½-2 -	3.0	6.7	12.1	
2-3 -	33.4	30.0	15.2	>2 år
3 -	39.4	20.0	9.1	49,0 %
n	33	30	33	96

Som det fremgår af tabellen, har halvdelen af gæstearbejderne været her i over 2 år, hvilket ikke svarer til vore oprindelige kriterier. At det i højere grad er denne del af gæstearbejderne, der er mødt op end de nytilkomne, kan dels skyldes, at usikkerheden overfor det danske samfund bliver mindre, når de har været her i længere tid, dels at de med tiden bliver mere opmærksomme på gæstearbejderes problemer og ønsker at medvirke til en bedring af tilstandene.

KAPITEL II

MATERIALET SOCIO-BIOGRAFISK SET

af Jane Schreiner.

Dette kapitel er en deskription af gæstearbejdernes sociale og religiøse baggrund, således som den fremtræder på grundlag af interviewskemaet (se bilag A).

1. Opvækststed.

På spørgsmålet om, i hvilken type by, gæstearbejderne boede under deres opvækst, fordelte svarene sig således:

Tabel II/1: I hvilken by levede De under opvæksten?

	Grækere	Englændere	Tyrkere	Total
Landsby	27.2	10.7	85.3	41.1
Provinsby	42.5	60.7	5.9	36.4
Storby	30.3	28.6	8.8	22.5
Ialt	100.0	100.0	100.0	100.0
n	33	28	34	95
Uoplyst	-	3	-	3

Ser man på gæstearbejderne som helhed, viser det sig, at de fordeler sig nogenlunde jævnt over de tre bytyper, men dog således at hovedvægten ligger på "landsby".

Denne overvægt på "landsby" skyldes udelukkende tyrkerne, som skiller sig ud fra de øvrige ved, at 85% er opvokset i et landsbymiljø. Grækerne fordeler sig meget jævnt, dog med en lille overvægt på "provinsby". Englændernes store overvægt på "provinsby" giver et falsk billede af situationen, idet der i de fleste tilfælde er tale om så store provinsbyer, at de efter danske forhold svarer til storbyer.

2. Faderens erhverv

Tabel II/2: Hvad var Deres fars erhverv?

Beskæftigelse	Grækere	Englændere	Tyrkere	Total
ufaglært	12,8	14,3	3,0	9,6
faglært	17,2	14,3	6,1	12,0
Tj.mand/fktn.	17,2	19,0	3,0	12,0
selvst.erh.drivende	6,9	0	0	2,4
landbrug	31,0	4,8	84,9	45,8
højere uddannelse	6,9	28,6	0	9,6
andet	6,9	19,0	3,0	8,4
ialt	99,9	100,0	100,0	99,8
n	29	21	33	83
uoplyst	4	10	1	15

Der synes for de tre grupper at være en god overensstemmelse mellem opvækststed og faderens beskæftigelse, når man tager i betragtning, indenfor hvilken bytype de forskellige erhverv traditionelt grupperer sig.

Majoriteten af tyrkerne kommer således fra et landsbymiljø, hvor man har ernæret sig ved landbrug.

For grækernes vedkommende repræsenterer landbruget med ca. 30% den største gruppe, og herudover fordeler faderens erhverv sig jævnt over de øvrige erhvervsgrupper, dog med overvægt på faglært arbejde og tjenestemand/funktionær.

Englænderne skiller sig ud fra de andre grupper, ved at halvdelen af fædrene enten er tjenestemænd/funktionærer eller har et arbejde, der kræver en højere uddannelse. En del er også faglærte eller ufaglærte arbejdere.

Det kunne udfra faderens erhverv godt se ud til, at englænderne har haft den bedste socio-økonomiske baggrund, grækerne den næstbedste, mens den har været dårligst for tyrkerne.

3. Religion

På spørgsmålet om, i hvilken religion gæstearbejderne er opdraget, fordeler de sig på følgende måde:

Tabel II/3: I hvilken religion er De opdraget?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Protestant	0.0	66.7	0.0
Romersk katolsk	0.0	13.3	0.0
Græsk katolsk	100.0	0.0	0.0
Muhammedanere	0.0	0.0	100.0
Andet	0.0	3.3	0.0
Ingen	0	16.7	0
n	32	30	34
Uoplyst	1	1	0

Det viser sig således, at tyrkerne og grækerne alle er opdraget i deres landes officielle religioner, mens englænderne overvejende er opdraget protestantisk, og en mindre del enten er romersk-katolsk eller ateistisk opdraget.

På spørgsmål vedrørende familiens religion, religiøsitet og grad af denne, samt egen nuværende religion, religiøsitet og grad heraf, fordeler svarene sig, samlet i nationalitetsgrupper, således:

Tabel II/4: Tyrkernes religion og religiøsitet

I hvilken religion er De opdraget?	Muhammedanismen 100 %		
Er Deres familie religiøs?	Ja 100 %		Nej 0 %
I hvor høj grad?	Meget 75%	En hel del 18,8%	Noget 6,2%

Hvad er Deres nuværende religion?	Muhammedanismen 93,9 %		Protestantismen 6,1 %
Er De selv religiøs?	Ja 96,7 %		Nej 3,3 %
I hvor høj grad?	Meget 72,5%	En hel del 13,8 %	Noget 13,8%

Som det fremgår af tabellen, kommer alle tyrkerne fra religiøse hjem og i 75 % af tilfældene angives familien at have været meget religiøse.

Karakteristisk for tyrkerne er, at de også i det fremmede viderefører den religion, de er opdraget i, og at de vedbliver at være meget religiøse.

Tabel II/5: Grækernes religion - religiøsitet

I hvilken religion er De opdraget?	Græsk - katolicismen 100 %			
Er Deres familie religiøs?	Ja 93,3 %			Nej 6,7 %
I hvor høj grad?	Meget 55,5%	En hel del 33,3%	Noget 11,1%	

Hvad er Deres nuværende religion?	Græsk - katolicismen 100 %			
Er De selv religiøs?	Ja 70,9 %			Nej 29,1 %
I hvor høj grad?	Meget 26,1%	En hel del 21,7%	Noget 52,2%	

Grækerne viser sig også at komme fra religiøse hjem, og i 50 % af tilfældene angives familien at have været meget religiøs.

Ser man på grækernes nuværende religion, samt grad af religiøsitet, fremgår det, at grækerne ligesom tyrkerne bevarer den religion, de er opdraget i, men at de ikke på samme måde vedbliver at være religiøse i det fremmede. Der er en tydelig svækkelse i religiøsiteten for grækerne i forhold til forældrenes religiøsitet.

Tabel II/6: Englændernes religion og religiøsitet

I hvilken religion er De opdraget?	Protestantisme 66,7%	Rom-katolicisme 13,3%	Andet 3,3 %	Ingen 16,7%
Er Deres familie religiøs?	Ja 46,7 %		Nej 53,3 %	
I hvor høj grad?	Meget 6,7%	En hel del 46,7 %	Noget 46,7%	

Hvad er Deres nuværende religion?	Protestantisme 36,7%	Rom-katolicisme 13,3%	Ingen 50 %
Er De selv religiøs?	Ja 40 %		Nej 60%
I hvor høj grad?	Meget 8,3%	En hel del 25,0 %	Noget 66,7%

Englænderne adskiller sig fra tyrkerne og grækerne ved at 50 % kommer fra ikke-religiøse hjem, mens resten kommer fra jævnt religiøse hjem.

Den tendens, vi sporede hos grækerne til at blive mindre religiøse, end de er opdraget til, er påfaldende tydelig for englændernes vedkommende, idet 50 % angiver, at de overhovedet ikke har nogen religion på nuværende tidspunkt, mens kun 16,7 % siger, at de er opdraget ateistisk. De, der er opdraget romersk-katolsk fastholder tilsyneladende deres religion, mens frafaldet finder sted hos de, der er protestantisk

4. Skoleuddannelse

Gæstearbejdernes skoleuddannelse fremgår af tabel II/7.

Tabel II/7: Hvilken skoleuddannelse har De?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ingen	0	0	6,1 %
Mindre end 5 år	46,9 %	0	66,6 %
6-10 år	21,9 %	45,2 %	24,2 %
mere end 11 år	31,2 %	54,8 %	3,0 %
Ialt	100,0 %	100,0 %	99,9 %
n	32	31	33
uoplyst	1	0	1

De tre grupper adskiller sig fra hinanden med hensyn til skoleuddannelse. Tyrkerne har den korteste skoleuddannelse, idet godt 70 % har en skolegang på fem år eller derunder. Af grækerne har knap halvdelen en skolegang på fem år eller derunder, mens det for begge grupper gælder, at en fjerdedel har gået 6-10 år i skole. Omkring en trediedel af grækerne har gået i skole mere end elleve år.

Englænderne adskiller sig væsentligt fra grækerne og tyrkerne, derved at ingen har gået i skole mindre end otte år og godt 90 % har gået i skole ti år eller mere. Hertil skal dog siges, at skolegangen i England allerede starter i fem-års alderen.

Således har englænderne i almindelighed en længere skolegang end tyrkerne og grækerne, og der er også relativt flere englændere med en højere uddannelse.

5. Tidligere rejseerfaring i udlandet

Tidligere rejseerfaringer fremgår af tabel II/8.

Tabel II/8: Har De været i udlandet før De kom til Danmark, og i bekræftende fald var det da: ferie, arbejde eller begge dele?

	Har De været i udlandet før De kom til Danmark?	Var det ferie, arbejde, eller begge dele (F,A,B)
Grækerne	ja: 69,7%	F: 13.0% A: 74.0% B: 13.0%
	nej: 30.3%	
Englænderne	ja: 83.3%	F: 36.4% A: 27.3% B: 36.4:
	nej: 16.7%	
Tyrkerne	ja: 30.3%	F: 30.0% A: 60.0% B: 10.0%
	nej: 69.7%	

Som det fremgår af tabellen, har en betydelig mindre del af tyrkerne rejst, før de kom til Danmark, sammenlignet med englænderne og grækerne.

Hovedparten af de grækere og tyrkere, der er rejst ud, er rejst for at arbejde, mens englænderne fordeler sig jævnt på de tre grupper: "ferie", "arbejde" og "begge dele".

6. Ægteskab og børn

Tabel II/9: Civilstand

	Græk.	Engl.	Tyrk.
Gift	42,4%	41.9%	85.3%
Ugift	57.6%	58.1%	14.7%
Ialt	100.0%	100.0%	100.0%
n	33	31	34

Tabel II/10: Er Deres hustru dansk?

	Græk.	Engl.	Tyrk.
Ja	57.1%	84.6%	0
Nej	42.9%	15.4%	100.0%
Ialt	100.0%	100.0%	100.0%
n	14	13	29
Korrekt ubesvaret	19	18	5

Tabel II/11: Er Deres hustru i Danmark?

	Græk.	Engl.	Tyrk.
Ja	100.0%	92.3%	0
Nej	0	7.7%	100.0%
Ialt	100.0%	100.0%	100.0%
n	14	13	29
Korrekt ubesvaret	19	18	5

Som tabellerne viser, adskiller tyrkerne sig fra grækerne og englænderne, for det første ved at dobbelt så mange tyrkere er gift, for det andet ved at ingen af dem er gift med en dansk pige, og for det tredie ved at ingen af dem har deres hustru i Danmark.

For grækerne og englænderne gælder det, at godt 40% i begge grupper er gift, heraf den overvejende del med en dansk pige, samt at de alle har deres hustruer i Danmark.

Tabel II/12: Har De børn?

	Græk.	Engl.	Tyrk.
Ja	66.7%	34.6%	85.3%
Nej	33.3%	65.4%	14.7%
Ialt	100.0%	100.0%	100.0%
n	24	26	34
Uoplyst	9	5	0

Tabel II/13: Antal børn?

	Græk.	Engl.	Tyrk.
1	62.5%	66.7%	13.8%
2	31.2%	33.3%	0
3	6.3%	0	27.6%
4	0	0	17.2%
5	0	0	10.4%
6	0	0	6.9%
7	0	0	20.7%
8	0	0	3.4%
Ialt	100.0%	100.0%	100.0%
n	16	9	29
Korrekt ubesv.	8	17	5
Uoplyst	9	5	0

Tabel II/14: Er Deres børn i Danmark?

	Græk.	Engl.	Tyrk.
Ja	91.7%	100.0%	10.3%
Nej	8.3%	0	89.7%
Ialt	100.0%	100.0%	100.0%
n	12	9	29
Korrekt ubesv.	8	17	5
Uoplyst	13	5	0

Igen skiller tyrkerne sig ud fra grækerne og englænderne. For det første har alle de gifte tyrkere børn, for det andet har de langt flere børn end grækerne og englænderne, og for det tredie opholder børnene sig i Tyrkiet.

En trediedel af englænderne og to trediedele af grækerne har børn, men ikke ret mange sammenlignet med tyrkerne. Endvidere opholder grækernes og englændernes børn sig næsten alle i Danmark.

7. Beskæftigelse i hjemlandet

Tabel II/15: Hvad var Deres arbejde i hjemlandet?

	Grækere	Englændere	Tyrkere	Total
ufaglært	16,1	25,9	19,3	20,2
faglært	32,3	25,9	29,0	29,2
tj.md/fnkt.	3,2	7,4	9,7	6,7
selvst. erh.driv.	0	0	0	0
landbrug	9,7	0	32,3	14,6
højere uddannet	16,1	18,5	3,2	12,4
andet	22,6	22,2	6,4	16,9
Ialt	100.0	99,9	99,9	100,0
n	31	27	31	89
uoplyst	2	4	3	9

Tabellen viser, at tyrkerne skiller sig ud fra grækerne og englænderne ved i højere grad at have været beskæftiget indenfor landbrug, og ved at langt færre har haft et arbejde, der krævede en højere uddannelse.

KAPITEL III

TYRKERNE

af

Gretty Mizrahi Sirazi.

1. Indledning

Dette kapitel handler om 34 tyrkiske gæstearbejdere, som blev interviewet i perioden november 1969 til marts 1970. Gennemsnitsalderen for hele gruppen er 33 år, (fra 20 år til 50 år), og varigheden af forsøgspersonernes ophold i Danmark varierer fra 30 dage til 3 år.

Formålet med kapitlet er at give læseren et indtryk af forsøgspersonernes motivation for at arbejde i udlandet, deres oplevelser under indrejsen, de problemer de har mødt under deres ophold i Danmark, og endelig deres fremtidsplaner.

Da vi begyndte at bearbejde vore data, blev vi konfronteret med to muligheder. Enten kunne vi resumere og diskutere vigtige og tilbagevendende problemområder i vore interviews, eller også kunne vi give læseren chancen for at opleve forsøgspersonerne og deres probelmer på så direkte en måde som muligt, og dermed lade ham selv danne sig et indtryk af problematikken. Vi valgte den sidstnævnte fremgangsmåde. Desværre var det ikke muligt at optage samtalerne på bånd, da forsøgspersonerne i første vejen var ilde til mode og ret mistænksomme. Vi har dog prøvet at nedskrive så meget som muligt af det, de sagde, og at gengive og bevare ånden i deres fortællinger i oversættelsen.

Siden det ikke er muligt at gengive alle 34 samtaler, vil vi kun gennemgå en enkelt sag i dens helhed i det næste afsnit. I de følgende afsnit vil vi prøve at diskutere forskellige tendenser, oplevelser og meninger, og illustrere dem ved at citere de mest repræsentative udsagn inden for de forskellige grupper, som forsøgspersonerne lader sig opdele i med hensyn til de områder, vi prøver at belyse, nemlig: motivationen for at rejse til udlandet (afsnit 3), problemerne omkring indrejsen (afsnit 4), tilpasning til det danske samfund (afsnit 5), samt fremtidsplaner (afsnit 6).

2. Et eksempel på en emigration til Danmark

B.D. er født i Yeni Coba, Konya i 1945. Han fik en otteårig skoleuddannelse og begyndte at arbejde hos sin far snart efter han forlod skolen. Han var allerede gift og havde et barn, da han var 18 år gammel. Han fortalte det følgende i to interviews, der varede 1½ time hver.

B.D."Jeg er klar over, at danskerne tror, at alle tyrkere kommer her for at tjene penge og kun for pengenes skyld. Det siger de fleste danskere. Det bliver man fornærmet over. Jeg klarede mig udmærket i Tyrkiet. Min far ejer noget jord. Om sommeren arbejdede vi ude på markerne. Nogle år var høsten god, andre år var den dårlig, men vi klarede os. Om vinteren var jeg hos min onkel. Han er smed. Jeg lærte faget hos ham. Så var der nok til kone og børn. Jeg kom ikke her alene for at tjene penge".

Intervieweren: "Hvorfor ville De rejse til udlandet?"

a) Yeni Coba, Konya, november 1968

B.D. "Det havde jeg altid drømt om, og så var der så mange venner, der rejste til Tyskland. Jeg havde også to fætre i Sverige. De rejste tilbage til landsbyen og fortalte en hel masse ting om Europa. Jeg blev klar over efterhånden, at livet var i Europa, og jeg måtte selv rejse og sikre mig og min familie en fremtid. Mulighederne for at tjene penge i Europa var ret gode dengang. Folk tjente ret mange penge, de kom tilbage med 20.000-30.000 tyrkiske lira (d.v.s. ca. 15.000 kr.) og så er det, at man begynder at tænke, om man ikke selv også skulle rejse til udlandet.... Jeg havde ikke forestillet mig, at det ville gå sådan".

b) Rejsen til Danmark, december 1968

B.D. "Det er en lang historie. Det vil du nok ikke høre om. Vil du det? Da jeg rejste hjemmefra, vidste jeg ikke rigtigt, hvor jeg skulle arbejde. Min eneste tanke var at opleve Europa. Jeg tog toget fra Istanbul, hoppede af i Zagreb. Jeg blev i Zagreb 4-5 dage og rejste videre til Østrig. Jeg kunne godt lide Østrig, men kunne ikke finde arbejde. Opholdet i Østrig varede en måned, jeg var klar over, at jeg måtte videre til Tyskland, Jeg fandt

en arbejdsplads i Köln, men kunne ikke få en arbejdstilladelse. Jeg fik at vide, at man skulle henvende sig til et tysk konsulat uden for Tyskland. Det nærmeste konsulat var i Frankrig ved den fransk-tyske grænse. Der ventede jeg i 45 dage. Der var mange andre udenlandske arbejdere i den lille by. Vi ventede allesammen på et svar fra Tyskland. Der var flere der, som sagde, at man kunne godt få arbejde i Frankrig, men at lønnen var lav dernede, og at de behandlede mennesker som dyr. En dag fik jeg et brev fra det tyske konsulat på tyrkisk. Der stod i brevet, at Tyskland ikke kunne modtage flere arbejdere. På det tidspunkt havde jeg 3.000 T.L. tilbage af de 7.000, jeg havde lånt. Jeg besluttede mig alligevel til at tage til Tyskland. Jeg blev i Köln en hel måned. Jeg overvejede, om jeg skulle tage tilbage til Tyrkiet, men det kunne jeg ikke gøre".

Intervieweren: "Mener De, at De ikke havde penge nok til at rejse tilbage?"

B.D. "Jeg havde ikke en øre på lommen, men det var ikke det. Halvdelen af mandfolkene i min landsby er rejst til udlandet. De har allesammen fundet arbejde. De sender penge hjem. Jeg kunne ikke tage tilbage til Tyrkiet med en gæld på 7.000 T.L. og indrømme, at det var gået galt for mig. Jeg bad min far om at sende mig 1.000 T.L. til. Så snart jeg fik pengene, købte jeg en billet og rejste til Danmark. Men jeg blev afvist ved grænsen. Man skulle jo have 600 kr. på lommen; det havde jeg ikke. Vejen gik tilbage til Tyskland, derefter til Frankrig. Jeg arbejdede i Strasbourg 15 dage, hvor forholdene var meget dårlige, det var koldt. Jeg skrev til nogle venner i Danmark, og sagde til dem, at Europa ikke havde villet modtage mig, og at jeg var ved at tage tilbage til Tyrkiet. I løbet af tre dage sendte de mig en kaution og 700 kr."

c) Første møde med Danmark, april 1969

B.D. "Jeg tog det første tog til København. Om morgenen var jeg i Rødbyhavn, men de ville ikke lade mig komme ind. Jeg havde kun 500 kr., og de ville ikke anerkende kautionen. Man skal have 600 kr. i pungen for at komme ind i Danmark. Jeg viste politiet det brev, jeg havde fået fra mine venner, og jeg fortalte dem, at mine venner ville sørge for mig. På den måde fik jeg overtalt en politimand til at ledsage mig til politistationen i Køben-

havn. Derfra ringede vi til mine venners fabrik. Telefondamen på fabrikken kunne ikke finde dem. Politimanden begyndte at blive vred. Jeg havde mine venners private adresse, og vi kørte ud til deres hus, men der var ingen hjemme. Det var forfærdeligt. Den stakkels politimand brugte hele dagen på mig, han kunne jo ikke gøre mere. De sagde, jeg måtte forlade Danmark i løbet af to timer. De undersøgte min bagage for at se, om jeg havde opium med, og så hen til Hovedbanegården. Vejen var klar til Köln igen. Da jeg kom til Köln, ringede jeg til mine fætre i Sverige. Jeg kan ikke rigtig huske, hvad jeg sagde, men jeg ved, at de kom til Köln og hentede mig i deres taxa[x]. Jeg boede hos dem en hel måned og kom så til Danmark for anden gang".

d) Danmark bliver et "hjem"

B.D. "Jeg fandt et værelse hos en familie, da jeg kom til Danmark. Værten havde en taxa, han kørte mig til forskellige fabrikker, indtil vi fandt een, der ville give mig arbejde. Værten var en god mand; jeg betalte ham noget for kørslen, men det var ikke ret meget. Han hjalp mig også med andre ting, men jeg boede ikke ret længe hos ham, d.v.s. i gården ved hans hus. Der sov 30 mennesker i et stort rum, og så havde vi kun eet badeværelse til alle. Det var i Herlev, og jeg betalte 200 kr. om måneden. Jeg har boet mange forskellige steder siden den tid, men altid alene, jeg kan ikke lide at dele værelse med nogen. Nå ja, det var arbejdet, du spurgte mig om. Jeg har kun arbejdet to forskellige steder. Først på en maskinfabrik i Glostrup, hvor jeg fik 450 kr. om ugen, og nu her i Ballerup".

"Jeg er specialarbejder, men jeg ved ikke, hvor meget jeg får i løn. De giver os nogle sedler, hvor der står en hel masse tal. For eksempel, skulle jeg have 1.300 kr. hveranden uge, men jeg får kun udbetalt ca. 500-600 kr. Det kommer an på akkorden.[xx] Der er ingen af os, der ved, hvor meget vi får næste gang. Jeg ved bare, at jeg fik udbetalt 600 kr. for to uger siden, og at jeg betaler 100 kr. om måneden til et buskort, 200 kr. i husleje, fagfor-

x) De fleste forsøgspersoner kaldte private biler for taxaer.

xx) Jeg undersøgte sagen senere. B.D. har en trækprocent på 34. Han har også en skatterestance fra 1969, som tilbagebetales ved at yderligere 15 % trækkes fra hans løn. Den samlede trækprocent bliver derved 49 %. Med en bruttoløn på ca. 2.600 kr. skulle han have en nettoløn på omkring 1.300 kr. Grunden til at han fik mindre end det, var en EDB fejl i firmaet.

eningskontingent og sygekasse, så at der ikke bliver noget at sende hjem. Og så betaler jeg 49 % i skat. Nu er det her med skat meget uretfærdigt. Jeg betaler 49 % af alt, hvad jeg tjener. Der er andre, der kun betaler 31 %. Jeg kender folk, der får børnetilskud, de betaler kun skat på en del af deres løn. Hvor kan man få den slags ting at vide"?

e) Det danske folk

B.D. "Det er især praktiske ting, jeg har haft vanskeligheder med: at finde arbejde og bolig, at henvende mig til skattekontoret, at betale fagforeningskontingent. I tre måneder betalte jeg fagforeningskontingent til to forskellige fagforeninger, ingen sagde, at det ikke var nødvendigt. Ellers kan jeg ikke sige, at jeg har haft særlige vanskeligheder her i landet. Jeg rejste jo en hel del og boede i større byer i Tyrkiet, inden jeg kom til Danmark. Jeg kan ikke se nogen stor forskel".

"Som regel er danskere meget venlige og hjælpsomme. For eksempel, når man går på gaden og ikke kan finde an adresse. Men de var endnu venligere før i tiden. Jo flere udlændinge der kommer, jo hårdere bliver de. De har især et dårligt indtryk af tyrkere. De tror, vi kun kommer her for at tjene penge, og at vi ikke kan opføre os ordentligt. Det er på grund af et par stykker, der laver ballade. Her er man ikke Mehmet, Hasan eller Mustafa. Man bliver betragtet som tyrker eller jugoslav. Jeg ville ikke anbefale en ven hjemmefra at komme til Danmark, fordi danskerne ikke er glade for os. Når man går ud at danse for eksempel, det kan jeg godt lide, hvis der ikke var den slags underholdning, ville jeg ikke blive her. Nå, jeg sagde, at hvis man går ud at danse og finder en pige, som godt vil danse med een, kan man komme ud for, at en dansker hvisker noget til pigen, og så går hun sin vej. Man føler sig pludseligt så dum og helt alene. Jeg ved ikke, hvad de siger til pigerne, men det må være noget om,at hun skal passe på, fordi vi er tyrkere, eller sådan noget".

"Nu er jeg 26 år gammel. Det er svært for en fyr at bo helt alene i så mange år. Jeg kan ikke have min kone og børnene heroppe, det er klart. Jeg kan dårlig klare mig selv økonomisk, jeg kan ikke sørge for dem. På den anden side, er det også svært at finde en dansk pige, når man er gift. Det er jo synd for hende, da jeg ved, at jeg ikke kan tage hende med, når jeg rejser tilbage. Jeg ville

ikke have noget imod at tage hende med, men det vil danske piger som regel ikke. Mange gange kan jeg slet ikke forstå, hvorfor jeg bliver her".

f) Fremtidsplaner

"Jeg bliver ikke i Danmark for pengenes skyld. Heller ikke for pigernes skyld. Jeg har hverken det ene eller det andet. Jeg kunne lige så godt tage tilbage med det samme. Men nu har jeg en gæld på 10-12.000 T.L. Det skal jo betales tilbage, med 12½ % i renter. Og når det er betalt, skal jeg også have noget med i lommen, inden jeg tager tilbage. Ellers står jeg samme sted, som da jeg kom til Danmark. Jeg vil heller ikke tage tilbage til landsbyen. Nej, jeg må bo i en stor by, børnene må vokse op i en stor by. Hvor længe har du været i Danmark? Så kender du det danske vejr. Sådan ser min fremtid ud!"

"Jeg har tænkt lidt over det, siden vi talte sammen sidst. Jeg har sparet 700 kr. Jeg tænkte, jeg ville spørge dig og så gøre, hvad du siger. Skal jeg gå ud nu, idag, og købe møbler for 700 kr., så jeg kan have et rigtigt hjem i Danmark, ... eller skal jeg købe en billet og tage hjem?"

3. Forsøgspersonernes motivation for at arbejde i udlandet

Det er med vilje, at dette afsnit har fået titlen "Forsøgspersonernes motivation for at arbejde i udlandet" i stedet for "Motivation for at rejse til Danmark", idet kun 2 ud af 34 forsøgspersoner havde klare ønsker om at arbejde i dette land. For de andres vedkommende skyldes deres tilstedeværelse i Danmark tilfældigheder. Med andre ord: det har ikke været "begrebet Danmark", der har trukket flertallet af forsøgspersonerne hertil.

I dette afsnit vil vi beskæftige os med nogle af grundene til, at vore forsøgspersoner befinder sig i Danmark nu. Det må være klart, at man i løbet af en to-timers samtale ikke kan få tilstrækkelige oplysninger om alle de faktorer, der bevirker, at en fremmedarbejder, og for den sags skyld, at ethvert individ, tager en beslutning om at forlade sit land og arbejde i udlandet for en længere periode. Det bedste, man kan håbe på, er at klarlægge nogle af disse faktorer for derved at danne sig et generelt indtryk af, hvorfor de mennesker vi talte med, befinder sig i Danmark nu.

I vore bestræbelser for at forstå forsøgspersonernes motivation for at rejse til udlandet, har vi hele tiden lagt vægt på to faktorer, der har kunnet spille en rolle i denne henseende: "push"-faktorer og "pull"-faktorer. Det er mange gange svært at skelne mellem disse to faktorer. En stor gæld og en katastrofal økonomisk situation i hjemlandet, eller et ønske om at flygte fra alvorlige emotionelle problemer danner et pres, som "skubber" forsøgspersonerne ud af deres oprindelige miljø. Sådanne faktorer betegnes som "push"-faktorer. På den anden side ligger ønsket om at "opleve Europa" eller "se alle de vidunderlige forretninger, hvor man kan finde alt, hvad man har lyst til, tjene så meget, så man har råd til at købe det hele, køre på asfalterede, brede veje, møde folk, der er venlige og smiler til én, når man sidder ved siden af dem i bussen", og lignende er forventninger, som "trækker" individet til udlandet og som kan kaldes "pull"-faktorer.

Det er svært udelukkende at tale om "push" eller om "pull"-faktorer, som værende aktive i ét bestemt tilfælde, idet man oftest møder en kombination af disse to faktorer. Det forekommer at være mere hensigtsmæssigt at forestille sig en push-pull dimension (kontinuum), hvor forsøgspersonernes position med hensyn til endepunkterne i hvert tilfælde viser, hvor stor en rolle push- respektive pull-faktorerne har spillet for den enkelte.

Lad os prøve at illustrere forskellige kombinationsmuligheder af push- og pull-faktorer i tyrkiske forsøgspersoners motivation for at rejse til udlandet.

ER er 29 år gammel. Han blev interviewet 4-5 måneder efter sin ankomst til Danmark. Han er født og opvokset i Ankara og bærer præg af at være "en storby-dreng" i modsætning til de fleste andre forsøgspersoner. Push-faktorer synes at have spillet en større rolle end pull-faktorerne i hans beslutning om at rejse til Danmark.

ER: "De ved, hvordan det er at være skilt i Tyrkiet. Det er bestemt ikke nemt. Jeg blev skilt en uge efter brylluppet. Hun var en sød pige, men fantastisk forkælet. Det gik altså ikke. Så mødte jeg det sødeste væsen i verden. Hun var køn og lille, og vi ville giftes. Vi gik sammen i fem år, men hendes forældre kunne ikke lide mig, fordi jeg var fraskilt. Hun blev tvunget til at gifte sig med en anden. Jeg følte, at jeg ikke kunne beherske mig; jeg var bange for at slå dem alle ihjel. Så tænkte jeg, at det var

bedst for mig at flygte. Jeg pakkede mine ting og sager og rejste til Europa. Jeg havde været i Danmark før, derfor kom jeg tilbage her til".

ER er blevet valgt ud, netop fordi han er et ekstremt tilfælde. Man må dog bemærke, at hans emotionelle problemer på ingen måde er typiske for hele gruppen.

MS, som er 35 år gammel, og som har boet i Danmark i ét år, fortæller om en mere typisk push-pull situation, som han selv har oplevet og også set hos andre tyrkere.

Intervieweren: "Flertallet af dem, jeg har talt med, kommer fra Konya-området. Er der nogen særlig grund til det?"

MS: "For det første må man være klar over, at flertallet af tyrkerne her er af kurdisk afstamning. Der findes mange kurder i Konya-området. Kurderne er meget solidariske. Hvis et medlem af en familie kommer til Danmark og tjener godt her, så inviterer han hele slægten herop. Det er nok den vigtigste grund til, at vi er så mange fra Konya. - Den anden grund er, at folk fra Konya ikke er gode til at holde på pengene. Så snart nogen sparer 3-4000 t.l., så køber han en lastbil eller en bus. Sådan én koster mere end 100.000 t.l.. Man betaler 4.000 ud og håber, at Vor Herre hjælper med resten. Man låner af en ågerkarl med henblik på at kunne betale tilbage med den fortjeneste, man får fra lastbilens drift. Men det, der sker er, at fortjenesten kun dækker ågerkarlens renter; gælden bliver større og større - det er som om der ikke er nogen vej ud. Man bliver nødt til at arbejde i udlandet for at kunne betale sin gæld tilbage. De fleste vil ikke indrømme dette, men jeg kan forsikre dig for, at 90 % af alle tyrkere, der arbejder her, er rejst hertil på grund af gæld".

Til sidst vil vi citere AK's fortælling, fordi den illustrerer den stærke rolle, som pull-faktorer kan komme til at spille i visse tilfælde.

AK er 35 år gammel, født og opvokset i en landsby nær Konya.

AK: "Min fars situation i landbyen er meget god. Han ejer jord og kvæg. Men vi er fem søskende, der skal dele hans ejendom, når han dør. Så bliver der ikke ret meget til hver. Det var derfor, at jeg for nogle år siden fandt ud af, at jeg måtte rejse til udlandet og sikre min fremtid ad andre veje.

Jeg arbejdede i Belgien i 3 år og rejste tilbage til Tyrkiet med ret mange penge. Jeg købte selv noget jord - det hele gik meget godt. Men jeg kunne ikke tænke på andet end Europa. Det var lige som om jeg ikke kunne trække vejret i landsbyen. Jeg blev mere og mere besat af tanken om, at komme tilbage til Europa. Derfor besluttede jeg mig til at rejse for anden gang".

4. Indrejsen

Dette afsnit drejer sig om det, der sker, fra den tid hvor forsøgspersonerne forlader deres hjem, indtil de finder arbejde og bolig i Danmark.

Man kunne måske synes, at en gennemgang af de problemer, som tyrkerne møder inden de bliver etableret her i landet, er mindre relevante for undersøgelsens formål. Der er dog flere punkter, der viser, at forholdene ved indrejsen til Danmark senere influerer på fremmedarbejdernes ophold her.

I BD casen, så vi, at forsøgspersonen havde brugt ca. 7-8.000 kr., inden han fik arbejde i Danmark. Vi blev først opmærksomme på dette problem efter at halvdelen af forsøgspersonerne var blevet interviewet. Vi har derfor ingen pålidelig information på dette punkt fra vore første 18-19 interviews.

Ifølge de oplysninger vi fik fra de sidste 15-16 forsøgspersoner, bruger en tyrkisk arbejder gennemsnitlig 5-6.000 kr., før han får arbejde her. I næsten alle tilfælde er pengene lånt og skal tilbagebetales med renter. Dette vil sige, at forsøgspersonernes ophold i Danmark bliver forlænget med adskillige måneder, fordi de også skal spare op for at kunne tilbagebetale deres nye lån (de ekstra 5-6.000 kr.), inden de kan rejse tilbage.

Et andet punkt er, at jo længere man skal vente på at komme ind i landet og få et job, jo mere desperat bliver man, og desto mere tilbøjelig er man til at skaffe sig en stilling på den "sorte børs".

Forsøgspersonerne var meget tilbageholdende med hensyn til de oplysninger, de gav om dette punkt. Der var fire, der indrømmede, at de havde givet ca. 500-600 kr. til "nogen, der kunne hjælpe med at skaffe et job". I nogle tilfælde betaler man disse penge til arbejdsgiveren, kun for at skaffe sig en opholdstilladelse.

Sidst, men ikke mindst, må man også tænke på det enkelte individs situation i et land, hvor man ikke har penge, ikke kender sproget og hverken har bolig eller arbejde. CS har oplevet denne situation således:

"Jeg kom til Danmark, fordi jeg gerne ville tjene flere penge. Jeg var ikke særlig glad for at tage hjemmefra. Selvfølgelig var det spændende at rejse til Europa, men det værste for mig var det, at man spiser svinekød i Danmark. Du vil måske tro, at jeg er sindssyg, men jeg blev syg hver gang, jeg tænkte på svinekød. Men jeg beherskede mig og kom alligevel. Jeg rejste sammen med tre venner. Vi blev allesammen afvist, da vi nåede Rødbyhavn. Vi ventede i Hamburg i 2 måneder. Til sidst fandt vi en fyr, der skaffede os noget arbejde; vi gav ham 350 mark hver. Men du har måske hørt om det, det var den historie, der blev opdaget af politiet. Vi var 80 tyrkere, der havde givet 350 mark hver, vi blev alle sammen arbejdsløse. Vi tog til Tyskland igen. Der var en sød dame i konsulatet der, som sagde til mig, at jeg kunne få noget arbejde i Horsens. I sådan en situation spørger man ikke, hvad det er for noget arbejde. Jeg sagde selvfølgelig ja, og tog til Horsens. Kl. 6 om morgenen mødte jeg på arbejdspladsen - det var et svineslagteri.!"

Nogle af forsøgspersonerne var heldigere end andre. 18 af de 34 interviewede fik således beskæftigelse i løbet af den første uge efter indrejsen. Nogle af dem havde sikret sig en stilling gennem familie og venner, inden de kom til landet. Andre kontaktede deres venner snart efter ankomsten og blev hjulpet af dem.

Den anden gruppe består af 16 forsøgspersoner, hvoraf ca. halvdelen fik arbejde indenfor den første måned - for resten hengik der 1-4 måneder, inden de fik arbejde. Nogle af disse forsøgspersoner ventede særlig længe, enten fordi de blev afvist ved grænsen, eller udvist efter de var kommet ind i landet. Andre havde simpelthen svært ved at finde noget arbejde. De brugte hele tiden til at køre fra én fabrik til en anden for at høre, om der var noget arbejde til dem.

Det var karakteristisk for forsøgspersonerne, at de ikke vidste, hvor meget de fik i løn. "Sådan noget kan man ikke være bekendt at spørge om den første dag, man møder på arbejdspladsen", sagde MG.

Forsøgspersonernes boligsituation bliver drøftet i et andet kapitel af rapporten. Selvom en sådan diskussion også hører til dette afsnit, foretrækker vi at dørfte de psykologiske aspekter af boligproblemerne i det følgende afsnit, der handler om deres aktuelle livssituation i det danske samfund.

5. Migrationen og den aktuelle livssituation

I dette afsnit vil vi koncentrere os om nogle områder, som alle 34 forsøgspersoner kom ind på i interviewene. Det drejer sig om:

a) Boligsituationen
b) Økonomiske problemer
c) Situationen på arbejdspladsen
d) Problemer med hensyn til sprog
e) Fritid
f) Problemer i forbindelse med religion
g) Holdning til danskere og oplevelse af danskernes holdning.

a) Boligsituationen

De fleste forsøgspersoner bor på værelse, som de deler med en anden landsmand. Som regel bor de i huse, lejligheder eller i pensioner, hvor de andre værelser også er lejet ud til fremmedarbejdere. 16 forsøgspersoner boede hos en dansk familie, 2 af dem havde ingen kontakt med deres værtsfolk, medens 14 følte sig som medlemmer af familien. Kun i to tilfælde har der været problemer med værtsfamilien.

I det ene tilfælde blev det, ifølge forsøgspersonen, til slagsmål, da værten og hans søn truede forsøgspersonen sammen med tre andre lejere med at sende dem væk, hvis de ikke betalte 300 kr. udover den almindelige husleje. - I det andet tilfælde havde værtinden sat forsøgspersonen ud af huset, fordi han plejede at få besøg af sine tyrkiske kammerater om søndagen. "Jeg skulle bede om tilladelse, hver gang en kammerat kom på besøg. Der var ingen slagsmål, men det blev ret ubehageligt til sidst, og jeg flyttede ind hos min broder".

De øvrige 14 forsøgspersoner var alle meget glade for deres

værelser og mente, at en dansker sandsynligvis ikke ville blive akcepteret med så megen varme og venlighed, hvis han boede hos en tyrkisk familie. Familierne hjalp forsøgspersonerne med at udfylde skatteskemaer, og henvendte sig til myndighederne på tyrkernes vegne. De sørgede for forsøgspersonerne, når de var syge, og prøvede at lære dem dansk.

På den anden side var de forsøgspersoner, der boede på hoteller eller pensioner i København meget utilfredse. Gennemsnitslejen var ret høj og en forsøgsperson udtrykte, at værtinden var "tyrannisk". I disse tilfælde kunne der ikke være tale om at få besøg. Selvom man betalte op til 400 kr. om måneden for et værelse, som man delte med to eller tre andre, kunne man ikke modtage telefonopringninger på pensionen. To forsøgspersoner, der boede hhv. i Gørlev og i Glostrup i lignende pensioner betalte 3 måneders husleje ved ankomsten og fik ikke pengene refunderet, da de blev sat ud 10 dage senere.

Selvom forsøgspersonerne følte, at de blev snydt på grund af den høje husleje, eller følte sig udnyttet og presset på andre måder, turde de ikke protestere, idet de var bange for ikke at kunne finde noget, der var bedre. En mere eller mindre generel klage var, at "man kun har ét værelse til at spise, sove, lave mad, vaske sig, læse og have gæster i". Mange mente, at de ville foretrække at sove i samme værelse med to eller tre kammerater, hvis de bare kunne have en fælles opholdsstue og spisestue, adskilt fra soveværelset, og huset lå i nærheden af arbejdspladsen.

b) Økonomiske problemer

9 ud af vore 34 forsøgspersoner blev interviewet inden kildeskattens indførelse. Af disse ni var kun én utilfreds med sin økonomiske situation; én var godt tilfreds; 7 var udmærket tilfreds. 25 forsøgspersoner blev interviewet efter januar 1970. I denne gruppe var kun 2 udmærket tilfreds; 4 var godt tilfreds, 3 var mindre godt tilfreds og 16 var utilfredse.

Lad os prøve at analysere årsagerne til forsøgspersonernes utilfredshed med økonomien.

1) Forsøgspersonerne, der boede i Danmark i 1969, fik børnetilskud fra kommunerne, selvom deres børn befandt sig i udlandet. Efter januar 1970, faldt dette tilskud bort. Man fik derimod muligheden

for at søge om dobbelt husførelsesfradrag, hvis man kunne bevise, at man sørgede for sin familie i hjemlandet. Der var dog kun få, der benyttede sig af dette fordi:

a) kun 2 ud af 34 forsøgspersoner vidste at denne mulighed eksisterede,

b) selvom alle havde vidst det, ville det have været et uoverkommeligt arbejde for næsten alle forsøgspersonerne at henvende sig på rodekontor eller til myndigheder i det hele taget. For det første kan de fleste ikke tale dansk; det er derfor umuligt for dem at forklare, hvad de vil på rodekontoret. Selvom de kunne forklare deres problem, kunne de fleste ikke forstå, hvad der blev svaret. For det andet flytter mange tit fra én bydel til en anden og ved derfor ikke hvilket skattekontor, de skal henvende sig til.

c) Det viser sig at være vanskeligt at sende penge til familien via officielle kanaler. Man kan ikke sende penge via postkontorer og må derfor henvende sig til banker. Gør man det, kan det tage op til én måned,inden familien modtager pengene. Man benytter sig derfor af venner og bekendte, der rejser til Tyrkiet, og beder dem om at medbringe et vist beløb til familien. Man har derfor ingen bevis på at have sendt penge til sin familie, dvs. ingen bevis på, at man er berettiget til at få et dobbelthusførelsesfradrag.

2) Forsøgepersonerne mente, at de havde bedre råd og kunne sende flere penge hjem i 1969, end de gør i 1970. Vi har ikke kunnet kontrolere dette punkt og har ingen oplysning om fremmedarbejdernes økonomiske situation før kildeskattens indførelse. Det vigtigste er dog, at forsøgspersonerne selv mener, at de havde flere penge før januar 1970 end efter.

3) Selvom forsøgspersonerne ikke forstod princippet bag den gamle skatteordning, vidste de, hvor mange penge, der gik til skatten. Nu er der ingen af forsøgspersonerne, der forstår, hvad der foregår, eller hvor meget de faktisk betaler i skat. Da de fleste ikke ved, hvad deres bruttoløn er, kan de heller ikke regne ud, hvor meget arbejdsgiveren trækker fra deres løn. Dette skyldes, at forsøgspersonerne ikke forstår de indviklede lønsedler, de får fra arbejdspladsen. Mange af dem er mistænksomme over denne situa-

tion og mener, at arbejdsgiveren nemt kan fratrække ekstra 100 kr., uden at de selv opdager det.

Lad os prøve at illustrere situationen med et eksempel fra interviewene:

MK: "En regering, der beskatter folket så hårdt, er ikke en god regering. Jeg siger ikke dette kun for fremmedarbejdernes vedkommende. Det danske folk lider lige så meget under dette forhold. Fremmedarbejdernes beskatning her er en skandale. Jeg har ikke noget imod at betale 40% af min løn i skat, hvis danskerne også gjorde det. Nej, jeg har ikke noget imod at betale 40% af de 2.000 kr., jeg tjener om måneden, men så vil jeg også have de samme rettigheder, som danskerne har. Jeg vil også sikre mig, at alle andre har den samme trækprocent. Jeg betaler 800 kr. i skat om måneden, jeg kender én, der tjener 2.800 kr. om måneden, han betaler kun 500 kr.i skat. Må jeg høre hvorfor? Er der nogen, der kan sige mig hvorfor? Kan du også sige mig, hvorfor en dansker, der betaler mindre i skat end jeg får børnetilskud, og hvorfor jeg ikke får noget?".

HB fortæller her, hvordan det føles at henvende sig til et rodekontor:

HB: "Sidste år fik jeg ca. 400 kr. fra kommunen i børnetilskud. I år giver de ikke noget".

Interviewer: "Er De klar over, at De kan få noget, der hedder dobbelthusførelsesfradrag? De må have en attest fra den tyrkiske ambassade, hvor der står, at De forsørger Deres familie i Tyrkiet...."

HB: "Om jeg er klar over det! Ved De, hvor mange penge, jeg har brugt på det? For det første gik jeg til skattekontoret i min nuværende kommune. Det kan man kun gøre torsdag aften, ellers er skattekontoret lukket efter arbejdstid. Nå, jeg gik til skattekontoret og spurgte om det der fradrag. Jeg fik at vide, at jeg skulle henvende mig til den kommune, hvor jeg boede før. Det var temmelig langt væk, et sted i Nordsjælland. Hvis man nu kunne tale dansk, så tog man telefonen og ringede til kommunen, kan man ikke det, er man nødt til at tage derop. Jeg tog en dag fri fra arbejde. De kan selv regne ud, hvor meget en dagløn er plus transport til Nordsjælland. Deroppe fik jeg at vide, at jeg skulle have en attest fra ambassaden samt mit hovedskattekort, som jeg

allerede havde afleveret til fabrikken og atter henvende mig til min nuværende kommune. Jeg har ikke gjort det endnu. Forstår De, jeg må tage fri igen, hvis jeg skal til ambassaden og til kontoret på fabrikken samt til kommunen igen - og så forstår jeg ikke engang, hvad det fradrag i det hele taget er for noget. Jeg kender en fyr, der tager 50 kr. for at ordne den slags sager, mon ikke det er lettere at lade ham klare det?

Det er jo det, jeg mener, når jeg siger, at hele historien er tosset. Jeg fik jo børnetilskud fra den samme kommune i Nordsjælland sidste år. De ved, at jeg har børn, de ved, at jeg sender penge hjem. Hvorfor kan de dog ikke ganske automatisk give mig fradraget? Hvad med alle de andre tyrkere, der ikke ved, at sådan noget findes? Hvorfor kan kommunen ikke sige: "Hør nu her min ven, du fik så meget før, nu skal du have så og så meget til dine børn. Slut".

c) Situationen på arbejdspladsen

Som regel var forsøgspersonerne tilfredse med deres arbejde og syntes godt om arbejdspladsen. Der var kun et punkt, som de var nervøse over, nemlig sikkerhedsforanstaltningerne på arbejdspladserne - 5 af vore forsøgspersoner har haft ret alvorlige kvæstelser. To mistede en finger, to blev såret i foden, og en fik rygskader under arbejdet. Fire ud af fem fik sygepenge. Det er svært at vide, hvorfor disse forsøgspersoner har været udsat for sådanne ulykker. Det er muligt, at fremmedarbejdere enten ikke forstår fabrikkernes regulativer om sikkerhedsforanstaltninger, eller at de ikke får dem at vide. Mange forsøgspersoner udtrykte deres utryghed ved at være udsat for en konstant risiko for at blive kvæstet. Man må dog sige, at alle dem, der enten blev syge eller var udsat for ulykker i Danmark, havde været meget tilfredse med den behandling, de havde fået på hospitalerne.

d) Problemer med hensyn til sprog

Mange forsøgspersoner udtrykte ønsket om at lære det danske sprog. Mange prøvede at gå til sprogkurser, men ingen af forsøgspersonerne gik til undervisning i mere end to måneder. Der er forskellige årsager hertil:

1) Kursusstedet var for langt hjemmefra
2) Mange arbejder på skift og kan derfor ikke følge undervisningen hver gang.
3) Lærerne kan som regel ikke tale tyrkisk og forsøgspersonerne forstår ikke, hvad der bliver sagt.

"Så længe han kunne pege på en stol eller en lampe og sige: 'Det er en stol eller en lampe', gik det godt. Men det var jo ikke det, vi var interesseret i. Vi ville gerne have oplysninger af ham; vi ønskede at kunne klare os, når vi henvendte os til skattekontoret. Han kunne ikke forstå, hvad vi spurgte om, og vi kunne ikke fatte, hvad han sagde".

Nogle af forsøgspersonerne havde prøvet at lære dansk fra en anden tyrker. De var heller ikke tilfredse med denne løsning, idet de kunne "høre at han udtalte ordene forkert. Når man nu skulle lære dansk, så kunne man jo lige så godt lære det rigtigt".

Selvom de fleste udtrykte et ønske om at lære dansk, er der grund til at tro, at motivationen til at følge sprogundervisning ikke er ret stor blandt de tyrkiske forsøgspersoner. Dette kan delvis skyldes et gennemsnitligt lavt uddannelsesniveau (svarende til 5. klasse i Danmark), og delvis at de fleste ikke agter at blive i Danmark i mere end to år.

e) Fritiden

Selvom forsøgspersonerne var villige til at besvare tilsyneladende mere personlige spørgsmål, var de fleste tilbageholdende, da de blev spurgt om, hvordan de tilbragte deres fritid. Dette kan delvis skyldes værdikonflikter, idet mange af dem foretager sig ting, som de ikke ville gøre derhjemme, f.eks. går nogen af dem ud og danser, de spiser ude i stedet for at spare penge, osv.. Tilbageholdenheden kan også skyldes en defensiv holdning hos forsøgspersonerne, som føler en vis misbilligelse fra samfundets side med hensyn til den måde, de udnytter deres fritid på. Mange forsøgspersoner kom selv ind på problemet uden at blive direkte spurgt om det: "Jeg er ikke typen, der går en tur i Hovedbanegården om søndagen" eller "Du må ikke tro, at jeg er en af dem, der sidder i et cafeteria en hel eftermiddag over en enkelt kop kaffe".

Det største problem så ud til at være det, at forsøgspersonerne ikke havde et sted, hvor de kunne mødes i deres fritid. Deres hjem egnede sig sjældent til at modtage gæster. På den an-

den side var deres værelser heller ikke behagelige nok til at de kunne holde ud at være hjemme hele søndagen. Det er derfor, at mange foretrak "at arbejde hele tiden, også i weekenden, og at rejse tilbage så snart som muligt".

Flertallet af forsøgspersonerne ønskede sig fritidsklubber eller bare et sted, hvor tyrkerne kunne samles. De fleste mente, at en sådan klub også skulle være åben for danskere og to forsøgspersoner mente, at den også skulle ledes af danskere.

Fordi forsøgspersonerne havde sprogvanskeligheder og ikke kunne kommunikere med omverdenen, var de meget afhængige af hinanden med hensyn til at modtage oplysninger og høre om nyheder; "nyheder" cirkulerer med en forbavsende hastighed. Oplysningerne bliver dog meget fordrejet jo længere, man bevæger sig fra den oprindelige kilde.

Konklusionen kan være, at et samlingssted for tyrkiske arbejdere kunne tjene flere formål udover det fritidsmæssige: Tilfredsstille kontaktbehov, skabe kontinuitet i tilhørsforholdet til deres nationale gruppe, udgøre et informationscenter og muligvis danne et kulturelt center, hvor man kunne låne læsestof på tyrkisk.

f) Problemer i forbindelse med religion

Det væsentligste problem i forbindelse med forsøgspersonernes religion centrerer sig omkring spisevaner. Nogle af forsøgpersonerne undgik at spise nogen form for kød under deres ophold i Danmark, fordi de var bange for at komme til at spise svinekød. I nogle tilfælde ville de heller ikke spise på restauranter, idet de mente, at man brugte det samme køkkenudstyr i restauranten såvel til at tilberede og servere svinekød som til enhver anden form for mad. Disse forsøgspersoner ønskede ikke at komme sammen med danskere fordi: "Man ikke kan have glæde af et bekendtskab, hvis man ikke kan spise og drikke sammen". En tyrkisk slagter og en tyrkisk restaurant står derfor højt på forsøgspersonernes ønskeliste.

Derimod var der andre forsøgspersoner, der spiste al slags mad, undtagen svinekød, og nogle enkelte, der også spiste svinekød, f.eks.: "Da jeg først kom til Danmark, spiste jeg selvfølgelig ikke svinekød. Mine forfædre ville vende sig i deres grave, hvis jeg gjorde det. Men så opdagede jeg, at slagteren hakkede svinekød og oksekød i den samme maskine. Jeg sagde til mig selv:

'Hør nu her, Mustafa,det kan ikke nytte, du snyder dig selv. Oksekød, der bliver hakket i samme maskine som svinekød er lige så urent som svinekød. Du må forhandle med Vor Herre. Spiser du urent kød, så må du betale tilbage ad andre veje'. Nu spiser jeg svinekød, men til gengæld er jeg mindre syndig på andre områder."

Det er ret urealistisk at tro, at man i Danmark kan løse tyrkiske arbejderes problemer på dette område. Det er dog tænkeligt, at de ville føle sig meget bedre tilpas og få en sundere kost, hvis der fandtes en tyrkisk restaurant og i den forbindelse en tyrkisk slagter i Københavns centrum.

g) Holdning til danskere og oplevelsen af danskernes holdning

Hvad forsøgspersonernes holdninger til danskere angår, kan man sige, at de var overvejende positive. Den generelle attitude var: "Der findes både gode og onde mennesker i verden, men der ser ud til at være flere, der er gode i Danmark".

Det, der gjorde mest indtryk på forsøgspersonerne var den hjælp, de fik på gaden, når de ikke kunne finde en adresse. Mange sagde, at de ofte fik køreture med private bilister, som kunne fornemme, at forsøgspersonerne ikke var stedkendte.

Siden resultaterne af holdningstesten bliver diskuteret i et andet kapitel, skal vi ikke fordybe os i dette emne. Det er dog muligt, at forsøgspersonerne gav en mere nuanceret redegørelse for deres oplevelser af danskernes holdning til dem i interviewene end i holdningstesten. Vi vil derfor gerne citere nogle karakteristiske udtalelser herom:

- "Jeg synes, at de fleste danskere er venlige imod os, undtagen formanden på arbejdspladsen, han bander hele tiden. Han siger "satan", hvis jeg gør noget forkert. Han ved, at det sårer os tyrkere, fordi vi er religiøse, og han gør det med vilje - "

Man må huske på, at de fleste forsøgspersoner var meget religiøse og ret nationalistiske. Der er mange eksempler, hvor danskere begik alvorligere overtrædelser end at sige "satan", og forsøgspersonen alligevel ikke tog det alvorligt, fordi de mente, at danskere ikke var imod "tyrkere" eller "muhammedanere", men bare ikke syntes om dem som personer, f.eks.:

- "Jeg rejste til Tyrkiet i sommerferien og tænkte, at det kunne være rart at tage en gave med til formanden dernede fra. Jeg

ville gerne have noget, der var typisk. Så købte jeg en æske Turkish Delights til ham og håndbroderede hjemmesko til hans kone. Men da jeg kom tilbage, ville han ikke tage imod gaverne. Jeg forstår det ikke rigtigt. Enten kan han ikke lide mig eller også kan det være, fordi man ikke gør sådan noget i Danmark"-

I dette tilfælde var forsøgspersonen ikke nær så fornærmet som i det første, selvom han var ked af at blive afvist på en sådan måde. Ligeledes udtrykte mange forsøgspersoner stor bekymring over den danske presses behandling af enkelte episoder, hvor tyrkere havde været impliceret i slagsmål. De var bange for, at danskerne ville generalisere ud fra disse enkelte individers opførsel til alle tyrkiske arbejdere, der bor i Danmark. Man kan dog sige, at generelt var forsøgspersonerne positive overfor danskerne og oplevede, at danskerne også havde positive holdninger overfor dem.

6. Fremtidsplaner

Forsøgspersonernes udtalelser om deres fremtidsplaner, sagde både noget om deres oprindelige motivation til at rejse til udlandet og deres oplevelse af egen situation her i Danmark. For eksempel: mange forsøgspersoner sagde, at de ville blive i Danmark, indtil de havde sparet nok til at kunne købe en forretning i Tyrkiet. Sådan en udtalelse peger ligeså vel på en grund til at forsøgspersonen befinder sig her, nemlig ønsket om at tjene penge som på deres fremtidsplaner. Ligeledes, 11 forsøgspersoner ud af 34 sagde, at deres nærmeste fremtidsplan var at forlade Danmark så hurtigt som muligt. Dette kan betragtes som en utilfredshed med deres levevilkår her i landet, samtidig med at det giver oplysninger om forsøgspersonernes oplevelse af deres egen fremtid.

Uanset, hvor længe forsøgspersonerne ønskede at blive i Danmark, havde de allesammen planer om i sidste ende at rejse tilbage til Tyrkiet. 6 forsøgspersoner ville gerne arbejde i et andet europæisk land, inden de tog tilbage; resten ville rejse direkte til Tyrkiet, og ønskede at blive der. De fleste mente, at de ikke ville savne Danmark, og at de ikke ville have vanskeligheder med at vænne sig til livet i landsbyen igen. Der var dog nogle, der kunne fornemme, at hjemrejsen kunne være problemfyldt; det var især dem, der havde arbejdet i Europa før, og nu var i ud-

landet for anden gang (jvf. A.K.s sag side 32).

Disse forsøgspersoner havde planer om at flytte til større byer, delvis fordi landbymiliøet forekom dem at være for snævert, samt fordi der ikke var mange avancementsmuligheder, og også delvis fordi de ønskede at give deres børn bedre opvækstvilkår, end de selv havde haft. F.eks.: -"jeg havde det selv så forfærdeligt, lige da jeg kom til Danmark, at jeg vil gøre alt, hvad jeg kan, for at lære mine børn at klare sig bedre i livet. Det kan de bedst lære i en stor by. Jeg har lært mange ting her, som mine børn også må komme til at lære".

Der er mange lignende tilfælde, hvor man fornemmer, at opholdet i Danmark har åbnet mange nye perspektiver for forsøgspersonerne, og at de har fået et mere nuanceret syn på mange problemer. Da vor undersøgelse ikke har haft som formål at analysere sådanne ændringer hos forsøgspersonerne, kan vi heller ikke udtale os med sikkerhed om effekten af deres ophold her. Der er dog grund til at tro, at konfrontationen med den danske kultur har haft gunstige effekter på de fleste forsøgspersoner.

Lad os nu prøve at analysere nogle af grundene til, at en trediedel af forsøgspersonerne ønskede at forlade Danmark så snart som muligt. Vi kan groft dele denne gruppe i to: de, der klart angav grunden til deres utilfredshed til at være af økonomisk art, og de, som mente, at de fik en uretfærdig behandling i Danmark. I begge tilfælde er forsøgspersonerne blevet skuffede, idet de kom til Danmark med store forventninger, enten om at tjene mange penge på forholdsvis kort tid, eller om at finde et ideelt eller utopisk samfund. De første opdagede hurtigt, at det var meget svært at tjene nok til at kunne føre et normalt liv i Danmark, sende penge hjem og alligevel spare noget op. Da deres forventninger ikke opfyldtes, foretrak de at rejse tilbage eller søge arbejde i et andet europæisk land.

Den anden gruppes situation ser umiddelbart mere kompliceret ud. Mange af forsøgspersonerne i denne gruppe lever under forhold, der er værre end dem, de havde i Tyrkiet, både psykisk og sandsynligvis også økonomisk set. De forventede mere af deres ophold end de fleste andre forsøgspersoner, og var derfor mere følsomme overfor skuffelser. Selvom mange af vore forsøgspersoner havde en forbløffende god evne til at udholde frustrationer, kunne medlemmerne af den gruppe ikke tåle konstante, dagligdags irritationer, uden at blive deprimerede over dem. Et eksempel vil bedre kunne illustrere situationen:

-"Man kan ikke finde et levende væsen i verden, der kan leve uden omsorg og kærlighed. Planter dør, hvis man ikke sørger for dem. Selv hundene har brug for kærlighed. Er det så muligt at tænke, at jeg, et menneske, kan eksistere i et land, hvor man helst vil være fri for mig, hvor man ikke synes om mig. Jeg kører tit i taxaer. Jeg siger farvel til chaufføren, han svarer ikke. Børn leger på gaden. Jeg nærmer mig for at snakke med dem, de vender ryggen til mig. Jeg forstår ikke, hvad der står på lønsedlen. Jeg spørger formanden; jeg kan se, at jeg ta'r hans tid. Han gider ikke snakke med mig. De gider ikke, de vil helst være fri. Danskere tror, at de importerer maskiner til landet, ikke levende mennesker, men maskiner, der kan udføre det værste, det mest værdiløse arbejde, og når arbejdet er færdigt, så tænker man ikke længere på maskinerne. Man kasserer dem. Men jeg er sgu' ikke nogen maskine, jeg er et menneske. Jeg vil gerne leve, tale, smile, arbejde, elske og alt det uden at skulle undskylde mig selv.

Man møder uretfærdigheder alle steder; man bliver behandlet som skidt alle steder: fremmedpolitiet, arbejdspladsen, restauranter, busser ..... Det er derfor, jeg rejser: Jeg rejser fordi de helst vil være fri for mig. Jeg rejser, fordi jeg kan ikke selv være fri, så længe jeg bliver her".

7. Sammenfatning

Selv om vi så, at forsøgspersonernes motiver for at arbejde i udlandet var forskellige, kan man sige, at den væsentligste grund til, at de befinder sig her, er af økonomisk art. Det er derfor, at vi især må lægge vægt på forsøgspersonens egen oplevelse af sin nuværende økonomiske situation, når vi analyserer deres aktuelle livssituation.

Går man ud fra, at forsøgspersonernes forventninger inden de kom til Danmark,centrerede sig omkring en bedre økonomi, så kan man lettere gennemskue grunden til deres vantrivsel. Langt de fleste forsøgspersoner sagde, at de ikke både kunne sende penge hjem til deres familier, spare op, og føre et normalt liv. Skal de give afkald på eet af disse områder, opstår der både praktiske og psykologiske problemer. Vi tror derfor, at den væsentligste grund til forsøgspersonernes utilfredshed i Danmark er deres dårlige økonomiske situation.

Det andet problemområde i den tyrkiske gruppe er boligsituationen. Flertallet af forsøgspersonerne bor under forhold, der ifølge både dansk og tyrkisk standard, er uakceptable. De betaler høje huslejer, bor i overbefolkede værelser, hvor de sover, laver mad og tilbringer deres fritid.

Man må tage i betragtning, at forsøgspersonerne blev konfronteret med disse to store problemområder (d.v.s. økonomiske og boligmæssige) i en periode, hvor de var både psykisk og fysisk nedkørte på grund af de vanskeligheder, de havde mødt under indrejsen. Forsøgspersonerne brugte gennemsnitlig 5-6.000 kr., inden de fik arbejde i Danmark. Mange ventede op til seks måneder, inden de kunne begynde at arbejde. En del af tiden gik med at vente på en arbejdstilladelse i Hamburg, eller med at aktivt søge arbejde i Danmark, den ene dag efter den anden.

Nogle af forsøgspersonernes problemer skyldes utvivlsomt deres manglende kendskab til det danske sprog. Det er tænkeligt, at forsøgspersonerne ville kunne henvende sig til forskellige sociale institutioner, søge deres rettigheder, stifte bekendskab med danskere, m.m., hvis de kunne tale det danske sprog. På den anden side var det gennemsnitlige uddannelsesniveau ikke højt (svarende til 5. klasse i Danmark), og motivationen for at lære sproget var ret ringe. Ingen af forsøgspersonerne fulgte et sprogkursus i mere end to måneder, selv om de havde lejlighed til at gøre det. Med hensyn til vore forsøgspersoner kan man sige, at det ville være mere tilfredsstillende for alle parter, hvis de havde fået et meget kort og intensivt kursus, som ville give dem et minimum kendskab til det danske sprog, idet de fleste alligevel følte, at de aldrig ville kunne lære sproget godt nok til at kunne klare deres sociale problemer. Enkelte forsøgspersoner, der tænkte over dette emne, mente, at man kunne bruge de penge, som går til sprogundervisning, til at etablere en organisation, der kunne vejlede fremmedarbejdere, f.eks. ved hjælp af en tolk fra hver nationalitet, så at fremmedarbejderne ikke behøvede at kunne sproget for at få vejledning.

KAPITEL IV

GRÆKERNE

af

Jane Schreiner og Elefteria Tata Arcel.

1. Indledning

Dette kapitel er en beskrivelse af de græske gæstearbejdere, som de fremtrådte udfra de åbne interviews.

Formålet med interviewene har, som tidligere omtalt, været en problemafdækning, hvorfor vi i fremstillingen lægger mere vægt på de eksisterende problemer end på det, der er relativt problemfrit. Vi har især søgt at belyse grækernes livsomstændigheder for afrejsen, herunder forventninger til og oplysninger om Danmark; deres motivation for at rejse; deres oplevelse af den første tid;samt oplevelsen af de aktuelle livsomstændigheder i Danmark, herunder deres trivsel og holdninger.

Da vi stod overfor at skulle bearbejde det meget uensartede materiale, havde vi valget mellem enten at beskrive samtlige enkeltpersoner forløbsmæssigt efter case-metoden, eller at beskrive de 33 grækere som gruppe. På grund af det uensartede og begrænsede materiale fandt vi, at den første fremgangsmåde ville være den mest givende, men samtidig ville resultatet nemt blive en for omfattende og for uoverskuelig fremstilling. Ved at vælge den sidstnævnte fremgangsmåde ville fremstillingen vinde i overskuelighed og tilgængelighed, men til gengæld ville læseren gå glip af mange individuelle detaljer, samt af et indblik i de ret komplekse sammenhænge, der af og til antydedes.

Vi har valgt at forsøge at give læseren et indblik i de komplekse forhold, som intervieweren oplevede dem, ved at gengive en samtale mellem Jane Schreiner og Elefteria Tata Arcel. Desuden har vi valgt at indlægge en "case", for herved at give indblik i et individuelt forløb. Sluttelig har vi søgt at gøre stoffet mere overskueligt for læseren ved at bringe en tværgående oversigt over de emne- og problemområder, der udfra materialet som helhed fremtrådte som væsentlige.

Interviewenes ydre form: Samtlige forsøgspersoner blev indbudt til en samtale i Instituttet via et græsk brev. Fra slutningen af oktober 1969 til slutningen af februar 1970 udsendte vi breve til i alt 98 personer. Af disse svarede 9 negativt, 18 breve kom retur med ubekendt adresse, 44 svarede positivt, men kun 33 kom til Instituttet som aftalt.

Som det fremgår, har det ikke været helt let at få tilslutning fra de græske gæstearbejdere til at deltage i undersøgelsen. Ifølge sagens natur, kan vi kun gisne om årsagerne hertil, men udfra samtalerne med de personer, der mødte, har den græske interviewer kunnet danne sig et indtryk af de mulige årsager til den manglende reaktion og til udeblivelserne.

Disse forhold kan skyldes, at det brev, vi udsendte, i sprogformulering og indhold ikke i tilstrækkelig grad har henvendt sig til de mennesker, vi ønskede at få i tale. Nogle af dem kunne måske ikke læse,hvad der stod i brevet, og en hel del vidste ikke, hvad en "videnskabelig undersøgelse" betød. Ordet undersøgelse på græsk forekommer oftest i forbindelse med ordet politi, hvorfor nogle grækere sandsynligvis har troet, at det drejede sig om en politiundersøgelse. Andre fremkom med tvivl om, hvorvidt forholdene kunne ændres, og troede ikke, at undersøgelsen kunne bidrage til noget. Den vigtigste årsag til den manglende reaktion, synes dog at være en vagtsomhed overfor skriftlige henvendelser med officielt præg i almindelighed og mod en undersøgelse foretaget af et dansk institut i særdeleshed. Hertil kommer, at undersøgelsen ved at vælge et græsk materiale løb ind i hele emigrantproblematikken. (jvf. kapitel I).

De fleste af de fremmødte har således straks forsigtigt spurgt ud om formålet med undersøgelsen og om, hvem der betalte for den. De ville, inden de udtalte sig, være sikre på, at oplysningerne holdtes hemmelige for de danske - og ikke mindst for de græske myndigheder. Vi blev hurtigt klar over, at et emne som politik, måtte vi undlade at spørge grækerne om, da de af let forklarlige grunde, ikke var indstillede på at besvare det.

Selvom den græske interviewer gennem introduktionen til interviewet, og ved hele sin holdning har søgt at gøre grækerne så trygge som muligt, er det klart, at ovennævnte forhold ikke kan have undgået at præge interviewsituationen og dermed de oplysninger, vi har fået.

2. Samtale med den græske interviewer

(J) Hvilke livsomstændigheder havde de grækere, du interviewede, før de kom til Danmark?

(E) Med hensyn til arbejde og social baggrund ligger det meget forskelligt. De kommer både fra land og by, og de er både faglærte og ufaglærte. Det ideologiske har nok for en del af dem spillet en rolle, men jeg har med vilje ikke spurgt om emnet - i alle tilfælde kun, hvis de selv begyndte at tale om det.

(J) Hvad fik de at vide om Danmark, før de kom hertil, hvilke oplysninger fik de?

(E) De fleste af dem havde vage oplysninger - det var noget i retning af, hvad de havde hørt fra venner, der enten kom fra Danmark, eller skrev hjem, at de kunne få arbejde her, eller at her var forholdene mere demokratiske, og her var systemet mere frit end f.eks. i Tyskland, og her betalte man ikke så meget i skat. I øvrigt kom kun ca. halvdelen direkte fra Grækenland - resten havde været i andre lande, mest Tyskland.

(J) Var det de samme oplysninger, de fik, de der kom direkte fra Grækenland og de, der kom fra andre lande?

(E) Nej, det er lidt forskelligt, og forskellen ligger i, at de, der kom fra Grækenland, havde som vigtigste oplysninger, at de let kunne få arbejde i Danmark, mens de, der kom fra Tyskland, havde et sammenligningsgrundlag.

(J) Hvad er årsagen til, at grækerne i det hele taget rejste?

(E) Årsagerne er forskellige. Man kan sige, at den fundamentale årsag er, at der ikke er nok arbejdsmuligheder i Grækenland. Så kan man spørge, hvorfor rejste denne person og ikke en anden. Materialet er lille, og man kan ikke tillade sig at generalisere så meget, men man kan med forbehold dele den græske gruppe i tre undergrupper. Den ene gruppe har en klar motivation. De siger:"Jeg vil rejse til Danmark for at søge arbejde - lige meget hvad, fordi jeg ikke kan få noget rimeligt arbejde i Grækenland",eller de siger:"Jeg vil rejse til Danmark for at tjene nogle penge, spare op og så vende tilbage og skabe mig en bedre fremtid". Det er dem, der har

en forholdsvis klar motivation. Så er der en anden gruppe, som ikke rigtig kan sige, hvorfor de rejste, - de kommer med lidt vage bemærkninger, som f.eks.: "Ja, hvorfor rejste jeg egentlig", - og - "det ved jeg ikke". Nogle betegner det måske ligefrem som en dumhed, at de rejste. Efter disse vage, indledende udtalelser, kommer de måske med udtalelser som, at her kunne de få arbejde eller tjene lettere penge, end de gjorde i Grækenland, men deres motivation er ikke så klart formuleret, at de kan give udtryk for den med det samme.

(J) Så mangler vi den tredie gruppe, ikke?

(E) Jo, den tredie gruppe er personer, der hverken havde klare motiver eller et klart mål. Det er ret tilfældigt, at de rejste fra Grækenland, og tilfældigt at de havnede i Danmark. De havde måske boet flere år i udlandet, og følte sig ikke mere hjemme i Grækenland - de føler sig fremmede overfor den græske mentalitet og ønsker at rejse ud igen. Til Danmark kom de, fordi de forholdsvis let kunne få opholdstilladelse, eller fordi de på vej til Sverige traf nogle grækere, som fortalte dem, at de her kunne få arbejde. Sådanne tilfældige omstændigheder havde været afgørende for deres beslutning.

(J) Altså de var lidt rodløse?

(E) Man kan godt sige, at de var lidt rodløse, de havde ikke rigtig noget tilhørsforhold, hverken til Grækenland eller til det nye sted, de kommer hen, - til Danmark.

(J) Med hensyn til forventningerne - du sagde før lidt om, hvad de forventede. Gælder det for alle tre grupper, at de har klare forventninger, eller hvordan ligger det med forventningerne?

(E) Når man spørger dem om deres forventninger, har de svært ved at adskille dem fra motivation og oplysningerne. Når man spørger, hvorfor de rejste, f.eks. fra Grækenland, så kommer de ofte med de forventninger, de havde til Danmark. De siger f.eks.: "Jeg rejste til Danmark, fordi jeg troede, det var et demokratisk land, og fordi jeg forventede, at jeg kunne få arbejde". Man kan sige, at den sidste

gruppe, vi talte om, - de rodløse, - havde ikke nogen særlige forventninger til Danmark. Det er på en måde indlysende,da de ikke rejser efter noget bestemt.

(J) Jeg kunne tænke mig at spørge om, hvordan det gik dine grækere den første tid, de var her i landet.

(E) Så vidt jeg kan sige ud fra det materiale, jeg har, så har grækerne, i forhold til tyrkerne, ikke haft så særlig store vanskeligheder med migrationen. Der er måske to eller tre, der har haft vanskeligheder med opholds- og arbejdstilladelse, og der er kun én, der er blevet nægtet arbejdstilladelse, så han skulle rejse tilbage til Tyskland og skaffe en opholdstilladelse gennem det danske konsulat. Alle de andre fik forholdsvis let arbejdstilladelse, og det gjorde de ved først at finde arbejdspladsen. De fleste af dem siger, at de fandt arbejde ved selv at gå rundt til virksomhederne og spørge, eller fik det anbefalet af græske venner, og når de så havde arbejde, så skaffede arbejdspladsen arbejdstilladelsen til dem.

(J) Hvordan med boliger? Hvordan har de haft det med det?

(E) Næsten alle siger, at de har haft store vanskeligheder med boligen, og der er en del af dem, der stadig har vanskeligheder, i den forstand, at de bor i saneringsmodne lejligheder og i bittesmå værelser. De betaler meget høje priser for dem, og de har ikke noget privatliv eller adgang til køkken. Men foruden de reelle boligproblemer, nemlig at de ikke kunne få noget at bo i, har de samtidig med, at de søgte værelser, oplevet diskrimination. De siger næsten allesammen, at de mange gange er stødt på det, at når de har henvendt sig på boliganvisningskontorer, for at blive anvist værelser, har de enten fået at vide med det samme, at der ikke var nogen værelser, eller at en del værelsesudlejere siger nej til gæstearbejdere. Eller også, når de kommer ud til værelset, har de gang på gang fået at vide, at dette værelse allerede er lejet ud.

(J) Hvad ville du synes, var de væsentligste problemer for dem i begyndelsen, altså i migrationsfasen?

(E) Jeg tror nok, vi kan sige, at det største problem for mange grækeres vedkommende, er kontaktproblemet.

(J) Også fra starten?

(E) Ja, jeg vil tro, at det begynder allerede fra starten, for de kommer med forventninger om, at danskere er lettere at kontakte end f.eks. tyskere eller svenskere. Når de så kommer i kontakt med den danske befolkning, og oplever det, de kalder en stor mangel på gæstfrihed, - oplever at danskerne holder dem på afstand, - så bliver de skuffede. Det er faktisk et gennemgående problem. Når de giver udtryk for problemet, går de ofte ud fra sig selv, og siger: "Vi er gæstfri, vi er varme, vi forventer, at de andre også er sådan".

Der er et andet problem, der gør sig gældende, både i begyndelsen og senere hen, nemlig at de faglærte gæstearbejdere ikke kan komme til at arbejde i deres fag. Vi har i vort materiale haft nogle faglærte, f.eks. en elektriker, en typograf, en maler og en maskinmester. De prøvede at få arbejde i deres fag, kontaktede fagforeningerne og var villige til at gå op til en prøve, for at vise, hvad de kunne, men efter hvad de fortalte, så var fagforeningernes svar, at man ikke kunne akceptere deres uddannelse.

(J) Men det, du beskriver der, var jo i begyndelsen, - er det noget, der har bedret sig, efter at de har været her længere tid?

(E) Nej, der var kun én af dem, som efterhånden nåede at arbejde i sit fag. Han var maskinmester, begyndte som arbejdsmand, fortsatte som specialarbejder og nu er han maskinarbejder, efter at have boet her i tre år. Det var kun efter meget ihærdige forsøg, og med sin danske svigerfaders hjælp, han kunne komme til et arbejde som maskinarbejder, men han er stadigvæk ikke akcepteret som maskinmester. De andre arbejder stadigvæk som ufaglærte.

(J) Han er altså gift med en dansk pige. Hvor mange er gift med danske piger? Og hvordan går det disse par?

(E) Der er fem, der er gifte med danske piger, og tre til, der bor sammen med danske piger og har børn med dem uden at være gift, og så er der ca. fem, der er forlovede og bor sammen med danske piger. Det er meget forskelligt, hvordan

det går, alt efter om de danske piger vil tilpasse sig det mønster, som deres græske mænd forlanger. Der er en del problemer med nogle af de her tilfælde, vi snakker om. Nogle af problemerne skyldes delvis, at ægtefællerne kommer fra forskellige sociale lag, foruden at der er forskel i deres respektive kulturelle baggrund. Det er mit indtryk, at de danske piger, som grækerne er blevet gift med eller bor sammen med, kommer fra et højere socialt lag, end grækerne selv gør. D.v.s., at der ikke alene er forskel i den kulturelle baggrund, men også forskel i den subkulturelle baggrund, som hører de forskellige sociale lag til. Desuden gælder det for størsteparten af dem, der er blevet gift, at de er blevet gift, fordi de skulle have et barn, og det er måske ikke altid det bedste grundlag at bygge et ægteskab på.

For en del af de ugifte gælder det, at de har svært ved at respektere de danske piger. Selv om grækerne prøver at forstå det med, at de danske piger har andre moralske normer og er opdraget anderledes, så siger de alligevel, at de ikke kan lade være med at se det ud fra deres eget synspunkt, og i overensstemmelse med grækernes normer er de altså umoralske. Og så tror jeg nok, at det for alle gælder, at de har vanskeligheder med, hvem det er, der skal bestemme. Kønsrollemønsteret er mere udtalt i Grækenland, i hvert fald i visse sociale lag. Det er manden, der bestemmer, og kvinden skal følge efter. En af grækerne sagde, at han ikke kunne forstå, at på de danske skilte på dørene, var det mange gange kvindens navn, der stod før mandens. Det var da hans navn, der skulle stå på døren!

(J) Hvordan oplever de ellers danskerne?

(E) De begynder næsten alle med at sige: "Jeg synes godt om danskerne, men ...." o.s.v. Deres holdning afhænger naturligvis for en stor del af deres uddannelse. Jo højere uddannelse, de har, des højere status har de, des mere accepterede er de i det danske samfund, og des mere prøver de at se danskerne i relation til andre folkeslag. Og ellers hænger det jo sammen med den rolle, de ønsker at spille overfor danskeren, - om de vil overtage den primitive gæstearbejders rolle, eller om de vil akcepteres på lige fod

med danskeren. De første har det unægtelig bedre. De siger: "Danskerne er nået vidt med hensyn til tolerance o.s.v., men alligevel mangler de en hel del, og i hvert fald er de ikke så tolerante, som de selv tror. De har nok et ret demokratisk system, men det er heller ikke så demokratisk, som de selv gerne vil tro". Flertallet er enten neutrale eller negative overfor danskerne. Dette hænger til dels sammen med, at de oplever danskerne som meget negative mod dem. Mange siger, at de er overbeviste om, at danskerne hader fremmede. Der er forresten en hel del af dem, der har været her i længere tid, der siger, at de kan mærke en klar ændring i danskernes holdning, efter at der er kommet flere gæstearbejdere.

(J) Hvordan ytrer denne holdning fra danskernes side sig?

(E) Der er snart ingen områder, hvor grækerne ikke mener, at de bliver udsat for diskrimination. På arbejdspladserne, på cafeterierne, på gaden og på boligområdet.

Angående hvordan det ytrer sig, så siger de, at når de går på gaden, to eller tre stykker, bliver de skubbet af danskerne, - bogstavelig talt, og at der bliver råbt skældsord efter dem. Hvis de er ude på restauranter og sidder og taler sammen, skælder danskerne dem ud; der er en del af dem, der siger, at de er blevet nægtet adgang til restauranterne, så de skulle bestikke dørvogteren for at komme ind. Der var en af dem, der udlagde det som diskrimination, når ti mennesker står op i bussen, fordi de ikke vil sætte sig på den eneste ledige plads i bussen, nemlig den ved siden af ham.

(J) Diskriminationen på arbejdspladsen - hvordan ytrer den sig?

(E) Diskriminationen på arbejdspladsen oplever de på den måde, at de ikke kan avancere på nogen måde. "En fremmedarbejder vil altid være fremmed her, vil altid blive skubbet til side til fordel for en dansker", var der en, der sagde.

Jeg har et eksempel, som en af de faglærte arbejdere fortalte. Han arbejdede på en stor fabrik og lavede tegninger over en eller anden smart maskine, som skulle klare et praktisk problem, de havde derude. Han lavede tegninger,

og bad sin overordnede om at gå op og forelægge dem på ingeniørkontoret. Denne havde ikke tid den dag og heller ikke den næste dag, og der gik flere dage, hvor der altid kom noget i vejen. Til sidst gik grækeren selv op og foreviste tegningerne, og de blev akcepterede, hvorefter han begyndte at konstruere maskinen - og så begyndte chikanerierne fra danskerne mod ham, sagde han. "Danskerne kan ikke holde ud, at såden en gæstearbejder er dygtigere end de. Pludselig var den ene maskine i stykker, og så kunne den ene dansker ikke finde ud af det, og så kunne den anden ikke få tid til at hjælpe". Maskinen blev dog konstrueret til sidst, men han oplevede danskernes holdning som udtryk for en diskrimination imod ham, fordi han var fremmed. Havde det været i Grækenland, sagde han, så ville alle strømme til for at hjælpe en fremmed.

(J) Hvordan beskriver flertallet af grækerne danskerne?

(E) Fællesbetegnelsen for danskerne er, at de er meget reserverede. "Kolde og høflige, men ikke venlige", var der en, der sagde. Især var de meget kritiske overfor det manglende sammenhold mellem danskerne. Som en af dem udtrykte det, "medmenneskelig kontakt er en livsbetingelse for en græker, mangler han den, så visner han". Han bliver i Danmark konstant frustreret på det felt. Alle steder, hvor han kommer frem, får han stemplet på panden flere gange om dagen: "Udlænding".

(J) Hvordan oplever grækerne Danmark som socialt system?

(E) Det skal ses i forhold til forventningerne. De rejser med ganske store forventninger med hensyn til det punkt, fordi alle skandinaviske lande har et meget højt omdømme i Grækenland. De anser dem for at være verdens mest civiliserede og demokratiske lande.

Specielt er der en del, der er skuffet over arbejderklassens stilling i Danmark. De forventede og troede, at arbejderklassen blev akcepteret her på lige fod med alle andre sociale lag. Så kommer de herop og oplever, at der er lige så store klasseforskelle her som i Grækenland.

Et andet forhold, som de er skuffede over, er at Danmark ikke er det demokratiske land, som de troede. Der var

en, der havde hørt, at kommunister blev registreret, og at mange stillinger var lukkede for dem. Det var han meget skuffet over at høre.

(J) Hvordan tilbringer grækerne fritiden?

(E) De, der er gift, tilbringer størstedelen af deres tid med familien. De, der ikke er gift, kommer meget på cafeterier, hvor de kan træffe hinanden, og hvor de sidder og snakker over en kop kaffe eller the aftenen igennem. De går i biografen eller de går en tur, men ellers har de ikke nogen organiserede fritidsaktiviteter.

Meget få har kontakt med danskerne, og ingen tager imod de fritidstilbud, som aftenskolerne har.

(J) Hvad ville de have foretaget sig i Grækenland, fritidsmæssigt? Er det nogenlunde det samme som her, eller hvordan?

(E) På en måde er det det samme, de foretager sig, som i Grækenland, men der er blot den forskel, at i Grækenland er de engagerede og snakker om det, der sker omkring dem; de snakker om det politiske system, om forhold, der direkte vedrører dem og som står i tæt relation til dem.

Når de sidder og diskuterer her, så er det om Grækenland, som er langt væk - det er ikke om deres nærmeste omgivelser.

(J) Det er egentlig en interessant forskel, ikke?

(E) Det mener jeg. De overfører deres græske samværsform til Danmark, men på en stiv måde, de danner deres egen lille, eksklusive gruppe, som lever sit eget liv, uafhængig af omgivelserne, selvfølgelig på nær den tid, de tilbringer på arbejdspladserne.

(J) Med hensyn til fritiden - hvordan er de tilfredse med den måde, de tilbringer den på?

(E) De er ret utilfredse med den måde, de tilbringer deres fritid på, og klager over, at det koster dem mange penge at være på cafeterierne. Der var en, der sagde, at han brugte over 40 kroner om dagen på at spise og drikke kaffe og the aftenen igennem på cafeterierne. "For man skal jo hele tiden købe noget, når man sidder på cafeterierne, el-

lers bliver man smidt ud, ganske enkelt!" - Så fritiden er faktisk et problem. De har et ganske stort behov for en fritidsklub, et sted, hvor de kan samles.

(J) Er det noget, de siger direkte?

(E) De udtrykker det ikke med det samme, men hvis man berører dette emne overfor dem, så siger de, at det ville være mægtig godt med sådan et samlingssted. Alle udtrykker imidlertid tvivl om, hvorvidt de vil kunne enes, og det er også derfor min mening, at hvis der skal være sådan en fritidsklub, så skal det være med dansk administration, fordi danskerne så kan være kontaktleddet mellem de grupper, som nemt kommer i konflikt med hinanden.

(J) Du har sagt en hel del om, hvordan grækerne oplever danskerne - hvordan har det været med at få dem til at udtale sig frit?

(E) Der har været meget store problemer, hvilket allerede afspejler sig i det store antal, der ikke modtog invitationen. Det skal nok ses som et udslag af deres meget store mistænksomhed, som de har over for alt, hvad der har med myndigheder at gøre. De får sådan et brev fra os; hvad betyder nu det, og hvad gemmer der sig bagved? Jeg har fortalt dig det eksempel med manden, der fik vores brev, hvorpå der stod vor adresse: Bredgade 30, - og adressen fik ham til at tro, at brevet kom fra skattevæsenet, fordi hans gamle skattevæsen - mens han boede her i København, - var i Bredgade. Desuden troede han, at det drejede sig om et politisk foredrag, fordi han engang sidste år havde hørt, at der blev afholdt et politisk møde i Bredgade, hvor en græsk politiker havde talt. Han troede altså alt andet, end hvad der stod i brevet. Jeg spurgte ham, om han ikke havde læst brevet eller ikke havde forstået det. Jo, han havde forstået det, men, - "De ved jo, man tror ikke, hvad der står på papiret". Og det tror jeg, er noget, man skal tage i betragtning, når man henvender sig skriftligt til gæstearbejdere. Man kan ikke altid gå ud fra, at det man meddeler dem, bliver forstået på samme måde, som det er skrevet.

(J) Det er altså noget, som karakteriserer dem som personer, altså noget med den måde, de tænker og opfatter på?

(E) Det tror jeg gælder for en hel del af dem. De lever under så usikre forhold, at det kan være svært for dem at analysere objektivt, om der overhovedet er nogen rimelighed i det, de tror. Enhver henvendelse af en eller anden art vækker en frygt hos dem, som farver deres oplevelse, - især henvendelser med officielt præg.

Et eksempel kan måske belyse dette forhold. Der var en græker, der var overordentlig forsigtig med at udtale sig om danskerne i forbindelse med holdningsspørgsmålene. Danskerne var så og så vidunderlige. Da vi kom til spørgsmålet om de løsagtige, danske piger, så kunne han ikke lade være med at sige, at han syntes, de var lidt for løsagtige. Da interviewet var forbi, og han skulle til at gå, sagde han: "Nu giver De vel ikke oplysningerne videre, for så siger danskerne: "Nå, du kan ikke lide vore piger, så er det ud af landet med dig!"".

(J) Er der ellers nogen fællestræk for de grækere, du har talt med, personlighedsmæssigt, og kan du sige noget om deres personlighed, tilpasning og trivsel?

(E) Nej, det synes jeg ikke, at man kan sige; der er ret store forskelle fra person til person. Jeg vil hellere sige noget, som jeg synes spiller en rolle for tilpasningen og trivselen, og det er, hvorvidt de vurderer, om de havde alternative muligheder i Grækenland eller ej. Det forekommer mig, at de, der oplever, at de havde alternative muligheder i Grækenland, ikke er så godt tilpassede her. Hvis de mener, at de havde alternative muligheder i Grækenland, har en del af dem en tilbøjelighed til at betragte deres beslutning som forkert.

(J) Er der noget, der accentueres af den aktuelle situation i Grækenland eller hvordan?

(E) I et par tilfælde var der en klar forbindelse mellem formindskelsen af mulighederne i forbindelse med den politiske situation. Jeg har f.eks. haft et par med studentereksamen, som stilede efter en embedsmandskarriere eller videnskabelig karriere, og de blev tvunget til at rejse

væk fra Grækenland på grund af de politiske forhold. Og da de jo ikke umiddelbart kan bruge deres uddannelse her, har de skiftet status. De er kommet på et lavere økonomisk og socialt niveau, og det er dem, der har det allervanskeligst. Ellers er det vanskeligt at sige noget generelt om dem, personlighedsmæssigt og tilpasningsmæssigt.

(J) Vi talte før om deres mistænksomhed overfor os, når vi henvender os til dem. Kan du prøve at uddybe det?

(E) De føler sig ret usikre her i landet, de ved ikke, om de f.eks. bliver smidt ud i morgen, hvis Danmark ikke har brug for dem mere. Vi har ikke arbejdskontrakter her i Danmark på samme måde, som man har det i Tyskland, og de har oplevet tilfælde, hvor kammerater er blevet smidt ud, - og en del af dem har været lige på nippet til at blive vist ud. Derfor føler de sig usikre her. Det må være temmelig belastende at rejse til et fremmed land, møde en helt fremmed kultur og nye vaner, prøve at tilpasse sig under de vanskelige forhold med diskrimination og fremmedgørelse, og så samtidig være usikker på, om man kan få lov til at blive.

(J) Hvis du skulle sige noget om, hvordan de trives her i landet som personer, hvad vil du så sige?

(E) Jeg vil sige, at de fleste af dem - og det gælder især dem, der ikke har været her så længe, - trives ikke særligt godt, de har det ikke særligt godt her, dels på grund af de fundamentale kontaktproblemer, som de har, dels på grund af de usikre økonomiske forhold og dels på grund af den usikre boligsituation og på grund af, at de på arbejdspladserne ikke føler sig akcepterede. D.v.s., at de på en lang række områder af deres liv bliver frustreret: på arbejdspladsen, boligmæssigt, fritidsmæssigt og i kontakten med deres medmennesker. Ja, hvordan skulle de have det godt. Der er nogen, som er neutrale, som synes, der ikke er særlig dårligt her i Danmark, men heller ikke særlig godt. Så er der endelig nogen, som lever deres eget parallelle liv med danskerne, arbejder på en græsk arbejdsplads, kommer kun sammen med grækere, - faktisk lever livet, som var de i Grækenland. De har det bedst og føler sig bedst her, men når de først begynder at gøre krav på at blive akcepteret

som mennesker på lige fod med danskerne, så bliver de afvist, og så er det, at problemerne kommer. Forholdet er meget komplekst. I begyndelsen vil de meget gerne i kontakt med danskerne, men når de så mener at opleve diskrimination, bliver de sårede over danskernes holdning, og så vil de helst holde sig så langt væk fra danskerne som muligt. De opbygger en forsvarsholdning, som går ud på at rakke danskerne ned og holde sig væk fra dem, fordi de ellers bliver nødt til at ændre sig, og det har de ikke lyst til.

Men der er selvfølgelig også en del, der er tilfredse med at være her og som siger: "Ja, vi må lære at tilpasse os, og begge parter skal lære hinanden at kende. Danskerne må forstå, at det er mennesker, der kommer herop, som vil lære dem at kende, og vi fremmede må lære at tilpasse os det nye land, vi kommer til og ikke umiddelbart overføre vore egne normer hertil". Der må i hvert fald skabes flere kontaktflader, hvor danskerne og gæstearbejderne kan samles og lære hinandens forventninger at kende.

(J) Hvordan ligger det med deres fremtidsplaner?

(E) De har næsten alle planer om at blive her fra 2 til 5 år, men bagefter vil de hjem, det er der ikke nogen tvivl om. Men det er også det eneste klare mål. Hvis man spørger dem, om de vil blive på samme arbejdsplads, om de har nogen planer om at uddanne sig, om hvad de vil lave, når de kommer til Grækenland - ja, så ved de allerfleste af dem det ikke. Men ellers vil de hjem, - og jeg tror nok, at det er generelt: alle græske gæstearbejdere vil tilbage til Grækenland, de elsker deres land, og de vil ikke ændre deres levemåde.

3. Et eksempel på en immigration til Danmark

(Uddrag af et interview)

XX 31 år, er født og opvokset i en lille landsby i Midtgrækenland. Han gik i skole i 6 år og arbejdede derefter i sin fars marker. Den græske landmand har kun i begrænset omfang adgang til moderne tekniske hjælpemidler, og det meste af arbejdet må derfor udføres pr.

håndkraft. Desuden er man på afgørende vis afhængig af, hvordan vejret er, da men ikke har foranstaltninger,(f.eks. kunstig vanding) der kan modvirke ugunstige vejrforhold som e.eks. tørke.

Hvorfor rejste XX fra Grækenland?

Du ved, hvordan det er at være i landsbyen i Grækenland. Man synes ikke, der sker noget. Vi var 7 børn. Jeg ville læse videre, efter at jeg blev færdig med underskolen. Det kunne ikke lade sig gøre - jeg skulle hjælpe min far i markerne.

... Jeg ville rejse; jeg havde lyst til at komme ud at lære andre folkeslag at kende. Det kommer måske af, at min far læste for os, da vi var børn, fortalte om andre lande, om andre folkeslag. ...Man rejste jo dengang - alle rejste, jeg fik breve fra venner, der var emigreret til Tyskland. Jeg ved egentlig ikke, hvorfor jeg rejste, - jeg havde ingen fremtidsmuligheder i Grækenland. Jeg rejste ikke for pengenes skyld. Jeg vidste, at man ikke kunne blive rig i Europa.

Jeg ville bare finde et bedre liv; og så skammede jeg mig over de sociale uretfærdigheder, der var i Grækenland. De betragtede os ikke som mennesker - der var ikke engang busforbindelse mellem min landsby og den nærmeste provinsby. Vi blev transporteret som kreaturer i en lastbil. Så rejste jeg til Tyskland med en arbejdskontrakt, men jeg kunne ikke lide at være der, det var hårdt umenneskeligt arbejde. Man bliver altid sat til det hårdeste, mest beskidte arbejde. Søvn, arbejde, arbejde, søvn. Tyskerne er fjendtlige mod de fremmede, - som fremmed bliver man konstant nedværdiget.

Hvorfor til Danmark?

Man havde jo hørt om, at Danmark var et demokratisk land. Her var folk bedre og arbejdet ikke så hårdt. Man kunne tjene lidt flere penge. Så rejste jeg på turistrejse hertil, - traf nogle venner, der fortalte, at her kunne man få arbejde, og så blev jeg.....

Hvordan er det at være i Danmark?

Det var lidt bedre end i Tyskland... måske ventede jeg for meget... der er meget, som irriterer mig. De små børn, der sidder

i bussen, men gamle damer står og dingler. Jeg så en dag et lille barn, der gik på et rækværk lige ved siden af en stor trafikeret vej. Hun balancerede og kunne nårsomhelst falde ned på den trafikerede vej. Mænd og kvinder kom forbi, - ingen tog barnet ned og forklarede faren ved det, hun gjorde... Eller jeg kunne se cykler ligge på gaden. Jeg stod en dag i 5 minutter og så, hvordan alle hoppede over, - til sidst gik jeg hen og satte cyklen op ad væggen. Man bliver skubbet på gaden... skubbet ud af arbejdspladserne... kammeraterne stikker til en: "Nå, er du her endnu? Vil du blive her længe?".. Siger man det mindste om danskernes vanvittige skattesystem - og det er ellers det, danskerne taler mest om - så siger de til en: "Hvorfor skrubber I ikke ad helvede til, hvis ikke I kan lide vores land?".

Jeg troede, danskerne lignede os, men der er ikke venskab i Danmark. På arbejdspladsen skal man altid være på vagt, man ved ikke, hvornår man får kniven i ryggen... man skal lefle for dem... spille lidt klovn... give cigaretter og øl... spille dum... lade som om det arbejde, man står og laver, er svært, så man bliver nødt til at spørge dem til råds, selv om det er et arbejde, som et barn kan lave.

Jeg har vænnet mig til det nu. Nu ved jeg, hvorfor alle de ting kan ske, og det kan udtrykkes med én sætning: her er der ingen, der venter hjælp af den anden. Klar dig selv, som du bedst kan. Du skal ikke vente noget fra os.

Hvad man skal lave i fritiden? Man kommer ind i en apatisk tilstand - man tænker kun på underholdning, på alt hvad der kan få én til at glemme. Jeg kunne gå i biografen hver dag i en måned. Til sidst standser man op og siger til sig selv: du styrer jo lige mod katastrofen. Jeg bruger op til 60 kr. om dagen i cafeteriet - hvor skal man ellers være? På værelset kan man jo ikke blive, man får altid de mindste og dårligste værelser, når man er fremmed.

Kan du sige mig, om man kan blive lykkelig, hvis man gifter sig med en dansk pige? De er ellers mærkelige, de venter, lige til man siger til dem, at man elsker dem, og så forlader de én midt i det hele... Man har mange piger, man bliver tilfredsstillet fysisk, men aldrig psykisk... Vi kan ikke forstå hinanden.

Nu er jeg ikke så ked af det mere, - man må lære at tilpasse sig, - begge parter må tilpasse sig hinanden. Danskerne må forstå, at det er mennesker, der kommer op til deres land. Vi kommer

ikke alene for pengenes skyld, vi kommer for et bedre liv, - vi kommer for at lære dem at kende...

De fremmede må også lære at opføre sig bedre. De må lære at være overbærende, hvis de bliver udsat for diskrimination og ikke fare op med det samme.

Jeg havde tænkt mig, jeg skulle blive her ét år, - samle nogle penge sammen og rejse hjem. Nu har jeg været her i 6 år, - jeg har ingen penge og ingen uddannelse, og jeg vil ikke rejse tilbage, sådan som situationen er i Grækenland.

Jeg vil prøve at blive uddannet til et eller andet, som jeg kan bruge, når jeg kommer hjem. - Jeg er ellers bange for planer, - de lykkes næsten aldrig. Jeg vender tilbage, når situationen tillader det. Jeg længes tilbage efter familien, efter hunden, der gør, efter vennerne, der kom på besøg.....

4. Tværgående beskrivelse af de 33 grækere

Følgende fremstilling er baseret på en kvalitativ, individuel analyse af interviewmaterialet. De emner, der på grundlag af analysen fremtrådte som væsentlige er følgende: a) grækernes sidste livssituation før afrejsen til Danmark, b) oplysninger om Danmark, c) motivationen, d) den første tid i landet - migrationen, e) grækernes aktuelle livsomstændigheder, f) oplevelsen af danskerne, g) kontakt, h) oplevelsen af det danske samfund, i) trivsel, j) fremtidsplaner.

Da formålet med den tværgående beskrivelse først og fremmest har været at fremstille stoffet i en for læseren overskuelig form, for herved at kompensere for den løse og uforpligtende form, som en samtale nødvendigvis må have, kan det ikke undgås, at en del af de oplysninger, der fremgår af samtalen med den græske interviwer vil blive gentaget i nærværende fremstilling.

Grænserne for de områder, der skal beskrives, er på mange måder kunstige, men de er fastlagt af praktiske hensyn.

a) Sidste livssituation før afrejsen til Danmark

Sidste livssituation ser ret forskellig ud for de 33 grækere, men det er dog muligt at opdele dem i to næsten lige store grupper, nemlig i en gruppe, der rejste direkte fra Grækenland og i en gruppe, der kom til Danmark, efter først at have været i andre lan-

de, først og fremmest Tyskland.

De, der rejste fra Grækenland, kommer såvel fra land som fra by. En del af dem oplevede, at de havde meget dårlige økonomiske og sociale muligheder i Grækenland, men en lige så stor del fandt, at de havde gode økonomiske kår. En del fra den sidstnævnte gruppe befandt sig inden afrejsen i en utilfredsstillende situation enten på grund af personlige forhold, såsom problemer med familie og med ægteskab, eller på grund af de politiske forhold i Grækenland.

De, der kom fra Tyskland eller fra andre lande oplevede gennemgående en utilfredshed med livsomstændighederne der. De fandt indtjeningsmulighederne for ringe, arbejdet for hårdt eller befolkningen for uvenlige. Generelt kan det siges, at de i disse lande ikke havde fundet, hvad de ønskede.

b) Oplysninger om Danmark

Generelt kan det siges, at oplysningerne om Danmark har været sparsomme og tilfældige. Flertallet havde deres oplysninger om Danmark fra venner og bekendte, eller fra familie som enten vendte tilbage til Grækenland efter at have arbejdet i udlandet, eller som skrev hjem. Et par stykker fik deres oplysninger gennem turister i Grækenland, eller mens de selv var på turistrejse.

De, der var i Grækenland, før de kom her, fik at vide, at det var nemt at få et godt arbejde og tjene gode penge. De fik ligeledes at vide, at Danmark var mere demokratisk, og at man som arbejder ville blive behandlet bedre end i Grækenland. Enkelte fik at vide, at der i Danmark var et socialistisk system.

De, der kom fra Tyskland eller andre lande fik at vide, at arbejdet her var mindre hårdt, at danskerne var venligere overfor fremmede, og at de var gode mennesker. Enkelte fik at vide, at det var nemt at få opholdstilladelse her, og at der var gode underholdningsmuligheder. Nogle havde fået fortalt, at i Danmark betalte man ikke skat.

c) Motivation

Motivationsspørgsmålet er meget vanskeligt at belyse, idet man må regne med, at de oplysninger, vi har fået vedrørende bevæggrundene, er behæftet med en række fejlkilder. Således er alle

oplysninger retrospektive, og det er et spørgsmål, om interviewpersonerne overhovedet har kunnet huske, hvad der rørte sig i dem før afrejsetidspunktet. Endvidere er det muligt, at der har været flere bevæggrunde, og at ikke alle har været bevidste for dem. Vi ved desuden, at man som regel ikke får oælysninger om de forhold, interviewpersonerne finder socialt uakceptable, såsom social deroute, kriminalitet, flugt ud af personlige- eller familiære vanskeligheder o.s.v. Hertil kommer formuleringsproblemet.

Spørgsmålet om, hvorfor netop disse grækere er rejst hertil og ikke nogle helt andre, er vi ifølge sagens natur ikke i stand til at belyse, da vi jo kun har talt med de, der faktisk er kommet hertil, men vi kan forsøge at beskrive, hvad disse personer har fortalt os, samt videregive vore indtryk af dem og deres bevæggrunde.

Det har i praksis vist sig meget vanskeligt at skille oplysninger, der viser hen til motivation fra oplysninger om forventninger og forhåndsviden, samt fra oplysninger om sidste livssituation.

Ofte har grækerne på spørgsmål om, hvorfor de rejste, svaret med at oplyse om situationen i hjemlandet, om hvad de havde hørt om Danmark, eller om hvad de forventede at finde her. Hvad vi har fået fat i er et net af faktorer, som kan have enten "skubbet" dem ud af Grækenland, "trukket" dem hertil, eller der kan have været tale om begge dele. Af faktorer der kan have skubbet dem til at rejse er der: de politiske forhold, økonomisk dårlige kår, forretningsmæssig fiasko, samt familiære- og personlige vanskeligheder. Faktorer, der synes at have trukket dem specielt til Danmark, er ønsket og forventningen om at opnå bedre økonomiske kår, og "et bedre liv", eller ønsket om at opleve mere demokratiske og socialt retfærdige forhold. Endvidere har rejselyst og oplevelsestrang gjort sig gældende.

Følgende udtalelser belyser de forskellige motiver:

En af grækerne siger f.eks.: "Jeg kunne ikke mere være i Grækenland på grund af politik, så tog jeg til Belgien og Tyskland. Jeg kom på ferie i Danmark, og jeg kunne lide landet og de danske piger, og så blev jeg".

En anden siger: "Forretningerne mislykkedes for mig, og jeg begyndte at drikke. Jeg var flov over mig selv. Så hørte jeg fra min bror her, at det var et godt land, og at menneskene ikke

var så dårlige. Jeg vidste fra min bror, at her kunne man eksistere, og så rejste jeg", eller "Jeg traf en dansk pige som fik mig herop. Jeg elskede hende, og hun lovede mig, at jeg kunne uddanne mig her. Det var mit største ønsek"..... eller "Jeg rejste for at få et bedre arbejde og en bedre løn, jeg havde ingen muligheder i Grækenland."

Der er stor forskel på, hvor klare mål grækerne angiver at have haft med at rejse. Materialet deler sig tydeligt op i to grupper. Der er dels en gruppe, der angiver at have haft bestemte afgrænsede mål med at rejse ud, dels en gruppe, der ikke kan angive at have haft nogen klar hensigt med rejsen. Sidstnævnte gruppe indeholder dels personer, der er karakteriseret ved, at de havde et fast tilknytningsforhold til Grækenland før afrejsen, men alligevel har foretrukket at rejse uden at kunne sige nøjagtig hvorfor, dels indeholder den personer, der er karakteriseret ved at mangle et sådant tilhørsforhold til et bestemt land og som rejser "for et sted skal man jo rejse hen".

De fra den første gruppe siger f.eks.: "Jeg tjente godt i Grækenland, men jeg var ikke så glad for, at jeg ikke kunne sige frit, hvad jeg ville. Jeg ønskede et bedre liv og en større løn. Så hørte jeg fra en ven, der arbejder i Danmark, at her kunne jeg finde, hvad jeg ønskede, her var mere demokratisk, og så rejste jeg".... eller...."Jeg kunne ikke få arbejde og bolig i Grækenland, udsigterne var dårlige. Jeg besluttede at rejse ud for at få en uddannelse og lære andre folkeslag at kende. Jeg ville tjene penge og lære sprog. Min bror i Tyskland anbefalede det ellers ikke. Han skrev, at livet i udlandet var arbejde og søvn, intet andet. Det havde han ret i - så hørte jeg fra min bror i Danmark, at her kunne man få et bedre liv, og her var menneskene bedre, og så tog jeg til Danmark". Således gælder det generelt for denne gruppe, at der er tale om et bevidst valg af Danmark som emigrationsland, og grækerne har forventet at få opfyldt ikke alene de økonomiske behov, men også mere eksistentielle behov som f.eks. behovet for et bedre liv og for en større social retfærdighed.

De fra den anden gruppe siger f.eks.: "Jeg ville bare ud at rejse. Så hørte jeg fra en ven på et turistkontor, at her kunne man få arbejde, og så rejste jeg". ..eller"jeg kunne godt

lide at være i Grækenland, og jeg tjente det samme som her. Min kusine var her, og så rejste jeg"..... eller..."Jeg rejste, fordi nogle venner rejste, men jeg fortrød det i samme øjeblik".... eller... "Ja, hvorfor rejste jeg, det var vist en dumhed"....

d) Den første tid i landet - migrationen

Generelt er det indtrykket, at den første tid ikke har voldt nær så store problemer af praktisk art som af psykologiske.

Problemet med at finde arbejde og med at få arbejdstilladelse har ikke været fremtrædende, og kun tre af samtlige har haft problemer med arbejdstilladelsen. Problemer med arbejdet har faktisk kun gjort sig gældende for de, der var faglærte, idet de ikke har været i stand til at finde et kvalificeret arbejde, de kunne akceptere. Disse mennesker har til gengæld oplevet problemet som belastende.

Næsten alle nævner at have haft problemer med at finde en bolig, som de kunne akceptere, men set udfra danske forhold kan problemerne ikke siges at overstige, hvad mange danskere kommer ud for. Imidlertid har det oplevede problem været ganske stort, idet grækerne i forbindelse med at de har søgt bolig, har oplevet diskrimination. Vanskelighederne med at finde en passende bolig er desuden af mange blevet fortolket som et resultat af en diskrimination af dem.

Herudover har der været problemer med sproget, idet flertallet kun har kunnet tale græsk ved ankomsten. Endvidere har der været problemer med fritidsbeskæftigelse, hvor de fleste har været henvist til at tilbringe tiden på cafeterier, hvilket af mange opleves som utilfredsstillende og for økonomisk belastende.

Et problem, som næsten alle nævner, er klimaet, som de fleste har haft svært ved at vænne sig til. Det danske vejr har ofte gjort dem deprimerede og modløse.

Det mest fremtrædende problem har været af psykologisk art, nemlig kontaktproblemet. Mange har fra starten ventet, at de ville komme i kontakt med danskerne og blive akcepterede på lige fod med dem, og her er de blevet skuffede. De oplever, at danskerne nægter at akceptere dem som almindelige mennesker, og at de holder dem på afstand. I forbindelse med redegørelsen for grækernes oplevelse af danskerne vil vi vende tilbage til kontaktproblemet og uddybe dette.

e) Grækernes aktuelle livsomstændigheder

Arbejdsmæssigt. På interviewtidspunktet klarede så at sige alle grækerne sig arbejdsmæssigt, idet alle havde været i stand til at skaffe sig et rimeligt betalt arbejde. De fleste siger, at de synes, det arbejdsmæssigt går bedre for dem end i begyndelsen. Problemet for de faglærte var imidlertid ikke afhjulpet, og alle oplevede utilfredshed med ikke at kunne arbejde indenfor deres fag.

Først og fremmest har mange oplevet utilfredshed i arbejdssituationen, fordi de oplever, at de bliver diskriminerede på arbejdspladsen. En af dem sagde f.eks.: "En fremmedarbejder vil altid være fremmed her, og han vil blive skubbet til side til fordel for en dansker, ligemeget hvor dygtig han er" .... En anden sagde: "Danskerne er fjendtlige på arbejdspladsen, man skal lefle for dem, hvis de skal være venlige" .... eller "Jeg vil meget gerne vise, hvad jeg kan, men jeg får simpelthen ikke lov til at tage noget initiativ eller ansvar"... eller "Danskerne er de sødeste mennesker i verden - altså udenfor arbejdspladsen".

Selv om lønnen ikke er dårlig sammenlignet med danskernes - på samme niveau - er de fleste skuffede i deres forventninger, især efter kildeskatten. En siger: "Vennerne havde ikke fortalt om skatten, og at man, når udgifterne er betalt, kun lige har så man kan leve for de penge, man tjener"... eller "Vennerne fortalte, at her kunne en arbejder få, hvad han ville, og så kommer jeg herop og kan ikke spare penge op og bliver behandlet som et laverestående væsen".

Boligmæssigt. Boligmæssigt er det gået fremad for de fleste i forhold til i begyndelsen. Generelt opleves boligsituationen imidlertid ikke som tilfredsstillende, og de fleste synes, at boligerne er for små og for dyre. Det er især de, der er gift eller bor sammen med en dansk pige, der klager over dette. De, der er alene, klager over, at de ikke kan få selvstændig bolig, så de kan få privatliv. Som de bor nu, blander værterne sig i alt. Der er dog nogle få, der betegner sig selv som heldige, og som bor hos mennesker, der respekterer dem.

Familie- og fritidsmæssigt. Kun to af grækerne havde familien med fra Grækenland, men en del er blevet gift med en dansk pige, mens de har boet her, eller de bor sammen med en. Flertallet er imidlertid enlige.

Det er begrænset, hvor meget indtryk, vi har kunnet få af grækernes trivsel i familiesituationen, men det ser ud til, at de, der har familie her i hvert fald tilbringer så at sige al deres fritid sammen med familien. Disse angiver ikke at have særlige problemer med fritiden.

De, der er enlige, har det vanskeligere på dette område. Deres boliger indbyder i mange tilfælde ikke til, at de tilbringer fritiden der, og mange nævner, at de i fritiden opholder sig på cafeterier, i restauranter eller hos venner, der må have gæster.

Religion. Grækerne har et meget afslappet forhold til religion og til kirken i det hele taget. De fleste tror på "noget", men de nævner ikke, at det giver nogen problemer af religiøs art at befinde sig i et fremmed land, og de føler således ikke savnet af en græsk kirke. Problemerne er mere indirekte og stammer fra, at de overfører deres religions moralske værdier til det nye land, hvilket kan give konflikter.

f) Oplevelsen af danskerne

Det har som omtalt været vanskeligt at få grækerne til at udtale sig frit om, hvordan de oplever danskerne, men der er alligevel kommet en hel del udtalelser frem i samtalernes løb.

Der har været såvel positive som negative udtalelser om danskerne, men en hel del har været ret negative i deres syn på danskerne og har også oplevet at danskerne var negative overfor dem.

Oplevelsen af danskerne har tydeligvis sammenhæng med de forventninger, grækerne kom til landet med. Især de, der kom direkte fra Grækenland, havde forventet at finde mennesker med en mentalitet, der ligner den græske. De havde ventet, at danskerne var gæstfrie, varme mennesker, der ville behandle dem på lige fod, og som de ville komme i kontakt med, og de er næsten alle blevet slemt skuffede i deres forventninger.

De betegner gennemgående danskerne som følelsesmæssigt kolde og uden hjælpsomhed og sammenhold. De oplever danskerne som høflige - og i begyndelsen oplevede de denne høflighed som et udtryk for, at danskerne var gode mennesker, men senere opdagede de, at der bag høfligheden gemte sig både positive og negative følelser overfor dem.

Der er ret stor forskel på, hvor nuanceret grækerne er i

stand til at se på problemet. Nogle oplever, at danskerne er decideret fjendtlige overfor dem, ligemeget hvad de gør. Disse mennesker siger, at de hver dag kommer ud for ubehagelige oplevelser på arbejdspladsen, på gaden og i restauranter, hvor de alle steder oplever diskrimination. Andre siger, at danskerne ikke er så dårlige mennesker, og selv om de er fjendtlige overfor de fremmede, så har de fremmede selv deres andel deri. De siger, at der her som alle andre steder findes både gode og dårlige mennesker, men også disse personer oplever, at der er et følelsesmæssigt koldt klima her, og de oplever, som de andre, diskrimination på mange forskellige områder.

De, der er mest positive overfor danskerne og som betegner dem som hjælpsomme og venlige mennesker er de, der i deres arbejde eller privatliv ikke har nogen videre kontakt med danskerne og heller ikke behov for det. De arbejder på arbejdspladser, hvor der kun er grækere og kommer kun sammen med grækere i fritiden. Disse mennesker lever i deres egen græske verden, selv om de er her i landet.

Diskriminationen fra danskernes side opleves således på så at sige alle områder, på arbejdspladsen, når de skal søge boliger, på gaden og på restauranter. På arbejdspladsen føler de, at de er uden avancementmuligheder, ligemeget hvad de [illegible] at de altid får det dårligste arbejde. De oplever, at danskerne nægter at se deres gode sider og bliver misundelige på dem, hvis de er dygtigere end disse. Nogle siger, at de er nødt til at spille dummere end de er og lefle for danskerne, hvis de vil behandles ordentligt. Et andet problem i arbejdssituationen er den utryghed, de oplever, idet de føler, de kan blive smidt ud i det øjeblik, der er danskere nok til at tage arbejdet. I fritiden har flere været ude for, at der blev råbt skældsord efter dem på gaden i retning af, at de skulle skrubbe hjem, hvor de hører til, eller de er blevet nægtet adgang til restauranter. De, der har været her igennem længere tid mener, at danskerne, efterhånden som der er kommet flere fremmede herop, er blevet mere fjendtlige. Dette synes de selv, de har oplevet på deres egen krop.

g) Kontakt

Et problem, der er gennemgående er kontaktproblemet. Mange sagde, at de havde ventet, at de ville komme i kontakt med danskerne,

og at denne forventning ikke er blevet opfyldt, oplever de som meget frustrerende. En enkelt udtrykker direkte, at det er en livsbetingelse for en græker at have kontakt med sine medmennesker. Får han ikke denne, visner han hen.

Det ser ikke ud til, at kontaktproblemet er noget, der bedres, når grækerne har været her i længere tid, og det har tilsyneladende heller ingen sammenhæng med, i hvor høj grad de kan dansk eller engelsk. Muligvis hænger det sammen med, at grækerne har helt andre normer for kontakt end danskerne, både i de indledende faser og senere hen. Danskerne er måske mere reserverede og kontakthæmmede end grækerne, og dette opleves af grækerne som en modvilje mod at komme i kontakt med netop dem. Endelig kan det ikke udelukkes, at nogle danskere faktisk har en sådan modvilje. Udover det generelle kontaktproblem, de har, klager flere af grækerne over, at de mangler psykisk kontakt med de danske piger, de kommer sammen med, selv om den fysiske kontakt opleves som god.

Det er forskelligt, hvordan grækerne reagerer på de skuffede forventninger på dette punkt. En del trækker sig helt tilbage fra danskerne i en slags forsvarsposition, hvor de på en stiv måde nedvurderer danskerne og undgår dem så meget som overhovedet muligt. En del af disse mennesker er i den meget uheldige situation, at de heller ikke kan akceptere at omgås de grækere, der er i landet, hvorfor de er overladt til en helt isoleret tilværelse. Andre giver nok op overfor kontaktproblemet, men i stedet for at trække sig tilbage i en fjendtlig position, prøver de på at indlære de danske omgangsformer for derved dog at få nogen akcept fra danskernes side. En af dem siger f.eks., at han nu har lært, hvordan danskeren skal behandles på arbejdspladsen, snart venligt - man skal give en omgang øl - snart hårdt mod hårdt, alt efter personen og situationen. Disse mennesker lærer, hvordan de skal tilpasse sig i det ydre, men de savner en tilfredsstillende kontakt.

h) Oplevelsen af det danske samfund

Flere af grækerne havde på forhånd fået at vide, at Danmark var et af de mest frie og demokratiske samfund i verden, og en del forventede at finde et socialistisk samfundssystem, hvor arbejdere blev behandlet på lige fod med alle andre.

Disse forventninger er ikke blevet indfriet, og mange er skuffede over, hvad de mødte her. Nogle siger, at de her har mødt ligeså store klasseforskelle som i Grækenland, og at det også her

er de, der har pengene, der regerer. Andre siger, at arbejdere behandles som laverestående væsener, og at det danske politi ved alt, hvad en gæstearbejder foretager sig her i landet. En del synes, at det danske bureaukrati er meget stift, og at danskerne i det hele taget er mere stive i deres regler, end grækerne er.

De ting, der opleves som positive her er vores sociale sikkerhedssystem og fagforeningernes styrke.

Selve vor livsform opleves af mange som meget fremmed. Livet i storbyen opleves af de, der kommer fra landet, som kompliceret og forjaget, og en enkelt udtaler, at han ikke synes om den mekaniserede tilværelse, vi har her. Man står op på en bestemt tid, spiser på en bestemt tid, og der er en bestemt tid, hvor gæsterne skal komme - man bliver selv mekaniseret af det til sidst.

i) Grækernes trivsel her i landet

Grækernes trivsel her i landet kan ses i relation til de forventninger, de kom med og hvordan disse er blevet indfriet (jvf. Eggert Petersen, et, al: "Trivsel på arbejdspladsen", 1968).

Som det fremgår af det foregående, er forventningerne på en række områder ikke blevet indfriet, hvilket har givet anledning til skuffelse og frustration, og dette har igen givet anledning til dannelsen af negative holdninger overfor danskerne og det danske samfund.

Forventningen om, at man her kunne få et arbejde, der var rimeligt betalt, er for flertallet af grækerne blevet opfyldt, men ikke forventningen om at de ville blive behandlet på lige fod på arbejdspladsen, og at de kunne spare op af deres løn.

Heller ikke forventningerne til boligen og til fritiden er blevet opfyldt, og det samme gælder forventningen om, at de ville blive akcepteret af danskerne og komme i kontakt med disse. Hertil kommer den utryghed grækerne oplever i det danske samfund både med hensyn til myndighedernes syn på dem og med hensyn til arbejdet. De ved ikke, hvor længe man vil have dem her, og mange oplever, at de nårsomhelst kan miste deres arbejde og blive smidt ud af landet.

Det generelle indtryk har været, at de ikke trives særlig godt med de frustrationer, de oplever på alle disse behovrelevante områder: arbejde, sikkerhed, kontakt, og meningsfuld beskæftigelse i fritiden. Der er imidlertid stor forskel på, hvor stor tolerance grækerne har overfor at leve under sådanne frustrerede vilkår. Nogle

kan tilpasse sig i det ydre og leve med deres frustrationer den tid, det nu kan vare, mens andre trækker sig tilbage i isoleret-hed og drømmer sig tilbage til Grækenland. En del udvikler fjendt-lige holdninger både overfor danskerne og overfor de grækere, der er her, mens andre helt holder sig til grækerne og prøver at fort-sætte deres græske livsvaner. Disse sidste trives tilsyneladende bedst, måske fordi de stadig har bevaret deres græske identitet. Det er indtrykket, at mange af de andre er præget af, hvad man kunne kalde en identitetskrise. De har mistet deres tilknytning til Grækenland, - til vennerne der, og de har ikke fået nye til-knytninger.

En sådan identitetskrise opstår ofte i en overgangsperiode, når man f.eks. flytter fra et sæt værdier til et andet, eller når man bevæger sig fra een opfattelse af sig selv til en anden. Det er tilsyneladende sådan, at gæstearbejderen her konfronteres med en anden og mindre misundelsesværdig rolle, end den han havde i sit hjemland. Han kan, hvis han er flexibel, eller har den nødven-dige uddannelse, forsøge at vinde status i Danmark ved at involvere sig i nye roller, der svarer mere til danskernes forventninger, og det er klart, at i denne forbindelse er det af vigtighed, hvilke institutioner et gæsteland har, der kan opfylde dette behov og ind-føre gæstearbejderen i det nye samfund.

Hvis hans bestræbelser i den retning bliver vanskeliggjort ved, at der ikke eksisterer sådanne institutioner, der vel at mærke helst skulle møde gæstearbejderen på hans niveau, eller hvis gæste-arbejderen ikke ønsker at blive indlemmet i det danske samfund, så har han ikke anden løsning end at trække sig tilbage, hvis han vil bevare sin selvrespekt og ikke vil tvinges til en radikal ændring af opfattelsen af sig selv - trække sig tilbage og betragte de an-dre, i det foreliggende tilfælde danskerne, som fjender.

j) Fremtiden

Flertallet af grækerne siger, at de vil vende tilbage til Grækenland, men i de fleste tilfælde kan de ikke sige nøjagtig, hvornår det bliver. Dette afhænger af mange forskellige ting, så som hvor mange penge de har sparet sammen, arbejdsmulighederne i Grækenland, den politiske situation, samt hvilke muligheder, der bliver her i landet.

Generelt er fremtidsplanerne ikke særlig klare, måske fordi

der er så mange ukendte faktorer. Både situationen her og situationen i Grækenland opleves som så usikker, at det er vanskeligt for grækerne at lægge klare planer, hvilket i mange tilfælde opleves som en belastning.

Grækerne siger f.eks.:

"Jeg vil ikke blive, for så må jeg ændre mig, og det vil jeg ikke".

"Jeg vil spare op og rejse tilbage til Grækenland, når jeg har penge nok, ikke før".

"Jeg vil gerne have en uddannelse, som jeg kan bruge i Grækenland, hvis det er muligt".

"Jeg ved ikke, hvor længe jeg vil blive, det afhænger af min økonomiske situation".

"Jeg vil blive til situationen i Grækenland har ændret sig, imens vil jeg forsøge at åbne min egen restaurant her".

"Jeg ved ikke, om jeg vil rejse tilbage. Det afhænger af så meget. Min familie ønsker det, men jeg er bange for, at jeg ikke mere kan tilpasse mig græske forhold, jeg er blevet ændret af at være her".

KAPITEL V

ENGLÆNDERNE

af

Jane Schreiner

1. Indledning

Dette kapitel er en beskrivelse af de engelske gæstearbejdere, som de fremtrådte udfra de kliniske interviews.

Formålet med interviewene har som tidligere omtalt mere været en problemafdækning end et forsøg på at belyse på forhånd fastlagte problemstillinger.

Det engelske materiale har alt i alt været mere ensartet end det græske. Flere af de enkelte forløb har lignet hinanden meget, og det har således ikke vist sig relevant at beskrive samtlige personer forløbsmæssigt. Vi har derfor valgt at fremstille stoffet i form af en tværgående beskrivelse af de emner og problemområder, der fremtrådte som væsentlige udfra materialet som helhed. Denne beskrivelse har vi suppleret med cases, for herved at give indblik i nogle af de individuelle forløb.

Samtlige personer blev gennem en skriftlig henvendelse fra Instituttet opfordret til at deltage i undersøgelsen. Returbrevet var formuleret således, at englænderne havde valget mellem selv at komme til en samtale i Instituttet eller at modtage besøg af en interviewer fra Instituttet på deres bopæl.

Fra begyndelsen af januar 1970 til slutningen af februar 1970 udsendte vi breve til 93 personer. Af disse svarede 33 ja, mens 5 svarede nej, og 26 breve kom tilbage fra postvæsenet på grund af ukendt adresse. Næsten samtlige af de, der svarede positivt, foretrak at vi kom til deres bopæl og interviewede dem der.

Således svarede omkring en trediedel af de personer, vi henvendte os til, ikke på henvendelsen. Igen kan vi kun gisne om årsagerne hertil, men hvis man kan slutte noget som helst udfra de oplysninger, vi har fået fra de personer, der deltog, kan det skyldes, at i hvert fald nogle af dem, vi har henvendt os til, ikke har fundet det relevant at medvirke i undersøgelsen, fordi de ikke

opfatter sig selv som gæstearbejdere i traditionel forstand. Et par stykker har ringet os op for at få en forklaring på, hvorfor vi har henvendt os netop til englænderne, og flere af de, der deltog, har sagt, at de havde akcepteret, selvom de havde været alvorligt i tvivl om, hvorvidt de kunne bidrage med noget relevant til en undersøgelse som vor. De mente ikke, at de problemer, de havde, var typiske gæstearbejderproblemer.

De englændere, vi har talt med, har alle været særdeles velvilligt indstillede overfor undersøgelsen, idet de synes at opfatte den slags undersøgelser som noget, der kan bidrage til en løsning af sociale problemer. Mange har indledningsvis sagt, at de var bange for, at de ikke selv kunne bidrage med noget relevant, men at de alligevel gerne ville deltage, hvis det på en eller anden måde kunne hjælpe andre englændere. Flere har sagt, at der også gjorde sig en vis nysgerrighed gældende, idet de gerne ville se, hvordan man greb en sådan undersøgelse an her i landet. Selvom de ikke har opfattet sig selv som gæstearbejdere, har næsten alle været interesserede i gæstearbejderproblemerne.De kender dem fra England, og de fleste har også iagttaget problemerne i Danmark, og har fundet undersøgelsen betydningsfuld.

Englænderne har således i modsætning til specielt tyrkerne været mere indstillede på at give end på at modtage i interviewsituationen. Måske fordi de kender de regler, der traditionelt gælder, når der interviewes i forbindelse med en sociologisk- eller socialpsykologisk undersøgelse, hvor sigtet ikke er at give de adspurgte personer aktuel hjælp, men derimod at lade de indsamlede oplysninger komme andre til gode ved at lade dem danne basis for planlægning. Kun nogle ganske få personer har sagt, at de ønskede at deltage for enten at få luft for deres irritation over mange ting her, eller for at få oplysninger om forhold, som de ikke på anden måde har kunnet få besked om.

Flertallet af englænderne har som før nævnt foretrukket at interviewet skulle foregå i deres hjem. Vi er blevet meget gæstfrit og venligt modtaget, og interviewene er foregået i en afslappet atmosfære. Ofte har kone og børn været til stede det meste af tiden, og TV-apparatet har kværnet i baggrunden. I nogle tilfælde har konens eller den forlovedes tilstedeværelse belastet interviewsituationen, men i almindelighed har den bidraget til at give et mere nuanceret billede af, hvordan englænderne lever her.

2. Nogle eksempler på en emigration til Danmark

Følgende forløbsbeskrivelser er udvalgt således, at de dels repræsenterer de forskellige motivationsmæssige kategorier, dels indeholder træk, der i øvrigt har været fælles for flere af personerne. Den sidste forløbsbeskrivelse adskiller sig fra de øvrige ved at dreje sig om en person, der i særlig grad trives dårligt i Danmark.

A.A. 26 år er født og opvokset i en lille by i Midtengland. Han boede sammen med forældrene og 14 ældre søskende, til han var fem år. På dette tidspunkt blev forældrene skilt, og siden har han boet sammen med moderen. Efter ti års skolegang begyndte han som ufaglært arbejder. Han havde forskellige arbejdspladser, og han siger, at han skiftede både for at få mere i løn og for at få afveksling. I fritiden havde han mange venner, som han gik ud med og dyrkede sport med. De 14 søskende betød også, at der altid var besøg i hjemmet, selv efter at han boede alene med moderen.

Han var meget glad for hjemmet og byen, og han siger, at han aldrig ville have forladt England, hvis ikke han var blevet forelsket i en dansk pige og havde giftet sig med hende.

Før han kom til Danmark, havde konens familie skaffet ham et godt betalt arbejde som specialarbejder. Også lejligheden skaffede konens familie. Han synes, at det første halve år her var forfærdeligt, dels fordi han blev forfulgt af en person på sin arbejdsplads, dels fordi han savnede hjemmet og byen og havde vanskeligt ved at vænne sig til storbymiljøet. Selve arbejdet fandt han nemt, men han savnede den kontakt, han havde været vant til hjemmefra, især fordi han ikke forstod, hvad de andre sagde og ikke vidste, hvad de morede sig over. Han synes, han blev meget venligt behandlet på sin arbejdsplads, og at arbejdskammeraterne forsøgte at hjælpe ham på enhver måde. Vanskelighederne klarede han "ved at holde ud" og ved at gøre en indsats for at lære dansk. Han har hele tiden følt sig godt akcepteret af konens familie, og han siger, han har fået stor støtte der.

Parret har nu et par børn, og de har fået en større lejlighed, som er både god og billig. De lever et traditionelt familieliv, og ægteskabet synes vellykket. I fritiden omgås de udelukkende konens familie og venner. A.A. har stadig samme arbejdsplads som i begyndelsen, og han er godt tilfreds med arbejdet.

Han mener, det er bedre betalt end det arbejde, han ville kunne få i England, og efter at han nu taler godt dansk, har det hjulpet på kontakten. Han siger, han er faldet til og har fået venner på arbejdspladsen, men han ser dem ikke i fritiden.

Selv om alt går godt, savner han alligevel byen og vennerne derhjemme. Han rejser på ferie til England sammen med konen og børnene så tit, de har råd, og han ser frem til disse besøg. Af og til tænker han på at rejse tilbage til England og slå sig ned med kone og børn. "Måske engang", siger han. Konen er villig til at tage med, hvis han meget gerne vil tilbage, men han siger, at han ser på tilværelsen i England med barndommens og ungdommens øjne, fordi han er kommet hertil lige fra moderen. I den lille by, han kommer fra, er der slet ikke de samme indtjeningsmuligheder som i København.

B.B. 24 år er født og opvokset i en større provinsby i det nordlige England. Han boede sammen med forældre samt to yngre søskende under opvæksten, og han har fået en ret omfattende skole- og faguddannelse. Han var godt tilfreds med sit liv i England, og han syntes både om arbejdet og om lønnen.

B.B. rejste til Danmark, udelukkende fordi han mødte en dansk au-pair pige og blev forelsket i hende. De rejste hertil for at blive gift og bosætte sig, fordi de mente, at konen ikke ville have så gode arbejdsmuligheder i England som i København.

I begyndelsen havde han sprogproblemer samt problemer med at finde arbejde. Der gik to måneder, før han fik arbejde. Først forsøgte han at få arbejde indenfor sit fag, men det lykkedes ikke, fordi man ikke ville akceptere hans uddannelse, og fordi han ikke kunne dansk. Så søgte han arbejde som ufaglært, men også her var det vanskeligt at finde noget. Det, han kunne få, var meget dårligt betalt. Han gik flere gange til arbejdsformidlingen for at søge arbejde derigennem, men de sagde til ham, at de ikke havde tid til at hjælpe udlændinge. Tilsidst fik han arbejde som ufaglært arbejder på en fabrik i omegnen af København.

Han har stadig efter 9 måneder dette arbejde, selvom han hader det. Selve arbejdet finder han snavset og kedsommeligt, men han er godt tilfreds med arbejdskammeraterne, som behandler ham på lige fod med de andre. Derimod har han oplevet, at danskerne diskriminerer de sydlændinge, der også er ansat der. B.B. tør ikke skifte arbejde af angst for, at vanskelighederne skal gentage

sig, og det eneste, der kan gøre ham tilfreds, siger han, er hvis han kan komme til at arbejde indenfor sit fag. Han er indstillet på at holde ud for at nå dette mål, og i første omgang kiler han på med at lære sig dansk, hvilket lader til at gå godt.

Parret har endnu ikke fået lejlighed, og de bor hos pigens forældre. De mener selv, at de vil få en lejlighed, så snart de gifter sig. De omgås udelukkende pigens familie og venner. Selvom B.B. føler sig godt akcepteret på sin arbejdsplads, har han ikke fået venner der. I familien forsøger han at tale dansk, og han og pigen taler også en del dansk sammen.

Alt i alt er B.B. positivt indstillet overfor danskerne. Kun synes han, de er for uhøflige på arbejdet og i trafikken, og han mener også, vi går lidt for vidt med sex og porno her. Han er stærkt indstillet på at ville blive i Danmark og vil gå på, indtil hans mål er nået, rent arbejdsmæssigt. Hvis dette glipper, vil han tage sig en ny uddannelse her.

C.C. 25 år er opvokset i London sammen med forældre og søskende. Han har fået en faglig uddannelse, og efter at have arbejdet et par år indenfor sit fag besluttede han at tage Jorden rundt "for at lære verden at kende". Før han kom hertil, har han arbejdet i flere forskellige lande, bl.a. Norge. Han kom hertil på gennemrejse og har allerede været her længere end beregnet, fordi han synes godt om at være her. Han fandt et godt værelse gennem en annonce efter at have været her i 3-4 dage, og et arbejde som arbejdsmand fandt han efter en uge.

Han bor stadig efter 5 måneder samme sted og har samme arbejde. Han er fysisk dødtræt af arbejdet, som han finder hårdt og kedeligt, og han har prøvet at finde arbejde indenfor sit fag, men det er ikke lykkedes, fordi fagforeningen ikke vil godkende ham.

I fritiden trives han godt. Han omgås sine danske naboer, eller han går på diskotek eller til anden forlystelse. Han har forsøgt at lære sig dansk på Folkeuniversitetet, men gav op, fordi det gik for langsomt. Han prøver nu at lære det af sine danske naboer.

Han lader til at befinde sig godt her, bortset fra arbejdet. Han siger, han nok vil rejse videre, hvis han ikke finder en eller anden årsag til at blive her, f.eks. en dansk pige. Han kan ikke sige noget om, hvornår han vil rejse, udover at han rejser, når han bliver træt af at være her.

D.D. er 31 år gammel. Han er født i en forstad til London. Indtil han var 3 år levede han sammen med forældrene og 2 ældre brødre. Under bombningen af London blev mor og børn evakuerede og boede mange forskellige steder udenfor London. Efter krigen, da mor og børn flyttede tilbage til London, blev forældrene skilt - faderen havde fundet sig en anden i den mellemliggende tid.

Efter ti års skolegang gik han ud af skolen. Han har ingen faguddannelse og har indtil for nogle år siden været ansat i hæren. Arbejdet her interesserede ham meget,og især var han glad for at komme rundt i verden. Han har været næsten overalt og har også været udstationeret i krisesituationer. Han trivedes således fortræffeligt i hæren og var især glad for den gode kontakt, han opnåede med den lokale befolkning de forskellige steder.

D.D. ville aldrig have bosat sig i Danmark gennem længere tid, hvis han ikke på en ferie her havde mødt en dansk pige, som han blev forelsket i. Dette var også hans motiv for at gå ud af hæren.

Før han kom, ventede han, at Danmark ville være som England. Han angiver, at der har været store problemer i starten her i landet. Problemerne startede hos fremmedpolitiet, hvor han fik den ringeste behandling, han nogensinde har været ude for. Han måtte vente i flere timer på at komme til og blev så udspurgt om sine private forhold i nærvær af alle de andre ventende. Bl.a. fandt han det meget anstødeligt, at han blev spurgt om, hvor mange penge, han havde. I ventetiden oplevede han, at en af de ansatte kom ud på trappen og sagde til de ventende: "Op,op - op og stå - De er i Danmark nu!" Også disse mennesker havde ventet i flere timer og blev ifølge D.D. skræmte af manden. Dette var hans første indtryk af Danmark, og for første gang i al den tid, han havde rejst, oplevede han fordomme mod fremmede. Han måtte hos fremmedpolitiet 7-8 gange, før han fik sin arbejdstilladelse, og han fik aldrig ordentlig besked. Problemet var, sagde man, at fagforeningen ikke ville tillade, at han fik det job, han havde fundet. Så snart han var blevet gift, fik han imidlertid tilladelsen.

Udover problemet med fremmedpolitiet angiver han, at de væsentligste problemer i starten var at få arbejde samt at lære dansk. Han siger, at han gjorde en kæmpeindsats for at finde arbejde. Han så annoncer hver dag, skrev samt tog rundt og spurgte på forskellige fabrikker. De fleste steder fik han en meget afvisende behandling,

og han følte, at man opfattede ham som en fremmedarbejder, der bare flakkede rundt. Der var ingen, der gav sig tid til at høre på, at han var forlovet med en dansk pige og ville have fast arbejde. Endelig fandt han efter 3 uger et job i et engelsk firma, hvor han blev godt modtaget af ledelsen, men ikke af de danske ansatte.

D.D. har nu boet i Danmark i nogle år. Han bor i en saneringsmoden lejlighed med sin danske kone og hendes datter fra første ægteskab. Han har stadig det første arbejde, som han er meget utilfreds med. Han føler sig forfulgt og diskrimineret på arbejdet, især af en enkelt overordnet, og finder også lønnen for ringe. Han føler, at han ikke får udnyttet sine evner ved sit arbejde, og at man fra den fjendtligsindede overordnedes side forhindrer ham i at opnå højere status og højere løn. Imidlertid tør han ikke forlade jobbet, da han er bange for, at det skal være lige så vanskeligt at finde job igen, som det var i starten. "Jeg har fået en skræk i livet", siger han. Han oplever, at danskerne på arbejdet er jaloux på ham, fordi han er dygtigere end de. I det hele taget beskriver han arbejdspladsen som fuld af intriger og gåen bag ryggen.

Familielivet synes jævnt trist. Begge ægtefæller føler sig dårligt behandlet af andre, og også konen mener, at englænderne her i landet er udsat for diskrimination. Familien har kun få venner, og disse beskrives som overfladekontakter. I fritiden opholder de sig hjemme.

D.D. synes nervøs og ukoncentreret, cirklende om de fortrædeligheder, der har mødt ham i Danmark. Han er utilfreds med nutiden og bange og pessimistisk med hensyn til fremtiden.

Hans holdning til danskerne synes negativ. Han siger, at Danmark er det værste land, han nogensinde har været i, og at det også er det eneste sted, hvor han har oplevet fordomme mod fremmede i en sådan grad. Han siger, at han af arbejdskammerater og folk, han har mødt, er blevet beskyldt for at tage arbejdet fra danskerne, for ikke at betale skat, og at han er blevet opfordret til at tage tilbage til England, hvor han hører hjemme. Dog oplever han, at danskerne generelt er mere akcepterende overfor englændere end overfor arbejdere sydfra.

Da han kom hertil, havde han forventet, at Danmark var som England, og han havde ikke ventet fordomme og slum her og heller ikke, at det ville være så vanskeligt at finde arbejde.

D.D. siger, at han ofte oplever Danmark som et fængsel, fordi han ikke har råd til at rejse til England, selvom han havde lyst. På den anden side er han bange for at starte på en frisk i England, på samme måde som han ikke tør starte på noget nyt her i landet, selvom han hader det, han er i. Han siger, han er bange for England, fordi han ikke kender det mere - han har rejst i så mange år. Konen er positivt indstillet overfor at rejse.

3. Tværgående beskrivelse af de 31 englændere

De emneområder, der er fremtrådt som væsentligt udfra materialet som helhed er følgende: a) motivation, herunder sidste livssituation samt forventninger til Danmark, b) migrationen, c) englænderens aktuelle livsomstændigheder, herunder arbejde, bolig, familie og fritid, d) oplevelsen af danskerne og af det danske samfund, e) sproget, f) deres trivsel her i landet, især vedr. arbejdsforholdene, samt g) fremtidsplaner og forventninger til fremtiden.

a) Motivationen

Englænderne opfattes i almindelighed ikke som gæstearbejdere i traditionel forstand, måske fordi England og Danmark ikke adskiller sig væsentlig fra hinanden kulturelt og med hensyn til industrielt udviklingsniveau. Arbejdsmulighederne og løn-niveauet i de to lande er ikke væsentligt forskellige, og interessante spørgsmål er derfor, hvilke bevæggrunde englænderne kan have haft til at rejse netop til Danmark og ikke til et hvilketsomhelst andet land. Hvad havde de fået at vide om Danmark, før de kom, og hvad forventede de at finde her? Hvad fik dem til overhovedet at forlade England?

Når vi vil belyse disse spørgsmål, støder vi generelt på de samme vanskeligheder, som er omtalt under behandlingen af det græske materiale, og vi må regne med de samme fejlkilder. Englænderne har imidlertid i langt højere grad været i stand til at formulere, hvad de mener har været deres motiver. Dette kan skyldes en større øvelse i at verbalisere den slags forhold, men det kan også skyldes, at motiverne faktisk har været mere klare for dem som helhed.

Spørgsmålene om hvad englænderne vidste om danske forhold,

og hvad de forventede at finde her, har tilsyneladende ikke spillet nogen særlig rolle i deres overvejelser. De fleste svarede, at de ikke havde tænkt noget videre over, hvordan her var og at de uden videre havde regnet med, at forholdene her ville være de samme som i England. Ingen af dem havde forventet, at de ville møde særlige vanskeligheder i Danmark, hverken på det arbejdsmæssige, boligmæssige eller fritidsmæssige område.

Spørgsmålene om hvorfor englænderne rejste fra deres land, og hvorfor de netop kom til Danmark, lader sig bedst belyse i forbindelse med hinanden og i forbindelse med englændernes livsomstændigheder, før de kom hertil. Materialet lader sig her klart opdele i to hovedgrupper, nemlig i en gruppe, der angiver at de kom her, fordi de mødte en dansk pige, som de forelskede sig i, samt i en gruppe, der angiver at de kom på gennemrejse og blev her, fordi de fandt behag i landet.

De, der kom på grund af en dansk pige, udgør to-trediedele af materialet.

Over halvdelen af disse personer mødte pigen i England, og de fleste siger, at de nok aldrig ville have forladt England, hvis dette ikke var sket. Det er mest unge ufaglærte arbejdere eller arbejdere med en kortere faglig uddannelse. Mange har boet hjemme hos forældrene i den samme by hele deres liv. De har haft forskellige arbejdspladser, som de har været nogenlunde tilfredse med, og i fritiden gik de på pub, til dans eller dyrkede sport af forskellig slags. De har ikke været særlig interesserede i samfundsspørgsmål eller politisk engagerede. De angiver, at have været særdeles godt tilfredse med deres liv, og der er således intet, der har trukket dem væk, udover at de ville leve deres liv sammen med en dansk pige. Flere angiver, at de kun med sorg har forladt England, fordi deres kone eller forlovede ikke har befundet sig godt i England eller ikke har kunnet bruge sin uddannelse der.

Nogle få af de, der mødte pigen i England, siger, at de måske nok på et eller andet tidspunkt ville være rejst ud, men ikke for længere tid, og da slet ikke til Danmark. Det er mest personer med en faguddannelse eller en højere uddannelse, og de var gennemgående ikke så tilfredse med deres daglige tilværelse i England, som de ovenfor beskrevne personer. Utilfredsheden samlede sig mest om arbejdet, hvor de ikke syntes, deres evner blev udnyttet i tilstrækkelig grad, eller de var utilfredse med den uddannelse, de havde fået.

Den resterende del af de, der kom hertil på grund af en dansk pige, mødte hende for flertallets vedkommende i forbindelse med en ferierejse, enten her i landet eller i andre lande. Det er mest unge, der netop havde afsluttet deres uddannelse og var taget ud for at se verden med den hensigt at vende tilbage efter en kortere tid og arbejde indenfor deres fag. De fleste tog "på tommelfingeren" og arbejdede ind imellem som arbejdsmænd, eller de klarede sig som folkesangere. Et par stykker mødte den danske pige i forbindelse med deres egentlige arbejde, idet de sejlede mellem England og Danmark. Samtlige siger, at de aldrig ville have tænkt på at slå sig ned netop i Danmark for længere tid, hvis de ikke havde mødt den danske pige.

Den anden hovedgruppe, der udgør en trediedel af totalmaterialet, er mere heterogen end den første.

Fællestræk er, at ingen kom hertil eller blev her på grund af en dansk pige, og at de kom hertil uden at have til hensigt at blive i længere tid, fandt behag i landet og blev. Flertallet har en faguddannelse eller en højere uddannelse, mens kun et par stykker er ufaglærte arbejdere. De fleste siger, at de fandt tilværelsen i England ensformig og snæver, og at de er søgt ud for at få nye oplevelser. De er taget ud uden at have nogen fast beslutning om, hvornår de ville vende tilbage til England og nogle siger, at de måske aldrig vil vende hjem. Selvom de har fundet tilværelsen i England ensformig og snæver, har de angivelig ikke alle været decideret utilfredse. Kun nogle få siger direkte, at de ikke kunne udholde livet der. Dette er mest personer, der har været væk fra England i mange år på grund af arbejde indenfor militæret, eller fordi forældrene altid har rejst. De har ikke noget tilknytningsforhold til England, men heller ikke til noget bestemt andet land. En enkelt siger, at han er rejst ud på grund af personlige problemer.

Alle er søgende, men der er forskel på i hvor høj grad de er klar over, hvad de egentlig søger efter.

De unge ufaglærte arbejdere har,før de kom hertil, arbejdet eller rejst i flere forskellige lande i Europa og i Østen. I England boede de hjemme hos forældrene, og de havde flere forskellige arbejdspladser. Fritiden tilbragte de på pub, med piger, eller de dyrkede sport. De er ikke særlig interesserede i politik, men nok interesserede i verden omkring sig, og et par stykker er interesse-

rede i religion uden dog at tilhøre noget bestemt trossamfund. Nogle siger, at de er rejst ud for at opleve noget mere i fritiden, og det er især forlystelseslivet her, der har fået dem til at gøre ophold. Andre siger, at de er rejst ud for at lære verden at kende ved at slå sig ned for en tid i et land og leve som den stedlige befolkning. Også disse personer fremhæver forlystelseslivet som noget, der har fået dem til at blive her længere end beregnet. En enkelt lægger vægt på, at han her har fundet miljøer, hvor han kan dyrke sin interesse for indisk religion.

De med en højere uddannelse bag sig har ikke i samme grad været rundt i verden, før de kom hertil. De har nok været tilfredse med deres arbejds- og indtjeningsmuligheder i England, men ikke altid med deres øvrige tilværelse. En enkelt sagde, at han fandt moralen i England for bornert, især på det seksuelle område, og at han derfor havde søgt til de skandinaviske lande. En anden syntes, livet var for forjaget i London og fandt København mere provinsiel og hyggelig, men alligevel med gode arbejdsmuligheder. Mange af disse personer er præget af en vis rastløshed, der har fået dem til at søge ud.

b) Den første tid i landet - migrationen

Migrationsfasen har rent psykologisk ikke voldt særlig store vanskeligheder for langt den største del af englænderne, men derimod har der været en række praktiske problemer.

Problemerne i den første tid samler sig især om arbejdet, mens problemerne med at skaffe sig bolig har været langt mindre fremtrædende.

Der har dels været problemer med overhovedet at få arbejde, dels med at få et arbejde, der var tilfredsstillende. Umiddelbart synes det påfaldende, at englænderne skulle have vanskeligere ved at skaffe sig arbejde end grækere, og ved en nærmere udspørgen har det også vist sig, at det faktisk heller ikke er tilfældet. Forklaringen på de oplevede problemer med at få et arbejde her i landet skal først og fremmest søges i englændernes forventninger og krav til arbejdet. Mange siger, at de nok har kunnet få arbejde, f.eks. ved rengøring, tallerkenvask, eller som arbejdsmand til det dårligste arbejde, men at de ikke har kunnet akceptere at udføre et sådant ukvalificeret og dårligt betalt arbejde. De har ikke været villige til at tage hvadsomhelst, der bød sig, og de

er derfor blevet ved med at søge efter et arbejde, de mente svarede til deres niveau - for nogles vedkommende i månedsvis. En del er blevet nødt til at tage, hvad der bød sig for en periode, og har parallelt hermed stadig søgt passende arbejde.

I forbindelse med at de har søgt arbejde, har en del følt sig dårligt behandlet af danskerne. De har enten selv gået rundt til virksomhederne og spurgt, eller de har henvendt sig skriftligt.

Når de er gået rundt for at søge efter arbejde, har de mange steder fået en blank afvisning uden nærmere forklaring på hvorfor, og når de har skrevet, har de ikke fået svar, hverken positivet eller negativt. I begge tilfælde har de oplevet dette som uhøfligt og hensynsløst, men de har ikke oplevet det som et udtryk for diskrimination fra danskernes side.

Kun et par stykker har haft vanskeligt ved at få arbejdstilladelse, når de først havde arbejdet. Det har været faglærte, som har søgt arbejde indenfor deres fag, og årsagen til vanskelighederne har ang. været, at fagforeningen ikke har villet acceptere dem, hvad der er kommet som en ubehagelig overraskelse.

Selvom det at få arbejdstilladelsen ikke i sig selv har været et problem for englænderne, har mødet med fremmedpolitiet for mange været en ubehagelig oplevelse. Flertallet siger, at de havde ventet at finde langt mere velordnede og humane forhold på dette område i et land som Danmark. De har i almindelighed fundet fremgangsmåden,når man søger arbejdstilladelse, unødvendig kompliceret og tidskrævende, og flere nævner, at de har følt sig dårligt behandlet. Når de har stillet spørgsmål, har de fået at vide, at de skulle komme igen om et stykke tid uden at få en nærmere forklaring på hvorfor. Ventetiden har været lang hver gang, og de dårlige fysiske forhold, hvor de fremmede er klumpet sammen på trappen, har ikke gjort det bedre. Nogle siger, at selvom de selv er blevet behandlet ret godt, har de været chokerede over den nedladende måde, de har set sydlændinge blive behandlet på. De har angivelig oplevet det som et udtryk for en diskrimination, der bare ikke var rettet mod dem som englændere.

De, der har haft nemmest ved at skaffe sig arbejdstilladelsen, er tilsyneladende de, der, da de søgte, var gift med en dansk pige. Nogle af disse havde, allerede før de kom, fået arbejde gennem pigens familie.

Udover problemer i forbindelse med at finde et passende arbejde, har der været problemet med at skaffe bolig, men dette har været langt mindre fremtrædende. At dette problem har været relativt lille, skyldes at to trediedele af englænderne var gift eller forlovede med en dansk pige, før de kom hertil. I nogle tilfælde havde pigen allerede en lejlighed, mens familien i andre tilfælde trådte hjælpende til ved at åbne hjemmet for dem i den første tid eller ved at skaffe lejlighed til dem gennem forbindelser. Det er imidlertid langt fra alle, der er tilfredse med den bolig, de fik, men samtidig var de, før de kom, klar over, hvor svært det er overhovedet at få noget at bo i her.

Det er de enlige, der har haft de største vanskeligheder med at skaffe sig bolig. De fleste har måttet tage til takke med dyre hotelværelser, små dårlige værelser hos private eller med pensionater. De var ikke tilfredse, men de akcepterede problemet som ret uløseligt her som i England, og ingen har oplevet, at de har haft problemet, specielt fordi de var fremmede.

Selvom englænderne ikke havde forventet praktiske vanskeligheder med at skaffe sig et passende arbejde her og således er blevet skuffede, er det dog begrænset i hvor høj grad, det har påvirket deres psykologiske balance, i hvert fald i den første tid.

Der har ligesom været så mange andre væsentlige områder, hvor de er blevet tilfredsstillede, og dette har kunnet opvej de frustrationer, de har mødt i forbindelse med arbejdet.

Der er således kun et par stykker, der nævner, at de har haft kontaktproblemer i starten. Mange siger, at de umiddelbart følte sig hjemme her, og at de følte sig godt akcepterede af danskerne, hvor de kom frem, både på arbejdspladsen og i fritiden. En del har lovprist det frie liv her, og de har været begejstrede for forlystelseslivet og værtshuslivet, selvom de har fundet det dyrt.

Hvor belastende, de har oplevet arbejdsproblemerne i starten, hænger tilsyneladende sammen med,hvilken motivation, de er kommet til landet med, og hvilken baggrund, de havde. De,der var gift eller forlovede med en dansk pige, og som derfor i højere grad var indstillede på at skabe sig en fremtid her, har i almindelighed taget arbejdsproblemet tungere end de, der kom tilfældigt uden at have til hensigt at blive her i længere tid; værst var det for et par stykker, der kom fra et landsbymiljø, hvor de havde

levet hele deres liv,måske fordi de skulle tilpasse sig et storbymiljø her. Samtidig med at de tog skuffelserne tungere, har de, der var gift eller forlovede, imidlertid haft en støtte i pigen og hendes familie, og de har i almindelighed været indstillede på at holde ud. Nogle har regnet med, at de måske kunne få godt arbejde gennem pigens familie senere hen. Kun et par stykker af samtlige englændere har ladet sig slå ud af problemerne straks og været tilbøjelige til at opleve dem som et udtryk for diskrimination fra danskernes side. En af dem siger, at havde han vidst, hvad der ventede ham her, ville han aldrig være kommet.

De, der kom tilfældigt uden at have til hensigt at blive her, tog problemerne med arbejdet lettere. De stillede lavere krav til denne side af livet - i hvert fald for en tid - og lagde vægt på de ting, de fandt positive, nemlig det frie liv, den gode kontakt med danskerne og forlystelseslivets velsignelser.

c) Englændernes aktuelle livsomstændigheder

Arbejdsmæssigt: På interviewtidspunktet klarede samtlige englændere sig arbejdsmæssigt, idet alle havde været i stand til at skaffe sig et rimeligt betalt arbejde. En del havde endda fået et arbejde, der lønmæssigt lå over gennemsnittet for danske arbejdere.

Selvom det overvejende flertal siger, at det arbejdsmæssigt går bedre nu end i begyndelsen, de var her, udtrykker over halvdelen, at de alligevel er utilfredse med deres nuværende arbejdssituation. Dette skyldes først og fremmest, at de oplever, at arbejdet er underkvalificeret, og at de ikke får udnyttet deres evner. Arbejdet opleves af mange som kedeligt og slavebetonet, og de indfriede lønforventninger kan ikke opveje den frustration, der er forbundet med daglig at udføre et sådant arbejde. Det er både ufaglærte, faglærte og højtuddannede, der udtrykker dette. For nogle stykker spiller det ind, at de også finder lønnen for ringe.

De mellemmenneskelige forhold på arbejdspladsen opleves gennemgående som tilfredsstillende. Flertallet føler sig accepterede på lige fod med danskerne, og mange betegner de danske arbejdere som venlige og hjælpsomme overfor dem. De taler med danskerne under arbejdet eller i pauserne, og nogle siger, at de har fået venner på arbejdet. En del af de yngre danske arbejdere kan tale lidt engelsk, og mange af englænderne har efterhånden også lært sig så meget dansk, at de kan tale med danskerne om almindelige

dägligdags emner. Sproget opleves kun som et problem i det øjeblik englænderne vil søge et mere kvalificeret arbejde andetsteds, eller i det øjeblik, de ønsker at avancere på deres nuværende arbejdsplads.

Kun et par stykker oplever, at de er udsat for diskrimination på arbejdspladsen. Det er ufaglærte, der oplever, at de ældre arbejdere eller overordnede sørger for, at de får det dårligste og mest snavsede arbejde, eller det er personer, der gerne vil avancere til sjakbejs eller værkfører, der oplever, at overordnede forbigår dem. En enkelt er blevet overordnet i den virksomhed, hvor han har været det meste af tiden og føler, at danskerne ikke kan akceptere at have en udlænding som overordnet, selvom han fuldtud er kompetent til jobbet.

Boligmæssigt: Også på dette område er det gået fremad for de fleste i forhold til i begyndelsen.

Mange af de gifte med børn har fået større og bedre lejligheder, og flere føler, at de har været heldige på dette område i forhold til mange danskere. I flere tilfælde er de blevet hjulpet til lejligheden af konens familie.

De, der er forlovede, har ikke kunnet skaffe sig lejlighed, men de fleste bor alligevel nogenlunde godt og regner med at kunne få en lejlighed, når de først er blevet gift. Således er de fortrøstningsfulde.

For de fleste af de enlige har boligsituationen ikke bedret sig væsentligt. De bor stadig på hotelværelser, i pensionater eller på lejede værelser hos private. Nogle af de, der har været her længe, har dog været i stand til at skaffe sig relativt gode klubværelser. Selvom flertallet af de enlige klager over deres boligsituation, akcepterer de den, og føler, at de deler kår med med så mange andre her som i England, og der er ingen, der mener, at de har specielle vanskeligheder med at skaffe bolig, fordi de er fremmede.

Familie- og fritidsmæssigt: Der er ret stor forskel på, hvordan de, der er gift eller forlovede med en dansk pige,og de, der er enlige, tilbringer fritiden.

Flertallet af de, der er gifte eller forlovede med en dansk pige, lever hvad man kan betegne som et traditionelt dansk familieliv. En del af de gifte har børn, og her arbejder konen hjemme. I de øvrige tilfælde arbejder begge ude. Parrene omgås for flertal-

lets vedkommende mest familien, samt konens venner. De fleste går ikke meget ud, men tilbringer aftenerne hjemme med at se fjernsyn, snakke sammen og drikke kaffe. Af og til har de besøg af familie eller venner, eller de går selv ud og besøger disse. Såvel ægteskaberne som forlovelserne synes at være ret vellykkede, og der er ingen, der nævner, at der har været problemer med mentalitetsforskelle. Samtlige englændere siger, at de føler sig godt akcepterede af konens familie og venner, og at konerne oplever det på samme måde.

En del af de gifte englændere, som har været her i længere tid, finder fritidsmulighederne for ringe. Det almindelige forlystelsesliv her har de i længden fundet for kedsommeligt og for dyrt og efterhånden savner de det engelske pub-liv, hvor de i nærheden af deres bopæl kan mødes med venner og bekendte til en uformel snak, et slag billard eller pilespil, uden at det behøver være økonomisk belastende. På spørgsmålet om, hvorvidt de ønsker sig fritidsklubber, hvor de kunne dyrke disse aktiviteter, svarer de fleste nej. De vil ikke isoleres i klubber med englændere eller andre udlændinge, men have mulighed for at blande sig med danskerne på almindelig måde. En del siger, at de med vilje undgår at opsøge englændere i fritiden, da de mener, at de hurtigere vil lære dansk og lære at tilpasse sig danske forhold, hvis de kun omgås danskere. Til trods for ønsket om at få danske venner, udover konens familie og venner, kniber det for en del af de gifte med at få opfyldt dette ønske, måske især fordi der på mange arbejdspladser ikke er norm for, at man inviterer hinanden hjem, men måske også, fordi englænderne, når de har været her i længere tid, stiller højere krav til venskab.

En del af de, der har været kortere tid her i landet, og hvor parforholdet er af noget nyere dato, kommer noget mere omkring i fritiden, end de netop omtalte personer. Det skyldes sikkert, at de fleste oprindelig kom her af oplevelseslyst i forbindelse med en rejse, at de er yngre, og at deres boligforhold endnu ikke er særlig gode. De omgås andre englændere, som de har rejst med eller mødt her, ligesom de omgås pigens venner og familie. Fritiden tilbringes i private hjem og på værtshuse, eller de går til udstillinger og koncerter. De synes at være særdeles godt tilfredse med fritidsmulighederne her.

De, der er enlige, tilbringer størstedelen af deres fritid med at gå ud og more sig. De er glade for det fri liv her og for

de danske piger, som de har nemt ved at komme i kontakt med. Nogle af dem har skaffet sig danske venner gennem arbejdet, på restauranter, eller de kommer sammen med naboer. Flere er meget hurtigt efter ankomsten blevet inviteret til et dansk hjem, og de oplever således danskerne som særdeles gæstfri og venlige mennesker. Nogle af dem siger, at de ikke er interesserede i at omgås danskere bortset fra på værtshuse.

d) Oplevelsen af danskerne og det danske samfund

Der har ikke været problemer med at få englænderne til at udtale sig om, hvordan de oplever danskerne, og om hvordan de mener, danskerne oplever dem, men det er kun i meget få tilfælde, at englænderne har udtalt sig spontant. Dette skyldes tilsyneladende, at mange ikke har tænkt ret meget over, hvordan danskerne er, og flere siger, at de synes vi ligner englænderne på de allerfleste områder. Derimod er der kommet en del spontane udtalelser om det danske samfund.

Det overvejende flertal er positivt indstillede overfor danskerne. De betegnes som venlige og hjælpsomme, og nemme at komme i kontakt med.

På arbejdspladsen betegnes danskerne som nogle "flinke fyre", der er fredelige og omgængelige, hvis man følger deres regler og ikke truer dem på nogen måde. Kun et par stykker nævner, at de har været udsat for diskrimination på arbejdspladsen, og det er, mener de, fordi de har truet danskerne ved at være dygtigere. Samme personer betegner danskerne som flegmatiske "lade-stå-til-folk". Flere nævner, at danskerne har mindreværdskomplekser, når det gælder deres arbejde. De synes, at danskerne har en overdreven trang til arbejde, er stressede og hele tiden skal bevise, hvad de duer til. Er en fremmed dygtigere, bliver de nemt misundelige, men det giver sig ikke udslag i særlig fjendtlig adfærd, hvis det er en englænder, der er dygtigere, selvom det går ud over kontakten. Er det derimod en sydlænding, der er tale om, er adfærden fra danskernes side en anden. Flertallet af englænderne er meget opmærksomme på gæstearbejderproblemet her som i England, og mange siger, at de har oplevet, at sydlændinge er blevet udsat for diskrimination på deres arbejdsplads. Nogle mener, at problemet er mere udtalt her end i England, især fordi de fremmede ikke har nogen klageinstanser, de kan gå til her på samme måde som i England. Det

er danskerne klar over, og derfor tør de give los for deres negative følelser. Flere har spontant udtalt, at de er overraskede over, så lidt der gøres fra dansk side for at afhjælpe og forebygge gæstearbejderproblemet.

Udenfor arbejdstiden synes kontakten med danskerne at forløbe gnidningsfrit og tilfredsstillende. Flere siger, at de unge her er mere frie og omgængelige end i England, og alle kan lide de danske piger. Moralen her opleves som friere, men samtidig med at dette lovprises, siger en del, at de nok alligevel synes, at de danske piger er lidt løsagtige. Flere nævner imidlertid, at når pigerne først er blevet gift, er de fremragende hustruer med sans for familielivet. Dette har de ord for i England, og iagttagelserne her viser det samme. Således siger flere af de enlige, at de godt kunne tænke sig at gifte sig med en dansk pige. Der er kun en enkelt af englænderne, der siger, han er blevet udsat for diskrimination i fritiden. Det var en sydlandsk type, og man råbte "spaghettidreng gå hjem" efter ham på gaden. De øvrige siger, at de bliver opfattet som danskere og behandlet som sådanne, også efter at danskerne har fundet ud af, at de er fremmede. En enkelt siger, at han er ked af, at han ligner en dansker så meget. Dette gør, at danskerne ikke er særlig interesserede i ham - han ser alt for almindelig ud!

Selvom kontakten forløber tilfredsstillende, har mange dog fundet danskerne påfaldende uhøflige i det offentlige liv. Vor adfærd i offentlige transportmidler har chokeret flere i begyndelsen, de var her. De siger, at danskerne ikke ved, hvad det vil sige at stå i kø. De klumper sig sammen ved stoppestederne og skubber og puffer hinanden ind i bussen. Her får ældre mennesker lov at stå op, mens de unge sidder ned. Når man skal ud af bussen, er der ingen, der giver plads, og man må selv mase sig frem.

De samme træk synes de at genfinde hos bilisterne. Flere nævner, at de har mødt den samme uhøflighed i forbindelse med deres henvendelse til offentlige instanser her i landet - det gælder bl.a. fremmedpoliti, arbejdsanvisning, boliganvisning og skattemyndigheder. De har her oplevet personalet som afvisende og nedladende, og de har ikke fået ordentlig besked. De synes, at landet savner næsten enhver form for service overfor fremmede, og herudover finder de, at vort samfundssystem er dårligt organiseret på mange måder. Især finder de det ubegribeligt, at sygekassebidrag ikke betales sammen med skatten, og at fagforenings-

bidrag skal betales separat en gang om ugen.

Selvom der er fremkommet en del spontan kritik af det danske samfund, har de frustrationer, mange har været udsat for ved mødet med vore offentlige instanser, imidlertid ikke givet anledning til en negativ indstilling til Danmark og danskerne i almindelighed. Kun finder englænderne, at vort omdømme i England og andre steder er for højt i forhold til, hvad man efter de reelle tilstande her burde vente.

e) Sproget

Flertallet af englænderne har forsøgt at lære sig dansk. Det gælder samtlige gifte og forlovede, men der er også en del af de enlige, der har forsøgt sig. Forsøget er lykkedes i forskellig grad alt efter talent og indsats, medens opholdstiden her i landet synes at spille en mindre rolle for resultatet. Nogle taler næsten perfekt dansk, mens andre med nød og næppe er i stand til at konversere om almindelige dagligdags emner.

Sproget er af mange spontant blevet omtalt som et problem, i starten såvel som aktuelt. Umiddelbart kan det undre, at det netop er englændere, der fremhæver sprogproblemet, da de i mange tilfælde kan tale med danskerne på deres modersmål og samtidig er den gruppe, der i højest grad har været i stand til at lære sig dansk.

Forklaringen på, at de nævner sproget som et problem, skal nok søges i, at mange englændere oplever det at lære sig dansk som noget helt centralt for deres tilpasning og trivsel her i landet på længere sigt.

Dette hænger igen sammen med, at så mange er gift eller forlovede med en dansk pige, og derfor er indstillede på at blive integrerede her i landet, socialt og psykologisk. De, der ikke har en sådan motivation, nævner ikke på samme måde sprogproblemet som noget fremtrædende. En del af dem siger, at de slet ikke er interesserede i at lære dansk, og at de klarer sig godt uden.

De, der angiver at have sprogproblemer, har først og fremmest problemerne i forbindelse med arbejdet. De fleste siger, at det at lære sig dansk, er en betingelse for at få et kvalificeret arbejde, og mange forventer, at de, når de først kan dansk virkelig godt, vil kunne forbedre deres arbejdssituation.

Nogle af de, der er gifte og har været her i længere tid,

oplever også sproget som et problem i forbindelse med kontakt. De har nu fået et tilfredsstillende arbejde, de er indstillede på at blive, og så melder behovet for dybere kontakt med danskerne sig.

Et par stykker siger, at hvis man vil i dybere kontakt med danskerne, må man lære sprogets finere nuancer - og det tager lang tid. Indtil man har lært det, vil der være en distance i kontakten, fordi man ikke kan forstå danskerne virkelig, og fordi man ikke kan tale med dem om mere komplicerede personlige forhold. Der sker let det, at englænderne kun har deres koner at tale med om problemerne, og dette opleves som særdeles belastende. De kommer til at savne "engelsk kammeratskab", som de siger.

f) Englændernes trivsel her i landet

Englændernes trivsel her kan ses i relation til de forventninger, de kom til landet med, og hvordan disse er blevet indfriet (jvf. Eggert Petersen)

Som det fremgår af det foregående, er forventningerne på en række områder - hvadenten de har været formulerede på forhånd eller ej - blevet indfriede, og dette har givet anledning til, at englænderne gennemgående trives ret godt i Danmark.

Den eneste forventning, der for flertallets vedkommende ikke er blevet indfriet, er forventningen om at få et kvalificeret arbejde. Skuffelserne på dette område opleves af mange som særdeles belastende, men at de alligevel ikke har givet anledning til dårlig trivsel for flertallets vedkommende, kan ses i relation til, at så mange andre behovrelevante forventninger er blevet indfriede såvel umiddelbart som senere hen. Dette har ligesom styrket dem til at bære de frustrationer, de har oplevet i forbindelse med arbejdet. Det gælder forventningen om at kunne opretholde en passende levestandard, forventningen om at de ville blive akcepterede af danskerne, forventningen om at parforholdene ville forløbe tilfredsstillende, forventningen om at opnå kontakt med danskerne, samt forventningen om tilfredsstillende beskæftigelse i fritiden.

Selvom arbejdsproblemerne ikke i almindelighed har givet anledning til dårlig trivsel, er det alligevel forventningerne til arbejdet og disses indfrielse, der er afgørende for i hvilken grad englænderne trives.

De, der trives bedst, er de, der har fået et godt arbejde - i mange tilfælde gennem konens familie - som faglærte arbejdere eller som særdeles vellønnede specialarbejdere. Der er også et par stykker, som det er lykkedes at skabe eget firma her, som befinder sig virkelig godt. Endelig er der de enlige, der er taget ud for at se verden, og som netop er blevet her, fordi de synes om landet. De har ganske vist i mange tilfælde ikke fået tilfredsstillende arbejde, men samtidig stiller de ikke særlig store krav til denne side af tilværelsen, da de opfatter arbejdet som noget midlertidigt og som et middel til at få nye oplevelser i et nyt land især på det fritidsmæssige område.

De få, der trives dårligst, kommer fra gruppen, der er gift eller forlovet med en dansk pige. De er indstillede på at skabe sig en tilværelse i Danmark, og det er ikke lykkedes dem at få et arbejde, de kan akceptere, og samtidig er de forholdsvis pessimistiske med hensyn til fremtidsmulighederne på dette område. De af dem, der har det værst, er de, der har været her i længere tid uden at situationen har bedret sig væsentligt. Arbejdet er en central værdi i de vestlige kulturer. Man får status efter hvilket arbejde man udfører, og er de lønmæssige forventninger først indfriede, forventer man også at aktualisere sig selv gennem arbejdet ved at få udnyttet og udviklet de evner, man har. I det øjeblik englænderne har indstillet sig på at blive integrerede i det danske samfund, træder dette værdisæt frem og gør sig gældende, og udebliver værdiopfyldelsen, påvirker det dem nemt i retning af dårlig trivsel.

At flertallet af de, der er gift eller forlovede her, og som samtidig er indstillede på at blive integrerede, alligevel ikke trives dårligt,kan dels ses på baggrund af den styrke, de har hentet ved at få mange andre behovrelevante forventninger indfriede, dels på baggrund af personlighedsmæssige forskelle. De, der til trods for de arbejdsmæssige frustrationer trives ret godt, tager problemerne på en anden måde end de netop omtalte personer. De er optimistiske med hensyn til egne muligheder for at påvirke fremtiden, og de pukler med at lære sig dansk, samtidig med at de er aktive for at skaffe sig et bedre arbejde. De går selv rundt og taler med forskellige firmaer, eller de henvender sig skriftligt gang på gang, selv om de allerede mange gange ikke har fået noget svar på deres henvendelser. Gennemgående er de

ret intelligente og i besiddelse af en god portion humor. Herudover har de en støtte i deres tidligere erfaringer, idet det er lykkedes dem at klare sig godt hidtil i livet.

Umiddelbart kunne man tro, at de, der har været her i nogle år, trives bedre end de, der kun har været her i kortere tid, da den arbejdsmæssige situation da i mange tilfælde vil have bedret sig, bl.a. fordi englænderne så har lært så meget dansk, at sproget ikke mere kan være en hæmning for den arbejdsmæssige karriere. Dette er imidlertid ikke altid tilfældet, måske fordi der er en gennemgående tendens til, at kravene til de forskellige områder af tilværelsen stiger med tiden. Således siger en af englænderne, at mens han i det første års tid var optaget af arbejdsproblemer, så er det, der er det dominerende problem for ham efter at han arbejdsmæssigt er blevet tilfreds, nu kontaktproblemet. Han stiller større krav til kontakt nu, og efterhånden som han lærer danskerne mere at kende, oplever han, at der er så mange små forskelle, der lægger sig i vejen for den dybere kontakt, som han føler, han har brug for.

g) Fremtiden

Flertallet af englænderne ved ikke, om de vil blive i Danmark eller ej. Situationen ser forskellig ud for de, der er enlige, og for de, der er enten gift eller forlovede med en dansk pige.

Kun to af de enlige siger, at de vil blive her altid. De øvrige vil rejse videre, enten til et andet land eller tilbage til England. I de fleste tilfælde kan de ikke sige noget præcist om, hvornår de vil rejse herfra, men de fleste siger, at de vil rejse indenfor et årstid eller to. De vil rejse, når de er blevet trætte af at være her.

De gifte og forlovede siger i de fleste tilfælde, at de ikke ved, om de vil blive i Danmark, eller om de vil rejse tilbage til England og tage konen med. Det afhænger af så meget, siger de, men mest af arbejdssituationen. Der er ingen, der siger, at de i alle tilfælde vil tilbage til England, og hvis de overhovedet overvejer at rejse tilbage, kan de ikke sige noget om, hvornår det bliver, men det er indtrykket, at beslutningen i næsten alle tilfælde er skudt langt ud i fremtiden.

De, der med bestemthed kan sige, at de vil blive her for altid, er de, der er tilfredse på det arbejdsmæssige område eller de, hvor konen eller den forlovede af forskellige årsager ikke vil med til England. I de fleste tilfælde er konerne dog særdeles fleksibelt indstillede, de og mændene er indstillede på, at konerne skal have vetoret, og de lader således hensynet til kone og børn komme først.

De, der siger, at de vil blive her altid, og de, der er indstillede på at blive, hvis det arbejdsmæssigt går som de ønsker, angiver som fremtidsmål først og fremmest en højere levestandard. De ønsker bus, bil og sommerhus og et lykkeligt familieliv indenfor disse rammer. Et par stykker angiver, at de først og fremmest stræber efter at få en højere arbejdsmæssig status, men da dette og de økonomiske muligheder oftest hænger sammen, kan man sige at begge mål gør sig gældende for de fleste. For en del af de yngre gør også ønsket om en bedre uddannelse sig gældende. Denne ses som et middel til selvaktualisering, til højere levestandard og højere status. Hvis det ikke kan lade sig gøre at videreuddanne sig her, vil de rejse til England for at blive uddannede og så måske vende tilbage.

KAPITEL VI

HOLDNINGEN TIL GÆSTEARBEJDERE HOS EN GRUPPE DANSKERE

af Hans Tage Truelsen

1. Undersøgelsens formål, metode, materiale og problemstilling.

a) Undersøgelsens formål.

For at sætte gæstearbejderes holdning til danskere samt gæstearbejderes oplevelse af danskeres holdning til gæstearbejdere (beskrevet i de foregående kapitler) i perspektiv, er der gennemført en særlig undersøgelse, der giver en præliminær beskrivelse af en gruppe danskeres holdning til gæstearbejdere. I undersøgelsen indgår yderligere en beskrivelse af en gruppe danskeres faktiske kontakt med gæstearbejdere samt den samme gruppes holdning til kontakt med gæstearbejdere. Desuden er konstateret, hvorledes trivselen hos gruppen af danskere relaterer sig til deres holdning overfor gæstearbejdere.

Undersøgelsen har yderligere haft til formål at søge konstateret, hvad der karakteriserer de danskere, der har en positiv holdning til gæstearbejdere, i modsætning til de danskere der har en negativ holdning. Herunder er bl.a. beskrevet, hvorvidt danskernes grad af faktisk kontakt med gæstearbejdere kan konstateres at have indflydelse på holdningen.

b) Undersøgelsens metode.

Til undersøgelsen er anvendt et spørgeskema, samt to holdningsskemaer (her III og IV, bilag A) samt en trivselstest (OT/64, jvf. bilag A). Spørgeskemaet indeholder spørgsmål vedrørende danskernes faktiske kontakt med gæstearbejdere. De to holdningsskemaer anskueliggør dels danskeres holdning til gæstearbejdere (i de følgende kort benævnt holdningsskemaet) og dels danskeres holdning til kontakt med gæstearbejdere.

Holdningsskemaet indeholder 3o påstande, der er formuleret således, at de udtrykker noget negativt angående forskellige fremtrædelsesformer hos gæstearbejderne. Som "personer", eks.:: "Udenlandske arbejdere føler sig overlegne i forhold til dan-

skerne"; som "arbejdere", eks.: "Udenlandske arbejdere volder store problemer for danskerne på arbejdspladsen", eller, som "samfundsborgere", eks.: "Udenlandske arbejdere skal beskattes hårdere end danskere". Graden af enighed/uenighed i påstandene er derefter taget som udtryk for en positiv holdning ("meget uenig") eller en negativ holdning ("meget enig"). Scoringen af besvarelserne er foretaget arbitrært, således at besvarelsen "meget enig" ved hver påstand har fået scoren 4, besvarelsen "enig" scoren 3, besvarelsen "uenig" scoren 2 og besvarelsen "meget uenig" scoren 1. I tilfælde hvor en påstand har stået ubesvaret hen, har "besvarelsen" på denne påstand fået en score, der er beregnet som gennemsnittet af de afgivne besvarelser. En persons holdningstal er fundet ved summation af scoringen på de enkelte besvarelser.

Påstandene i skemaet for holdning til kontakt er formuleret således, at en accepterende besvarelse ("meget enig") må tages som et udtryk for en negativ holdning til kontakt, jvf. i øvrigt spørgsmålene i bilag C, holdningsskema nr. IV. Scoringen er foretaget efter samme princip som ved holdningsskemaet.

Holdningstallene falder på en skala fra 3o (meget positiv) til 12o (meget negativ). Skalaen er herefter delt ind i 4 tilnærmelsesvist ækvidistante afsnit, og holdningstallene indenfor hver af disse er taget som udtryk for holdninger, der er kaldt henholdsvis "meget positiv", "positiv", "negativ" og "meget negativ"

Den i undersøgelsen anvendte trivselstest er udarbejdet og gennemprøvet i en grundvidenskabelig undersøgelse, der er foretaget af Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut jvf. Eggert Petersen et al. "Trivsel på Arbejdspladsen Bd. I, kap. V. Trivselsskemaet består af 24 spørgsmål af formen: "Hvorledes er De tilfreds med .....?", og der gives 4 svarmuligheder. Yderligere er der på trivselsskemaet spurgt om en række biografiske forhold.

c) Undersøgelsens materiale.

Det viste sig meget vanskeligt at komme i kontakt med virksomheder, som beskæftigede gæstearbejdere, og som var villige til at deltage i en undersøgelse angående deres danske medarbejderes relationer til gæstearbejdere. Denne omstændighed har dels

bevirket en begrænsning i undersøgelsens omfang og problemstilling, dels bevirket en ændring af metoden (vi ville f.eks. gerne have interviewet danskere, der arbejder sammen med gæstearbejdere) og endelig bevirket, at det faktisk undersøgte materiale m.h.t. størrelsen lader en del tilbage at ønske.

Det faktisk undersøgte materiale består af kontorpersonale på tre virksomheder, hvor der ikke var nogen gæstearbejdere ansat, samt af industriarbejdere og arbejdsledere på én virksomhed, hvor der var 3o-4o gæstearbejdere ansat, omfattende henholdsvis 121 og 1o6 personer, i alt 227 personer.

Af disse 227 forsøgspersoner indgår imidlertid kun materialet fra industrivirksomheden, omfattende 1o6 personer, i hele undersøgelsen (besvarelsen af de i forrige afsnit beskrevne spørge- og holdningsskemaer), idet de 121 kontorfunktionærer (fra 3 virksomheder) kun har udfyldt selve holdningsskemaet. Dette materiale er kun medtaget for en præliminær argumentations skyld, og er indsamlet i forbindelse med Mentalhygiejnisk Forskningsinstituts afprøvning af en trivselstest for kontorfunktionærer. Denne afprøvning fandt bl.a. sted på 3 virksomheder med et større antal kontorfunktionærer og det er fra disse 3 virksomheder (B, C, D), at materialet på 121 kontorfunktionærer stammer.

Industrimaterialet, 1o6 industriarbejdere og arbejdsledere stammer fra virksomhed A/S "A", der er en - efter danske forhold - middelstor virksomhed med ca. 3oo ansatte, beliggende i industrikvarteret i Glostrup.

Med denne virksomheds ledelse og tillidsrepræsentanter blev der indgået den aftale, at Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut uden beregning skulle gennemføre en "almindelig" praktisk trivselsundersøgelse, som virksomhedens ledelse og medarbejdere ville få en rapport over - til gengæld indvilligede medarbejderne i at besvare de særlige holdningsskemaer m.v., som indgår i denne undersøgelse, ligesom ledelsen indvilligede i at betale overarbejde for den time, den samlede undersøgelsesmetodik tog.

De ovenfor omtalte praktiske trivselsundersøgelser, hvoraf Instituttet hidtil har gennemført ca. 3o, er et resultat af Instituttets grundvidenskabelige arbejde om trivsel på arbejdspladsen og den grundliggende metodik er beskrevet i publikationen om "Trivsel på arbejdspladsen" (af Eggert Petersen et al. Kbhvn., 1968).

Med virksomhedens ledelse og tillidsrepræsentanter var der indgået aftale om, at halvdelen af arbejdstagerne og alle arbejdslederne skulle opfordres til at deltage i undersøgelsen - det faktiske materiale blev imidlertid kun på 106, heraf 27 arbejdsledere, hvilket betyder at kun henimod 1/3 af arbejdstagerne har deltaget.

d) Undersøgelsens problemstilling.

Vanskelighederne med overhovedet at få gennemført en undersøgelse har bevirket, at de oprindelige planer har måttet vige - og med dem afprøvningen af en egentlig problemstilling. I stedet for kan undersøgelsens resultater forhåbentlig danne grundlag for dannelsen af visse hypoteser, der så nærmere må verificeres udfra større materialer.

I den følgende fremlæggelse af undersøgelsens resultater, skal især følgende spørgsmål søges besvaret:

i) Er der forskel i holdningen hos danskere, der arbejder sammen med gæstearbejdere, og danskere, der ikke gør?

ii) Er der sammenhæng mellem personers trivsel og deres holdning til gæstearbejdere?

iii) Er der sammenhæng mellem holdningen til gæstearbejdere og holdningen til kontakt med gæstearbejdere?

iv) Kan der konstateres forskellige holdninger til gæstearbejdere hos personer i forskellige arbejdsroller?

v) Hvorledes er forholdet mellem visse biografiske faktorer og holdningen til gæstearbejdere?

vi) Er der sammenhæng mellem personers faktiske kontakt med gæstearbejdere og deres holdning til kontakt med gæstearbejdere?

vii) Er der forskel i danskeres holdning overfor gæstearbejdere af forskellig nationalitet?

2. Holdningsskemaet afprøvet på 4 virksomheder

Som omtalt i forrige afsnit er holdningsskemaet blevet afprøvet på 4 virksomheder. På de 3 af virksomhederne bestod forsøgspersonerne af kontorpersonale (ialt 121 personer) og på den fjerde af industriarbejdere og arbejdsledere (ialt 106 personer). I

nedenstående tabeller ses den procentvise fordeling på de fire svarmuligheder - samt ubesvarede - for de 4 virksomheder.

Tabel VI/1: Den procentvise fordeling af besvarelserne for de 4 virksomheder

Besvar. Materiale	meget enig	enig	uenig	meget uenig	ubesv.	Ialt %	n
Virksomhed A	19.8	26.4	3o.o	19.1	4.7	loo	lo6
- B	7.8	2o.7	41.3	2o.3	9.6	loo	44
- C	9.o	22.8	36.4	22.7	9.o	loo	33
- D	lo.3	27.6	33.o	21.3	7.6	loo	44

Virksomhed A betegner virksomheden med gæstearbejdere. Tabellen viser f.eks., at på virksomhed A har 19.8% af samtlige besvarelser for de lo6 personer ligget i kategorien "meget enig" - og som anført i forrige afsnit bliver dette taget som udtryk for en negativ holdning. Det ses, at fordelingerne for virksomhederne B, C og D næsten er identiske, og at den største del af besvarelserne fordeler sig på kategorierne "uenig" og "meget uenig". Dette forhold begrunder, at disse tre virksomheder i den følgende tabel er slået sammen.

Tabel VI/2: Grupperet fordeling af besvarelserne for virksomhed med gæstearbejdere og virksomhed uden gæstearbejdere.

	Neg. holdning	Pos. holdning	ubesv.	Ialt %	n
Virksomhed med gæste-arbejdere	46.2	49.1	4.7	loo	lo6
Virksomhed uden gæste-arbejdere	32.9	58.4	8.7	loo	121

I tabellen er svarkategorierne "meget enig" og "enig" slået sammen til "negativ holdning", og kategorierne "meget uenig" og "uenig" til "positiv holdning". Tabellen viser således, at på virksomheden med gæstearbejdere dækker 46.2% af besvarelserne over en negativ holdning, mens det for virksomhederne uden gæstearbejdere kun drejer sig om 32.9%.

Der kan herfra ikke sluttes, at holdningen til gæstearbejdere generelt set er dårligere på virksomheder med, end på virksomheder uden gæstearbejdere - eller med andre ord, at kendskab til og kon-

takt med gæstearbejdere medfører en forøget negativ holdning. Man kan heller ikke - ud fra det foreliggende materiale slutte, at kontorfunktionærer i almindelighed har en mere positiv holdning til gæstearbejdere end industriarbejdere har det. For så vidt man havde disponeret over et væsentligt større, i givet fald såkaldt repræsentativt materiale, kunne man i givet fald have lavet deskriptioner i den retning, altså rene beskrivelser af, hvad man finder af empiriske data uden at gøre noget forsøg på at forstå og forklare, hvorfor det er sådan, rent psykologisk og socialt.

Vi må henvise besvarelsen af sådanne spørgsmål til kommende undersøgelser, og hefter os kun ved det her faktiske konstaterede resultat - at man er mere negativ indstillet til gæstearbejdere på virksomhed A end på virksomhed B, C og D. Det bemærkes dog, at forskellen statistisk set ikke er stor nok til at være signifikant ud fra en 5%'s signifikansgrænse, idet et x^2-test giver $x^2 = 3{,}38$, hvilket for $f = 1$ givet et $10\% < P < 5\%$.

3. Besvarelsen af holdningsskemaet på virksomheden med gæstearbejdere.

Den resterende del af undersøgelsen beskæftiger sig udelukkende med forhold på virksomheden med gæstearbejdere. I tabel VI/3 angives, hvorledes de 106 personers besvarelser fordeler sig på svarkategorierne for de enkelte spørgsmål i holdningsskemaet, (jvf. skema III i bilag A). Kategorierne "meget enig" og "enig" er slået sammen, og det samme er tilfældet for kategorierne "meget uenig" og "uenig". Rækkefølgen af de enkelte spørgsmål er ordnet efter faldende grad af antal holdningsmæssigt set negative svar. Det første spørgsmål er altså det spørgsmål, hvor flest har været enig - eller hvor flest har givet udtryk for en "negativ holdning".

Tabel VI/3: Besvarelsen af de enkelte holdningsspørgsmål på virksomheder med gæstearbejdere.

Rækkeflg. nr.	Sp. nr.	Spørgsmålets indhold	"Meget enig" + "enig"	"Meget uenig" + "uenig"	ubesv.
1	2	Udenlandske arbejdere er udelukkende interesseret i at tjene penge	81.1	17.1	1.8
2	26	Myndighederne skulle i højere grad føre kontrol med, hvad de udenlandske arbejdere foretager sig	7o.7	23.o	6.3
3	18	Udenlandske arbejdere kan let blive et alvorligt problem for det danske samfund	69.8	25.7	4.5
4	28	Udenlandske arbejdere skulle i højere grad være indstillet på at tage ved lære af danskere	67.9	24.9	7.2
5	17	Udenlandske arbejdere danner i alt for høj grad kliker	67.o	26.7	6.3
6	13	Danske virksomheder ansætter alt for mange udenlandske arbejdere	59.4	36.1	4.5
7	3o	Hvis alt for mange udenlandske arbejdere får dansk statsborgerskab, vil de let kunne få en uheldig politisk indflydelse	55.7	39.8	4.5
8	29	Det ville være meget uheldigt, hvis udenlandske arbejdere blev arbejdsformænd, eller på anden måde kom til at være ledere for danskere	54.7	39.1	5.4
9	24	Erfaringen viser, at udenlandske arbejdere ofte bliver indblandet i noget kriminelt	54.7	36.3	9.o

Tabel VI/3 - fortsat.

Rækkeflg. nr.	Sp. nr.	Spørgsmålets indhold	"Meget enig" + "enig"	"Meget uenig" + "uenig"	ubesv.
1o	15	Det er især udenlandske arbejdere fra de sydlige lande, der er problemer med	53.8	39.o	7.2
11	1	Udenlandske arbejdere forstår ikke at tilpasse sig danske forhold	49.1	49.1	1.8
12	3	Udenlandske arbejderes måde at være på, passer slet ikke til danske forhold	45.3	52.o	2.7
13	4	Det er især udenlandske arbejdere fra bestemte lande, der altid er vrøvl med	45.3	48.4	6.3
14	6	Udenlandske arbejdere er ikke så omhyggelige med deres arbejde som danskere	45.3	51.1	3.6
15	25	Det ville være uheldigt, hvis udenlandske arbejdere fik samme muligheder for forfremmelse som danskere	45.3	5o.2	4.5
16	8	Udenlandske arbejdere forstår ikke at tilpasse sig danskernes arbejdstempo	44.3	53.9	1.8
17	23	Udenlandske arbejdere er ofte indblandet i forhandling af narkotika	44.3	45.6	1o.1
18	22	Udenlandske arbejdere er ofte alt for nærgående overfor danske piger	43.4	46.5	1o.1
19	14	Udenlandske arbejdere tager arbejdet fra de arbejdsløse danskere	39.6	56.8	3.6
2o	5	Udenlandske arbejdere volder store problemer for danskere på arbejdspladsen	36.8	58.7	4.5

Tabel VI/3 - fortsat.

Rækkeflg. nr.	Sp. nr.	Spørgsmålets indhold	"Meget enig" + "enig"	"Meget uenig" + "uenig"	ubesv.
21	1o	Udenlandske arbejdere bliver brugt til at holde lønnen nede	35.8	61.5	2.7
22	11	Udlændinge i almindelighed volder store problemer for danskere	35.8	6o.8	3.6
23	2o	Udenlandske arbejdere må finde sig i ikke at få de samme sociale rettigheder som danskere	33.o	65.2	1.8
24	27	Udenlandske arbejdere har en dårlig indflydelse på de danskere, de omgås	29.2	66.3	4.5
25	12	Udenlandske arbejdere viser for lidt respekt for danskerne	29.2	67.2	3.6
26	9	Udenlandske arbejdere ødelægger stemningen på arbejdspladserne	26.4	7o.9	2.7
27	7	Udenlandske arbejdere føler sig overlegne i forhold til danskerne	24.5	73.7	1.8
28	19	Det skulle forbydes ved lov, at udenlandske arbejdere kan få arbejde i Danmark	24.5	72.8	2.7
29	16	Udenlandske arbejdere må finde sig i ikke at få de samme rettigheder som danskerne på arbejdspladsen	21.7	73.8	4.5

Tabellen viser f.eks., jvf. rækkefølge nr. 1, at 81.1% af de adspurgte har svaret, at udenlandske arbejdere udelukkende er interesseret i at tjene penge.

En indholdsanalyse synes ikke at vise nogen generelle træk i besvarelsen af spørgsmålene.

4. Sammenhængen mellem trivsel og holdning til gæstearbejdere.

Som tidligere omtalt blev der i forbindelse med undersøgelsen af de danske industriarbejderes og arbejdslederes holdning til gæstearbejdere, foretaget en trivselsundersøgelse af de samme danskere. Virksomheden viste sig trivselsmæssigt set at være en "gennemsnitsvirksomhed" set i forhold til 25 øvrige af Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut undersøgte virksomheder. Dette fremgår af følgende tabel:

Tabel VI/4: Den oplevede trivsel på virksomhed A sammenlignet med den oplevede trivsel i totalmaterialet for arbejdstagere (i %).

Trivsels gruppe	1	2	3	4	5	6	7	U-opl	Ialt	n
Virks. A	5.7	14.2	16.o	28.3	23.6	7.5	2.8	1.9	loo.o	1o6
Totalm.	5.7	1o.7	21.4	26.9	18.9	11.6	4.7	o.1	loo.o	2831

Tabellen angiver den procentvise fordeling i trivselsgrupperne på virksomhed A og i totalmaterialet, omfattende resultaterne af trivselsundersøgelser for arbejdstagere fra 25 virksomheder. Det fremgår f.eks. af tabellen, at der både fra virksomhed A og i totalmaterialet er 5.7% med laveste trivsel (trivselsgruppe 1), mens 2.8% på virksomhed A er at finde i den højeste trivselsgruppe (7) mod 4.7% i totalmaterialet.

I de følgende tabeller vises sammenhængen mellem de undersøgte personers trivsel og deres holdning til gæstearbejdere, kort benævnt "holdningen". (Holdningen er "målt" efter de retningslinier, som blev angivet i afsnit 1, punkt b). Trivselen er delt op i tre grupper, nemlig henholdsvis lav, middel og høj trivsel. Holdningerne er delt i to grupper, positiv og negativ holdning.

Tabel VI/5: Sammenhængen mellem trivsel og holdning.

Trivsel / Holdning	1-2 lav	3-4 middel	5-7 høj	ubesv.
Positiv	47.6	59.6	66.7	5o.o
Negativ	52.4	4o.4	3o.5	-
Ubesvaret	-	-	2.8	5o.o
Ialt	loo.o	loo.o	loo.o	loo.o
n	21	47	36	2

Tabellen viser, at 47.6% af personerne med lav trivsel har en positiv holdning overfor gæstearbejdere mod 59.6% af personer med middel-trivsel og 66.7% er personerne med høj trivsel. Der ses altså en tendens til, at der med højere trivsel følger en mere positiv holdning overfor gæstearbejdere, således at det gælder, at jo højere trivsel des bedre (d.v.s. mere "positiv") holdning.

Forskellene i tabellen er imidlertid lige på kanten til at være statistisk signifikant på 5%'s niveauet. Et x^2-test (uden hensyn til de 2 ubenævnede) giver nemlig en x^2-værdi på 4.99, hvilket for f = 2 giver $10\% < P < 5\%$. Dette kan dog hænge sammen med, at trivselsfordelingen er forskellig for arbejdsledere og arbejdstagere (jvf. Eggert Petersen et al. "Trivsel på arbejdspladsen", Kbh. 1968, bd. I), idet niveauet er højere for arbejdsledere end for arbejdstagere.

I tabel VI/6 er trivselsvariablen derfor regrupperet for arbejdstagerne i grupperne 1-4 og 5-7 og for arbejdslederne i grupperne 1-2 og 3-7. Denne fremgangsmåde er valgt på grund af det lille materiale, frem for at benægte fordelingerne for henholdsvis arbejdstagerne og arbejdslederne hver for sig.

Sammenhængen mellem holdningen og trivsel for det regrupperede materiale fremgår herefter af tabel VI/6:

Tabel VI/6: Sammenhængen mellem holdning og trivsel, regrupperet.

Trivsel / Holdning	Lav	Høj
Positiv	47.4%	76.1%
Negativ	52.6%	23.9%
Ialt	100.0%	100.0%
n	57	56

Tabellen angiver, at 47.4% af de med lav trivsel har en positiv holdning, imod 76.1% af de med høj trivsel. Da et x^2-test giver en x^2-værdi på 8.76 og dermed med en frihedsgrad en P-værdi mellem 0,5% og 0,1%, kan der således antages at eksistere en sammenhæng mellem trivsel og holdning. Ud over arbejdslederrollen og den generelle arbejdstagerrolle, omfatter materialet også en tillidsrepræsentantrolle. Sammenhængen mellem holdningen til gæstearbejderne og arbejdsrollen fremgår af tabel VI/7.

Tabel VI/7: Sammenhængen mellem arbejdsrolle og holdningen til gæstearbejdere

Arbejdsrolle \ Holdning	Positiv	Negativ	Ubesv.	Ialt	n
Tillidsrepræs.	loo.o	-	-	loo.o	4
Arbejdsledere	85.2	14.8	-	loo.o	27
Arbejdere	49.3	48.o	2.7	loo.o	75

Af tabellen ses, at alle tillidsrepræsentanter og 85.2% af arbejdslederne har en positiv holdning mod 49.3% af arbejderne.

Sammenfattes tillidsrepræsentanter og arbejdsledere sammen i een gruppe - da de viser samme træk - giver et x^2-test en x^2-værdi på 12.19. Med én frihedsgrad giver dette en P-værdi mindre end o.o5, og der kan derfor siges at være sammenhæng mellem rolle og holdning, således at arbejdsledere og tillidsrepræsentanter har en signifikant bedre (mere "positiv") holdning end arbejdstagerne.

For herefter at undersøge om både arbejdsrollen og trivselen er faktorer for holdningen, d.v.s. om de virker uafhængigt af hinanden, er herefter i tabel VI/8 udført en relationsanalyse (jvf. "Trivsel på arbejdspladsen", 1968, bd. I) af sammenhængen mellem holdning og trivsel for given rolle, resp. sammenhængen mellem rolle og holdning for given trivsel.

Tabel VI/8: Sammenhængen mellem trivsel (T), rolle (R) og holdning (H)

Rolle	Trivsel / Holdning	Lav	Høj
Arb. tager	Positiv	(43.5%)	(61.5%)
	Negativ	57.5%	38.5%
	Ialt	loo.o%	loo.o%
Arb. leder	Positiv	(63.6%)	(95.o%)
	Negativ	36.4%	5.o%
	Ialt	loo.o%	loo.o%

Tabellen viser, at holdningen varierer såvel med trivselen som med arbejdsrollen. Betragtes de indcirklede tal ses, at de to faktorer forstærker hinanden op som følger: 43.5% - 61.5%, resp. 63.6% - 95.0%.

De til relationsanalysen uafhængighedstest giver følgende resultater:

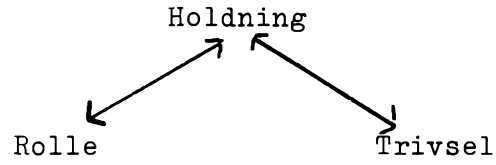
For fastholdt rolle en x^2-værdi på 7.33 og for 2 frihedsgrader en P-værdi mellem 2.5% og 5%.

For fastholdt trivsel en x^2-værdi på 9.10 og for 2 frihedsgrader en P-værdi mellem 2.5% og 1%.

For fastholdt rolle en x^2-værdi på 5.20 og for 2 frihedsgrader en P-værdi mellem 10% og 5%.

Ud fra en signifikansgrænse på 5%, kan der således siges at være sammenhæng mellem holdning for trivsel for fastholdt rolle, og mellem holdning og rolle for fastholdt trivsel, men ingen sammenhæng mellem trivsel og rolle for fastholdt holdning.

Dette kan illustreres således:

De to faktorer, der viser sammenhæng med holdningen kan derfor antages at virke uafhængigt af hinanden, og det gælder derfor, at arbejdsledere og tillidsrepræsentanter i højere grad udtrykker en positiv holdning til gæstearbejderne end arbejdstagerne, ligesom det gælder at jo bedre man trives - uafhængig af rollen - des mere positiv holdning har man til gæstearbejdere.

5. Forholdet mellem biografiske faktorer og holdningen til gæstearbejdere

I forrige afsnit konstateredes, at arbejdsledere og tillidsrepræsentanter udtrykte en mere positiv holdning end arbejdstagerne. Da der således er forskel mellem arbejdstagerne og de to andre kategorier med hensyn til holdning, baseres analyserne primært på arbejdsgruppen og kun, hvor det skønnes relevant, indføres der oplysninger angående de øvrige medarbejdergrupper.

I følgende tabel beskrives sammenhængen mellem køn og holdning for arbejdernes vedkommende.

Tabel VI/9: Sammenhængen mellem køn og holdning (for arbejderne)

Holdning / Køn	Positiv	Negativ	Ubesv.	Ialt	n
Kvinde	4o.o	6o.o	-	loo.o	15
Mand	51.7	45.o	3.3	loo.o	6o

Tabellen viser, at 4o.o% af kvinderne har en positiv holdning, mod 51.7% for mændenes vedkommende. Forskellene i tabellen er imidlertid ikke signifikante (x^2 = o.86, for f = 1 giver 3o% < P < 4o%).

Med hensyn til civilstand forholder det sig således:

Tabel VI/lo: Sammenhængen mellem civilstand og holdning for arbejdernes vedkommende.

Holdning / Civilstand	Positiv	Negativ	Ubesv.	Ialt	n
Ugift	31.7	61.5	7.8	loo.o	13
Tidl. gift	41.7	5o.o	8.3	loo.o	12
gift	56.o	44.4	-	loo.o	5o

Tabellen viser, at 31.7% af de ugifte, 41.7% af de tidl. gifte og 56.o% af de gifte giver udtryk for en positiv holdning. Dette kunne tyde på, at gifte har en mere positiv holdning end enlige, specielt ugifte. Sammenfattes enlige (ugift og tidligere gift), giver et x^2-test en x^2-værdi på 2.17. For f = 1 opnåes en P-værdi mellem lo og 2o%. Forskellene er således signifikante.

Angående skoleuddannelse gælder det, at 2o af arbejdslederne har haft 8 års skolegang eller derover, mens 11 har haft 7 år. Dette forhold medfører ingen forskel med hensyn til holdning. For arbejdernes vedkommende gælder det samme, hvilket kan aflæses af følgende tabel:

Tabel VI/11: Sammenhængen mellem skoleuddannelse i antal år og holdning for arbejdernes vedkommende.

Holdning / Skoleuddann.	Positiv	Negativ	Ialt	N
7 år	5o.o	5o.o	loo.o	24
8 år og derover	5o.o	5o.o	loo.o	46
ubesvaret	6o.o	4o.o	loo.o	5

Tabellen viser, at holdningen for arbejdere med 7 års skolegang er den samme som for arbejdere med 8 års skolegang og derover. Skoleuddannelse er således ikke en faktor for holdningen.

Mellem alder og holdning har der heller ikke kunnet konstateres en sammenhæng, hverken for arbejdsledernes eller for arbejdernes vedkommende.

6. Besvarelsen af testen for "holdning til kontakt" på virksomheder med gæstearbejdere

I tabel VI/12 angives, på samme måde som for holdningstestens vedkommende i afsnit 3, hvorledes de lo6 personers besvarelser fordeler sig på svarkategorierne på de enkelte spørgsmål, i testen vedrørende holdning til kontakt:

Tabel VI/12

Rækkeflg. nr.	Sp. nr.	Spørgsmålets indhold	"Meget enig" + "enig"	"Meget uenig" + "uenig"	uoplyst
1	7	Jeg ville helst være fri for, at mine børn leger sammen med udenlandske arbejderes børn	7o.2	22.6	4.5
2	1	Jeg ville helst være fri for at arbejde sammen med en udenlandsk arbejder	6o.3	35.2	7.2
3	4	Jeg ville foretrække at sidde sammen med danskere i stedet for udenlandske arbejdere i frokostpausen	46.8	37.8	5.4

Tabel VI/12 - fortsat

Rækkeflg. nr.	Sp. nr.	Spørgsmålets indhold	"Meget enig" + "enig"	"Meget uenig" + "uenig"	uoplyst
4	6	Jeg ville nødig bo i samme hus som udenlandske arbejdere	45.9	48.7	5.4
5	3	Jeg vil helst ikke invitere udenlandske arbejdere hjem	41.4	55.o	3.6
6	2	Jeg ville ikke bryde mig om at arbejde i en afdeling, hvor der er flere udenlandske arbejdere end danskere	4o.5	55.9	3.6
7	5	Jeg ville være ked af, at min datter giftede sig med en udenlandsk arbejder	27.o	65.8	7.2

Tabellen viser f.eks., at 7o.2% af de adspurgte har svaret, (er enige i), at de helst vil være fri for, at deres børn legede sammen med en udenlandsk arbejders børn.

Heller ikke her synes en indholdsanalyse af spørgsmålene at pege på generelle tendenser i besvarelsen.

7. Sammenhængen mellem holdningen til gæstearbejdere og holdningen til kontakt med gæstearbejdere

Tabel VI/13 viser sammenhængen mellem resultaterne af holdningstesten og testen for holdning til kontakt.

Tabel VI/13: Sammenhængen mellem holdning og holdning til kontakt

Holdn. til kontakt / Holdning	Meget pos.	pos.	neg.	Meget neg.	ubes.	ialt	N
Meget pos.	21.7	39.1	31.3	-	8.7	loo.o	23
Positiv	7.9	42.5	49.6	-	-	loo.o	4o
Negativ	-	27.3	45.6	27.1	-	loo.o	33
Meget neg.	-	-	-	loo.o	-	loo.o	8
Ubesvaret	-	-	-	-	loo.o	loo.o	2

Tabellen viser eksempelvis, at af de 23 personer, der har en meget positiv holdning, har 21.7% en meget positiv, 39.1% en positiv og 31.3% en negativ holdning til kontakt. De 8 personer, der har haft en meget negativ holdning, har også alle en meget negativ holdning til kontakt.

T tabel VI/14 er det samme forhold yderligere anskueliggjort, ved at "meget positiv" og "positiv" samt "meget negativ" og "negativ" er slået sammen til henholdsvis "positiv" og "negativ".

Tabel VI/14: Sammenhængen mellem holdning og holdning til kontakt (grupperet)

Holdn. til kontakt / Holdning	Positiv	Negativ	ubesv.	ialt	N
Positiv	57.1	39.7	3.2	loo.o	63
Negativ	19.5	8o.5	-	loo.o	41
Ubesvaret	-	-	loo.o	loo.o	2

Tabellen viser, at 57.1% af de 63 personer, der har en generel positiv holdning, også har en positiv holdning til kontakt, medens kun 19.5% af de 41 personer, der har en generel negativ holdning til gæstearbejderne, har en positiv holdning til kontakt. Der viser sig altså en tydelig tendens til, at har men en generel positiv holdning, har man også en positiv holdning til kontakt. Forskellene i tabellen er signifikante.

Vi ville derfor i den efterfølgende analyse af relationen mellem faktisk kontakt og holdningen til gæstearbejderne ikke anvende skemaet for "holdning til kontakt", men det generelle holdningsskema.

8. Sammenhængen mellem forskellige former for faktisk kontakt og holdning til gæstearbejdere.

I dette afsnit undersøges, i hvor høj grad en gruppe danskere faktisk har kontakt med gæstearbejdere, og hvorvidt kontakten kan konstateres at have indflydelse på holdningen og vice versa.

Umiddelbart ville man antage, at danskere, der selv har prøvet at arbejde i et fremmed land, i højere grad end danskere, der altid har arbejdet i Danmark, ville "forstå" de udenlandske arbejderes

situation i Danmark - og derfor udtrykke en positiv holdning. Men af tabel VI/15 ses, at denne antagelse ikke holder stik, i alt fald ikke for dette materiale.

Tabel VI/15: Sammenhængen mellem at have haft arbejde i udlandet og holdning.

Holdning Haft arbejde i udlandet	Positiv	Negativ	ubesv.	ialt	N
Ja	54.5	4o.8	4.7	loo.o	22
Nej	62.o	36.8	1.2	loo.o	79
Uoplyst	4o.o	6o.o	-	loo.o	5

Tabellen viser, at 22 af de danske arbejdere har haft arbejde i udlandet og af disse har 54.5% en positiv holdning mod 62.o% af de danskere, der ikke har arbejdet i udlandet, resp. 4o.8% og 36.8% en negativ holdning. Forskellene er ikke tilstrækkelig store til at kunne tillægges statistisk betydning, da x^2 = o.23 for f = 1 giver 6o% < P < 7o%.

Tabel VI/16 angiver, hvorvidt der er en sammenhæng mellem at kunne tale og forstå et eller flere andre sprog - og holdningen til gæstearbejdere.

Tabel VI/16: Sammenhængen mellem "sprog" og holdning.

Holdning Taler og forstår andre sprog	Positiv	Negativ	Ubesv.	Ialt	N
Ja	6o.9	36.9	2.2	loo.o	46
Nej	59.6	38.6	1.8	loo.o	57
Uoplyst	33.3	66.7	-	loo.o	3

Tabellen viser, at 46 danskere har angivet at kunne tale og forstå et eller flere andre sprog, og af disse har 6o.9% en positiv holdning mod 59.6% af de danskere, der ikke taler andre sprog. "Sprog" differentierer således ikke.

Heller ikke nogen af de øvrige "kontakt-faktorer" viser sig at have nogen særlig tydelig positiv sammenhæng med holdning. Af arbejdslederne er der kun 5, der angiver at arbejde side om side med gæstearbejdere, og af disse udtrykker 2 en negativ holdning. Af arbejderne angiver 26 at arbejde side om side med en gæstearbejder, men disse adskiller sig ikke holdningsmæssigt fra de øvrige danske arbejdere.

Med hensyn til at tale sammen dagligt, er der kun 4 arbejdsledere, der svarer benægtende. For arbejdernes vedkommende, er forholdet mellem "at tale sammen" og holdning angivet i tabel VI/17.

Tabel VI/17: Sammenhængen mellem at tale dagligt sammen og holdning (for arbejdernes vedkommende).

Holdning / Taler sammen	Positiv	Negativ	Ialt	N
Nej	42.8	57.2	100.0	28
Ja	54.8	45.2	100.0	42
Uoplyst	20.0	80.0	100.0	5

Tabellen viser, at 42 af de danske arbejdere angiver, at de taler dagligt med gæstearbejdere, og af disse udtrykker 54.8% en positiv holdning mod 42.8% af de øvrige danske arbejdere. Da $x^2 = 0.95$ for $f = 1$ giver $30\% < P < 40\%$, er der således ingen signifikant sammenhæng.

Af arbejdslederne er der kun 1, der i frokostpausen sidder sammen med gæstearbejdere, medens der for arbejdernes vedkommende er 16. Holdningsmæssigt er denne gruppe dog ikke forskellig fra arbejdere, der ikke er sammen med gæstearbejdere i frokostpausen. Med hensyn til at omgås gæstearbejdere udenfor arbejdstiden, svarer kun 2 af arbejdslederne bekræftende mod 10 for arbejdernes vedkommende. Af disse 10 udtrykker 7 en positiv holdning.

9. Holdninger overfor gæstearbejdere af forskellig nationalitet

På den undersøgte virksomhed beskæftigede man gæstearbejdere fra 6 forskellige lande. Danskerne blev bedt om at angive dels hvilken af disse nationaliteter de ville foretrække som arbejdere i Danmark - og dels hvilken de nødigst ville have.

Tabel VI/18: Danskeres holdning overfor gæstearbejdere af forskellige nationaliteter.

	Foretrækker	Foretrækker ikke	Difference
Israelere	8.4	14.2	÷ 5.8
Jugoslavere	19.7	o.8	+ 18.2
Marokkanere	4.7	8.o	÷ 3.3
Pakistanere	4.7	5.5	÷ o.8
Syrere	o.o	4.7	÷ 4.7
Tyrkere	31.1	11.o	+ 2o.1
% ubesvaret	31.4	55.8	
% besvaret	68.9	44.2	
Ialt	loo.o	loo.o	
N	lo6	lo6	

Tallene viser eksempelvis, at af de lo6 danskere foretrækker 8.4% israelere som gæstearbejdere medens 14.2% nødigst ville have israelere som gæstearbejdere. I øvrigt har en stor procentdel undladt at svare, især på spørgsmålet om, hvem man nødigst ser som arbejdere i Danmark.

Tabellen antyder, at jugoslaver og tyrkere er mere "populære" på den pågældende virksomhed end øvrige nationaliteter.

lo. Sammenfatning

Til undersøgelsen blev anvendt et spørgeskema, to holdningsskemaer og en trivselstest. Undersøgelsens materiale bestod af lo6 medarbejdere på en industrivirksomhed med gæstearbejdere, samt 121 kontorfunktionærer på tre virksomheder, hvor man ikke beskæftigede gæstearbejdere. Det viste sig, at danskerne på virksomheden med gæstearbejdere havde en lidt, men dog ikke signifikant, mere negativ holdning til gæstearbejdere end gruppen, der ikke arbejdede sammen med gæstearbejdere. Forskellen kan derfor ikke tillægges betydning - rent bortset fra, hvordan den iøvrigt skal fortolkes.

På industrivirksomheden blev der foretaget en trivselsundersøgelse, og det viste sig, at virksomheden trivselsmæssigt lå på linie med en række andre virksomheder.

Det konstateredes i øvrigt, at der var en sammenhæng mellem trivsel og holdning, således at høj trivsel falder sammen med en po-

sitiv holdning og lav trivsel med en negativ holdning.

Medarbejderne på virksomheden var med hensyn til "arbejdsrolle" placeret i 3 grupper, nemlig arbejdsledere, tillidsrepræsentanter og arbejdere. Det viste sig, at arbejdslederne og tillidsrepræsentanter i højere grad end arbejderne gav udtryk for en positiv holdning. En relationsanalyse viste, at både arbejdsrollen og trivselen hver for sig - og uafhængigt af hinanden - var faktorer for holdningen til gæstearbejderne.

En analyse af sammenhængen mellem forskellige biografiske faktorer og holdning viste ingen signifikante forskelle.

Analysen af sammenhængen mellem holdning og holdning til kontakt, viste at holdningen til gæstearbejdere i almindelighed korrellerer med en positiv holdning til kontakt.

Der blev derimod ikke fundet nogen sammenhæng mellem forskellige former for faktisk kontakt med gæstearbejdere og holdningen til gæstearbejdere.

Endelig konstateredes, at af gæstearbejdere af 6 forskellige nationaliteter, foretrak man på den pågældende virksomhed tyrkere og jugoslavere.

KAPITEL VII

SAMMENLIGNING AF DE TRE GÆSTEARBEJDERGRUPPER

af Eggert Petersen

1. Indledning

I indeværende kapitel skal der foretages en sammenligning af de tre gæstearbejdergruppers emigration fra Tyrkiet, Grækenland og England, immigration til Danmark som migration i det danske samfund.

Materialet til denne sammenligning er dels de indsamlede data i de ustrukturerede åbne interviews, der har dannet basis for kapitlerne III-V; dels de indsamlede data i de såkaldte styrede interviews, der er beskrevet i 41 tabeller i bilag B, og endeligt resultaterne fra 3 spørgeskemaer, hvoraf det første danner basis for et indeks for gæstearbejdernes holdning til danskerne, det andet basis for et mål for gæstearbejdernes oplevelse af danskernes holdning til dem og det tredie basis for et mål for gæstearbejdernes generelle trivsel.

Sammenligningen mellem de tre gæstearbejdergrupper er sammenfattende, d.v.s. der peges på de væsentlige problemer og forskelle, og dertil specielt sammenfattende med henblik på det problemformulerende formål med undersøgelsen.

På basis af denne sammenfattende sammenligning vil undersøgelsesresultaterne blive nærmere diskuteret i kapitel VIII, hvorefter der i kapitel IX vil blive fremsat nogle forslag til praktiske konsekvenser.

2. Klientellet

En sammenligning af de tre grupper hvad angår socio-biografiske data er foretaget i kapitel II. Der skal derfor her kun ganske kort resummeres resultatet af sammenligningen som følger:
at tyrkerne socialt og uddannelsesmæssigt er den dårligst stillede gruppe, der ydermere kulturelt, religiøst og familiemæssigt (bl.a. fordi næsten alle er gifte) adskiller sig afgørende fra danskerne; at grækerne socialt, uddannelsesmæssigt og for så vidt også på en række andre områder, ligger "midtvejs" mellem tyrkerne og englænderne, der er en social, uddannelsesmæssig og kulturel gruppe, der er kongruent med en række danske grupper.

3. Motivation

Selv om der er fælles elementer i grækernes og tyrkernes motivation - der taget i deres helhed er vidt forskellige fra englændernes - er der dog også forskelle. De fælles elementer er den erkendt dårlige arbejdsmæssige og økonomiske situation i hjemlandet - foruden personlige og familiemæssige vanskeligheder og eventyrlyst - der virker som "push"-faktorer. En væsentlig forskel er, at der hos grækerne endog ret hyppigt forekommer mål om at leve under demokratiske former, evt. i et socialistisk "klasseløst" samfund eller mere generelt i et samfund med respekt for individet, og mere jordnært i et samfund, med god social forsorg og sikkerhed. Disse "pull"-faktorer (der til en vis grad modsvares af "push"-faktorer af politisk art) optræder bogstaveligt talt ikke hos tyrkerne, hvilket bl.a. også kommer til udtryk i, at kun 2 ud af 34 tyrkere havde klare ønsker om at arbejde i Danmark, medens næsten alle grækerne havde foretaget et bevidst valg af Danmark som gæsteland.

I øvrigt har ca. halvdelen ikke alene haft et sådant bevidst generelt mål, men også haft en række specifikke mål for deres valg af Danmark - med hertil hørende eksplicit foreliggende forventninger.

Englændernes motivation er vidt forskellig herfra ved dels at være fremkaldt af en dansk pige - og denne gruppe synes i øvrigt hverken at have push- eller pull-faktorer - og dels ved at opstå hos "globetrottere", der blev her på gennemrejse, og hvor der nok var push-faktorer, måske mere af eksistentiel end af social og social-psykologisk art, men ingen egentlige pull-faktorer. Man stoppede op i Danmark, blev glad for udfoldelsesmulighederne her - ikke mindst forlystelsesmæssigt og seksuelt - og for den venlighed og "hygge", man som englænder mødte.

Hvad angår oplysninger om Danmark vidste tyrkerne bogstaveligt talt intet om det danske samfund og om gæstearbejderbetingelserne her. Grækerne havde meget sparsomme oplysninger, der ofte var fejlagtige og i reglen urealistiske - opstået efter "mund til mund metoden". Englænderne var væsentligt bedre orienterede, fordi de stort set havde det samme billede af danske forhold som af engelske.

Hvis vi sammenfatter den del af motivationsbegrebet, der er forventningsrettet, kan vi bredt sagt karakterisere de tre grupper som havende følgende basale forventninger til et gæsteland:

Tyrkerne: Forventninger i al væsentlighed af materiel art, specielt socio-økonomiske forventninger, herunder igen specielt forventninger om fast arbejde, høj løn, der tillader opsparing samt en rimelig levefod og bolig (svarende mindst til den tyrkiske standard).

Grækerne: Forventninger af materiel art ad modum tyrkerne, men herudover forventninger af immateriel art, herunder stærke kontakt-forventninger samt forventninger om at komme til at leve i et sandt demokrati og om at blive accepteret af danskerne på lige fod, arbejdsmæssigt, boligmæssigt og samfundsmæssigt.

Englænderne: Forventninger ad modum grækerne, og herudover muligvis også "velfærds"-forventninger, som er ved at udfolde sig her i landet, f.eks. vedrørende selvaktualisering o.l.

Der er dog den forskel i forventningerne for de to sidstnævnte grupper, at grækernes immaterielle forventninger måske i højere grad kan siges at være ideal-forventninger, hvorimod englændernes forventninger har karakter af forventninger om velerhvervede rettigheder.

4. Rejsen og indrejsen

Halvdelen af grækerne, et noget større antal af tyrkerne og et noget mindre antal af englænderne, er rejst direkte til Danmark, den anden halvdel har først været i et andet land, specielt Vesttyskland.

Medens grækerne og englænderne enten har skaffet sig penge til rejsen gennem opsparing eller arbejde, har næsten alle tyrkerne (jfv. tabel B/1) optaget lån i Tyrkiet, ofte til dyre renter. Som beskrevet i kapitel III, bruger tyrkerne ofte 5-6ooo kr. før, de har sikret sig arbejde her. Denne gældsstiftelse virker psykologisk set som en overordentlig stor belastning for tyrkerne.

Forholdsvis få blev stillet spørgsmål om arbejdstilladelse ved grænsen, for tyrkernes vedkommende dog ca. 30% (B/2). I øvrigt havde næsten ingen arbejdstilladelse i forvejen (B/3).

Rejsen har især for tyrkerne været vanskelig - flere af tyrkerne er blevet afvist ved grænsen på grund af for få penge eller udvist af landet på grund af manglende arbejdstilladelse. Den i kapitel III givne skildring af, hvorledes en tyrkisk emigrationsskæbne kan forme sig - hvor emigranten kastes frem og tilbage fra land til land - er så menneskelig trist og så politisk uværdig en beretning, at den bringer C. Virgil Gheorghiu "Den 25. time" (Carit Andersens Forlag) i erindring.

Kontakten med fremmedpolitiet er for langt de flestes vedkommende sket inden for en måned efter ankomsten, dog er der næsten en trediedel af grækerne, der først har kontaktet fremmedpolitiet mellem 1 og 4 måneder efter ankomsten (jvf. tabel B/4). Kontakten med fremmedpolitiet er blevet noget uens oplevet - især synes englænderne at føle sig ubehageligt berørt over den behandling, de har fået. De har ikke alene oplevet behandlingen for dem selv - og måske især for sydlændinge - som nedværdigende, men de synes også, at hele arbejdstilladelses-proceduren virker meget bureaukratisk.

Sluttelig skal kort omtales, at godt halvdelen har været i kontakt med deres hjemlands ambassader, mindst hyppigt for grækernes og mest hyppigt for tyrkernes vedkommende, hvoraf ca. halvdelen har kontaktet ambassaden inden for den første uge efter deres ankomst (jvf. tabel B/5 og B/6).

5. Migrationen i det danske samfund

Tabel I/4 i kap. II viser, hvor længe de tre grupper gæstearbejdere har været i Danmark. Det fremgår af tabellen, at grækerne er den gruppe, der har været her længst og tyrkerne den gruppe, der har været kortest. 85% af grækerne, 60% af englænderne og ca. 50% af tyrkerne har været her over 1 år, og ca. 45% af tyrkerne, 33% af englænderne og 15% af grækerne har været her i fra 3-12 måneder.

a) Arbejdssituationen

Ud over, hvad der er skildret i kapitlerne III-V, skal her først på baggrund af tabellerne i bilag B gives en generel oversigt

over gæstearbejdernes arbejdssituation. Henimod halvdelen af grækerne og tyrkerne og knapt en fjerdedel af englænderne har fået arbejde inden for den første uge. Hver fjerde eller femte gæstearbejder inden for de tre grupper har først fået arbejde mellem 1 og 4 måneder efter deres ankomst (B/7). For englændernes vedkommende skyldes dette forhold dog, at de var på udkig efter et arbejde, der passede til deres kvalifikationer og forventninger, hvorimod det for de andre gruppers vedkommende simpelthen havde vist sig umuligt at få arbejde. Nogle af tyrkerne har således - som sidste udvej - skaffet sig arbejde på "den sorte børs" imod en betaling på 5-600 kroner.

De fleste af gæstearbejderne - færrest af tyrkerne - har fået arbejde gennem venner og bekendte; endnu færre gennem annonce eller ved selv at søge arbejde på arbejdspladser (B/8) - herudover er der godt ¼ af tyrkerne, der har fået arbejde på anden måde (den "sorte børs" o.l.), hvorimod ingen af de 98 gæstearbejdere (jvf. tabel B/8) har fået arbejde gennem arbejdsanvisningen.

Af tabel I/5 fremgår, at halvdelen af grækerne, 2/3 af englænderne og næsten alle tyrkerne for tiden har beskæftigelse som ufaglærte (herunder specialarbejdere). 40% af grækerne, 22% af englænderne og 6% af tyrkerne har beskæftigelse som faglærte. Kun grækerne og englændere er beskæftiget på anden vis, henholdsvis 2 grækere med højere uddannelse og 3 englændere som funktionærer. Sammenfattende kan grækerne således siges at være i den "bedste" situation, rent arbejdsmæssigt, englænderne i den næstbedste og tyrkerne klart i den dårligste.

Gæstearbejdernes arbejdssituation kan i almindelighed karakteriseres som dårlig: ¼ af tyrkerne og godt 40% af de andre grupper har således kun haft 1 arbejdsplads, medens 30-40% har haft 3-4 arbejdspladser (B/9), jvf. i den forbindelse den korte tid, de har opholdt sig her i landet. I øvrigt har 30-40% af alle været arbejdsløse (B/10), og kun ca. hver tiende modtaget arbejdsløshedsunderstøttelse (B/11 - der er dog i denne tabel en del uoplyste, hvilket kan forrykke billedet). Næsten alle tyrkere angiver, at de ikke i deres nuværende arbejde kan bruge deres uddannelse, imod godt halvdelen af de to andre grupper (B/12). Gæstearbejdernes arbejdssituation er iøvrigt karakteriseret ved en lang arbejdsdag, meget overarbejde og meget skiftehold (dette gælder dog ikke englænderne). Således har næsten alle tyrkerne, 2/3 af englænderne og halvdelen af grækerne en arbejdsdag på 8½ time eller

derover (B/13), ca. en trediedel af tyrkerne og ca. ¼ af grækerne og ingen af englænderne har skifteholdsarbejde (B/14); 40-60% af de tre grupper har overarbejde (B/15), som de fleste - for grækernes og tyrkernes vedkommende - ikke får overarbejdsbetaling for (B/16 -der er dog i denne tabel mange uoplyste). Så man kan i alt fald roligt sige, at fremmedarbejderne - af alle de tre nationaliteter, i alt fald ikke kommer sovende til deres løn.

Hvad angår gæstearbejdernes oplevelse af arbejdssituationen (jvf. kapitlerne III-V) er næsten alle tyrkerne godt tilfredse på deres arbejdsplads, bortset fra, at de føler sig utrygge ved sikkerhedsforanstaltningerne. 5 af 34 tyrkere er da også kommet til skade, hvilket er et helt usædvanligt stort antal for så lille en gruppe, og hvilket giver den subjektive usikkerhedsfølelse en objektiv baggrund.

Grækerne har derimod trivedes mindre godt på deres arbejdsplads til trods for, at de relativt set har den bedste beskæftigelse - først og fremmest fordi, de - i modsætning til tyrkerne, har følt sig diskriminerede samtidigt med, at de har oplevet hele arbejdssituationen som forbunden med en høj grad af usikkerhed ("hvorlænge kan jeg arbejde her" - "hvornår bliver vi alle vist ud"?). Ganske vist er der sket nogen fremgang, men diskriminationsfølelsen og utryghedsfølelsen er ikke forsvundet.

Både grækerne og englænderne har haft problemer med at få deres faglige uddannelse godkendt af fagforeninger og andre "diplom-givende" organer. Englænderne synes ikke alene at klare sig bedst på arbejdspladsen, men de føler sig godt accepterede, hvorimod de angiver, at andre gæstearbejdere, især sydlændinge, diskrimineres. Henimod halvdelen af englænderne er dog ikke tilfredse med deres arbejde, som de anser for underkvalificeret, selv om det tydeligvis er gået "fremad" for dem, som gruppe betragtet.

b) Den socio-økonomiske situation

Gæstearbejdernes indtjening fremgår af tabel B/63 og viser, at tyrkerne generelt set er de dårligst lønnede og englænderne generelt set de bedst lønnede. Halvdelen af tyrkerne har en ugeløn mellem 450 og 550 kroner, godt halvdelen af grækerne og godt ¾ af englænderne tjener mere end 550 kroner om ugen.

Som det er beskrevet i kapitel III har tyrkerne svært ved at forstå lønberegningen - af tabel B/18 fremgår, at over halvdelen ikke selv kan regne deres løn ud, hvilket må være så meget mere tiltrængt, som 2/3 af tyrkere - modsat de andre grupper - sender penge hjem til familien (B/19).

Hvad angår den subjektive side af sagen, er tyrkerne langt den mest utilfredse gruppe, specielt efter, at kildeskatten er indført, hvilket måske hænger sammen med, at de ikke forstår hverken kildeskatteprincippet eller deres egen lønberegning (jvf. ovenfor). De er hertil meget bitre over ikke at få børnetilskud som danskerne, og selv om de har en formel mulighed for at få accepteret et fradrag for dobbelt husførelse, kender de enten ikke denne mulighed, eller også er det kun en teoretisk mulighed, henset til deres hele psykologiske og sociale situation (jvf. skildringen i kapitel III). Generelt set accepterer de ikke de høje trækprocenter, når de ikke får samme fordele og rettigheder som danskerne.

Grækerne er nok noget skuffede over lønnen, men da de er væsentligt mere skuffede over andre forhold, træder lønskuffelsen ligesom i baggrunden. De eneste, som stort set er tilfredse med lønnen, er englænderne, der jo i øvrigt også er den gruppe, der faktisk tjener mest.

c) Boligsituationen

En oversigt over gæstearbejdernes boligsituation er givet i tabeller B/26 - B/29, i bilag B. Det viser sig, at medens godt halvdelen af englænderne havde sikret sig en bolig på forhånd, var dette kun tilfældet for ca. hver fjerde græker og for hver ottende tyrk, (B/26).

For de, der ingen forhåndsbolig havde, har ca. 1/3 af grækerne, ½ af tyrkerne og ca. 2/3 af englænderne (her dog meget små tal) sikret sig en bolig inden for en uge (B/27), medens hver tredie græker og hver fjerde tyrk først fik en bolig i løbet af fra 1-6 måneder, (tabel B/27). Boligen blev først og fremmest skaffet gennem familie og bekendte, medens Boliganvisningen ialt kun har skaffet 9 af de 98 (heraf er 43 dog uoplyste) gæstearbejdere en bolig, (B/28). I øvrigt har knapt 40% af tyrkerne opgivet at have fået en bolig på anden måde end gennem familie, bekendte eller boliganvisningen. "Bolighajer" kan muligvis også her antages at spil-

le en rolle. I forbindelse med den økonomiske situation skal også omtales gæstearbejdernes kontakt til- og med - institutioner. Denne fremgår af tabel B/2o i bilag B.

Selv om der her stadigvæk er tale om et lille materiale, viser denne tabel - henset til gæstearbejdernes almene sociale situation - nogle overraskende tal. Det fremgår således, at ingen af tyrkerne, kun et par af englænderne og nogle få stykker af grækerne har haft kontakt med et socialkontor. Dette siger vel ikke alene noget om gæstearbejderne, men også noget om socialkontorernes evne til at skabe sig et relevant omdømme hos gæstearbejderne. Som tidligere beskrevet, formidles information iblandt gæstearbejdere efter "mund-til-mund" metoden, så der er tilsyneladende ikke startet positive informationer vedrørende socialkontorer, som har forplantet sig i gæstearbejdergruppen. Bemærkelsesværdigt er også, at så forholdsvis mange i de tre gæstearbejdergrupper har henvendt sig til Boliganvisning og arbejdsformidling, henset til, at så få har fået bolig (B/28) og arbejde (B/8) via disse kanaler. Sluttelig skal påpeges, at hver fjerde tyrk ikke har haft kontakt med skattemyndigheder og hver sjette ikke med folkeregistret.

I øvrigt viser tabel B/24, at medens kun hver femte englænder har angivet at være syg i Danmark, har dette været tilfældet for næsten halvdelen af grækerne og tyrkerne, hvilket vel også siger noget om deres situation i almindelighed. Selv om tallene her er meget små, skal det dog nævnes, at tabel B/25 viser, at kun hveranden af de angiveligt syge har modtaget sygepenge - til trods for, at fra 8o-95% i de tre grupper, flest tyrkere, er medlem af en sygekasse (B/21). I øvrigt er næsten alle tyrkerne, lidt færre af grækerne og ca. 2/3 af englænderne medlem af en fagforening (B/22). Hver femte tyrk har intet personnummer (B/23).

I øvrigt har alle grupperne haft mange boligskift, henset til den relativt korte tid, de har været her i landet. Halvdelen af englænderne og en fjerdedel af grækerne og tyrkerne har kun haft een bolig, medens hver tredie englænder og tyrk og et noget større antal af grækerne har haft mere end 3 boliger (B/29). Tyrkernes boligsituation, især, har jo været skildret meget hyppigt i sin fulde utilstrækkelighed i dagspressen.

Oplevelsesmæssigt set synes de tyrkere, der bor hos private - og det er knapt halvdelen - dog nogenlunde tilfredse med deres boligsituation, hvorimod der er udtalt utilfredshed hos de resterende, der bor på hoteller og i pensioner, dels over den høje husleje og dels over, at de ikke har ret til at modtage besøg o.l. Når utilfredsheden generelt set - også hos de privat indlogerede - ikke er større, må det dog nok ses som et udslag af, at tyrkerne gennemgående er bange for at protestere - de tør ikke andet end at indordne sig, for hvad sker der ellers?

Grækerne synes, at de bor for dårligt i små og dyre beboelser, men er dertil stærkt utilfredse med, at de har oplevet en betydelig diskrimination i forbindelse med bestræbelserne på at skaffe sig en beboelse, og for så vidt også i den bolig de faktisk nu har.

Hvad englænderne angår, synes boligproblemet ikke at have været eller at være særligt stort, antageligt bl.a. fordi så mange englændere er gifte eller samlevende med danske piger - og i øvrigt er vant til dårlige boligforhold fra England. De enlige er dog ret utilfredse med deres situation på hoteller og pensionater, ligesom grækerne, dels på grund af huslejen og dels på grund af, at de ikke kan føre et almindeligt privatliv, herunder modtage besøg på værelserne.

d) Familie- og fritidssituationen

Gæstearbejdernes fritidssituation fremgår af en enkelt tabel (B/30) i bilag B. Tabellen er ikke særlig oplysende, det bemærkes dog, at $\frac{3}{4}$ af tyrkerne, knapt halvdelen af grækerne og næsten ingen af englænderne også tilbringer fritiden på cafeterier, ligesom næsten hveranden tyrk har anført "andet" end "hjemme", "i cafeterier", "i foreninger", "i danske hjem" eller "på udflugter" - man kan her kun gisne over, hvad dette andet står for, muligvis "hovedbanen" o.l.

I øvrigt har tyrkerne, som anført i kapitel III, været tilbageholdende med oplysninger om deres fritidsaktiviteter, måske på grund af oplevet normbrud ved fritidsaktivitet, måske på grund af mistillid over for samfundets reaktioner på disse aktiviteter. Men generelt set mener tyrkerne og de ugifte grækere (flertallet), men ikke de ugifte englændere, at deres fritidssituation er dårlig, om end de alle, også englænderne, mener, at de fritidsmuligheder, der står til rådighed, specielt cafeterie- og restaurationsliv o.l.,

er meget dyrt, og i længden utilfredsstillende. Der er da også bred enighed blandt tyrkerne og grækerne om, at der er behov for fritidsklubber (jvf. tabel B/31), hvorimod kun noget under halvdelen af englænderne savner sådanne aktiviteter. Af tabel B/32 fremgår, at et stort flertal (tyrkerne er dog dårligt oplyst) går ind for, at sådanne klubber ikke skal være nations-centrerede, men også åben for danskere og andre nationaliteter.

Hvad de gifte englændere og grækere angår, synes de stort set at føre et almindeligt dansk familieliv i deres fritid. De gifte englændere savner dog - som så mange danskere - nogle flere "pubs".

I forbindelse med fritidssituation skal også omtales kontakt- og kønsrolleproblemet, der i al væsentlighed er et problem for den græske gruppe. Disse problemer synes generelt set ikke at foreligge for tyrkerne, medens de for englænderne fremtræder i et positivt skær, bl.a. på grund af den - i forhold til i England - eksisterende mere tolerante moral samt på grund af det "gode" forlystelsesliv.

For grækernes vedkommende oplever en del af de, der er gift med en dansk pige, både kulturelle, sociale og psykologiske problemer. Der er bl.a. tale om oplevelsen af almene kulturforskelligheder, herunder f.eks. forskellige kønsroller.

I Grækenland hører det således klart til kønsrollen, at det er "manden, der bestemmer" - her i landet er denne rolle dog i nogen grad modificeret. De ugifte grækere synes nok umiddelbart glade for de "nemme" danske piger, men mange må så til gengæld slås med det psykologiske problem - og det socialpsykologiske samspilsproblem - at de dybest set ikke respekterer "de danske piger", fordi de er "for lette på tråden". Herigennem hemmes den psykiske kontakt, selv om den fysiske kan være udmærket.

Disse problemer bliver yderligere store ved, at næsten alle grækere har et almindeligt kontaktproblem overfor danskerne i almindelighed, jvf. næste hovedafsnit.

e) Sprogsituationen

En oversigt over gæstearbejdernes sprogsituation fremgår af tabellerne 33-39 i bilag B. $\frac{3}{4}$ af englænderne og grækerne imod halvdelen

af tyrkerne angiver at kunne tale dansk (B/33) - et lidt større antal i de tre grupper angiver at kunne nok dansk til at handle (B/34), hvorimod kun halvdelen af englænderne, en trediedel af grækerne og godt hver tiende tyrk kan dansk nok til at udfylde blanketter (B/35) - og ca. 2/3 af englænderne, knapt halvdelen af grækerne og knapt en trediedel af tyrkerne kan dansk nok til at følge radio eller TV (B/36). Ca. $\frac{3}{4}$ af englænderne, godt halvdelen af grækerne og knapt $\frac{1}{4}$ af tyrkerne kan læse dansk (B/37), og godt halvdelen af englænderne, en femtedel af grækerne og knapt en sjettedel af tyrkerne kan skrive dansk (B/38). Sluttelig kan anføres, at næsten alle englænderne, ca. 2/3 af grækerne og ca. halvdelen af tyrkerne har angivet, at de har forsøgt at lære dansk (B/39).

Generelt set, synes englænderne således - både hvad angår at forstå, at tale, at læse og at skrive dansk - at klare sig bedst, grækerne noget dårligere og tyrkerne dårligst. Det store flertal af tyrkerne synes bredt sagt kun at være i stand til at tale og forstå så meget dansk, at de lige netop kan klare en enkel samtale, f.eks. i butikker, hvorimod deres mulighed for at komme i kontakt med danske forhold via skrift og via radio/TV m.v. synes små.

f) Den religiøse situation

Som det fremgår af kapitel II må næsten alle tyrkerne karakteriseres som overordentligt stærkt religiøse - de er bogstaveligt talt alle muhamedanere og kommer næsten alle fra stærkt religiøse familier. Som det er beskrevet i kapitel III har det voldt tyrkerne ret store vanskeligheder, at de danske spisenormer er forskellige fra de tyrkiske spisenormer.

Grækerne, der alle er græsk katolske, synes at være mindre religiøse end tyrkerne, men mere end englænderne, hvor flertallet er protestanter. For hverken englænderne eller grækerne synes der at have været særlige religiøse problemer. 50% af englænderne angiver ikke at have nogen religion. Både grækerne og englænderne synes at være mindre religiøse end forældrene. For en stor del af grækerne gælder det nok, at de har overtaget deres religions moralske værdier, men har forladt den religiøse indstilling.

6. Oplevelsen af danskerne og af det danske samfund

Generelt set viser beskrivelserne i kapitlerne III-V, at de tre gæstearbejdergrupper oplever danskerne overordentligt forskelligt.

For tyrkernes vedkommende synes der helt overvejende at være tale om en positiv holdning til danskerne, selv om enkelte (jvf. den illustrerende case i kapitel III) måske ikke fuldt ud er kommet frem med deres negative følelser. På den anden side foreligger der ikke noget fra interviewene om, at tyrkerne generelt set føler sig diskriminerede som tyrkere eller muhamedanere betragtet, selvom nogle af dem fra tid til anden har følt sig personligt mindre godt behandlede.

Grækerne er generelt set neutralt eller negativt indstillet til danskerne, som de ofte anser for ugæstfrie, reserverede, holden fremmede på afstand, og hvad værre er - set ud fra en almenmenneskelig synsvinkel - grækerne har haft og har stadig en klart udtalt følelse af at blive diskriminerede på deres arbejde ("man" kan ikke avancere", "man" må ikke vise sig dygtigere end danskerne"), i trafikken (busser og toge), på gaden, ved boligopsøgning og på cafeterier, restauranter o.l.

De har da også en klar kritisk indstilling til det danske samfund, som de gennemgående dels anser for havende et koldt menneskeligt klima, uden mellemmenneskelig kontakt, dels anser som værende politisk meget langt fra det idealbillede, som de havde før ankomsten. De er således blevet skuffede, ikke alene i deres almenmenneskelige forventninger, men også i forventningen om, at Danmark var et sandt demokrati og et samfund, hvor arbejderen nød lige respekt med andre borgere.

Ganske vist erkender de fleste grækere, at der i det danske samfund i almindelighed - **om end ikke for dem selv - er en god social** sikkerhed, ligesom de anerkender fagbevægelsens stærke stilling.

Generelt set føler grækerne sig således ikke alene diskriminerede, men også ude af kontakt med danskerne og det danske samfund, som de forholder sig kritisk til.

Hvad englænderne angår, møder vi her igen et andet billede. Englænderne er ganske vist ligesom tyrkerne generelt set positivt indstillede, men de er modsat tyrkerne ikke ukritisk indstillede. De anser i almindelighed danskerne for at være venlige,

hjælpsomme og gæstfrie, men måske knapt så positive på arbejdspladsen, hvor man helst ikke skal vise sig alt for "dygtige". Nogen følelse af diskrimination har englænderne slet ikke, hvorimod de gennemgående synes, at danskerne diskriminerer "sydlændinge", og væsentligt mere, end hvad tilfældet er i England. I det offentlige liv anser de gennemgående danskerne for at være uhøflige, f.eks. i trafikken og i offentlige transportmidler, hvilket finder sit sidestykke i de offentlige institutioner, f. eks. fremmedpolitiet, arbejdsformidlingen, boliganvisningen og skatteväsenet, hvor man dels får en afvisende og nedladende holdning og dels får dårlig service. Dette negative indtryk udlignes i det generelle billede måske i nogen grad af, at de anser den danske moral, herunder kønsmoralen, som værende behagelig tolerant og menneskevenlig.

Hvad den danske velfærdsstat som socialt system angår, synes englænderne gennemgående at mene, at dens positive omdømme verden over er en hel del overdrevet.

Disse kvalitative beskrivelser (jvf. kapitel III-V) kan underbygges af resultaterne af to holdningstests eller måske snarere holdningsskemaer, siden de er udarbejdet til lejligheden og ikke gjort til genstand for nogen nærmere psykometriske analyser. Holdningsskemaerne er bragt i bilag A - det ene (skema I) omfatter 12 spørgsmål vedrørende gæstearbejdernes holdning til danskerne, og det andet (skema II) lo spørgsmål vedrørende gæstearbejdernes oplevelser af danskernes holdning til udenlandske arbejdere. De to skemaer, hvor hvert spørgsmål har 4 uniformiserede svarmuligheder, er scoret arbitrært (1, 2, 3, 4 for de 4 svarmuligheder), hvorefter der for hver person er udregnet et total-scores (for hvert skema). På basis af disse total-scores er herefter udarbejdet en fordeling, hvorudfra der er foretaget en dichotomisering af de to variable. De to variables fordeling efter denne dichotomi på de tre gæstearbejdergrupper fremgår af tabel VII/1 og VII/2.

Tabel VII/1: Gæstearbejdernes holdning til danskerne

Holdn. / Nation.	Positiv	Negativ	Ialt	n	Uoplyst
Grækere	29.1	7o.9	loo.o	31	2
Englændere	45.2	54.8	loo.o	31	o
Tyrkere	66.7	33.3	loo.o	33	1

Tabel VII/2: Gæstearbejdernes oplevelse af danskernes holdning til gæstearbejdere

Holdn. / Nation.	Positiv	Negativ	Ialt	n	Uoplyst
Grækere	32.2	67.8	loo.o	31	2
Englændere	54.9	45.1	loo.o	31	o
Tyrkere	9o.7	9.3	loo.o	32	2

Tabel VII/1 viser gæstearbejdernes holdning til danskerne. Det ses eksempelvis, at 29.1% af grækerne har en positiv holdning og 7o.9% af grækerne en negativ holdning til danskerne.

NB! Opmærksomheden skal henledes på, at dette ikke skal fortolkes, at 29.1% af grækerne faktisk - og i absolut forstand - har en positiv holdning og 7o.9% en negativ. For havde vi dichotimiseret anderledes (d.v.s. snittet anderledes mellem "positiv" og "negativ"), ville tallene være blevet anderledes. I sig selv siger disse tal derfor intet som helst, da de kun udtrykker en relativ "måling". De siger kun noget i sammenligning med de andre grupper. Dette er vigtigt at holde sig for øje såvel ved fortolkningen af disse to tabeller, som ved fortolkningen af den i næste afsnit anførte tabel for gæstearbejdernes trivsel.

Holdningsmålene kan altså bruges til at sammenligne de tre grupper med - ikke til at karakterisere de tre grupper som havende denne holdning. Tabel VII/1 viser herefter, at tyrkerne har den mest positive holdning til danskerne, og grækerne den mindst positive med englænderne "i midten". Det er dog kun forskellen mellem grækere og tyrkere, der er statistisk signifikant, de andre forskelle ligger lige på kanten.

Tilsvarende viser tabel VII/2, at tyrkerne har den mest positive oplevelse af danskernes holdning til gæstearbejderne og grækerne den mindst positive, igen med englænderne "i midten". Her er forskellene mellem englændere og tyrkere signifikante, hvorimod forskellen mellem grækere og englændere er lige på kanten.

Der skal dog tages det forbehold, at de to holdningstest som sagt ikke er nærmere undersøgt og analyseret, hverken psykologisk eller psykometrisk - således kunne det tænkes, at tyrkerne i givet fald ville have udtrykt en mere negativ holdning, såfremt man havde anvendt en psykologisk metodik, der var mere relevant for medlemmer af den tyrkiske kultur.

Men ud fra alt, hvad der foreligger i undersøgelsen - herunder ikke mindst, at de "målte" holdninger underbygger de kvalitativt konstaterede resultater - kan der afslutningsvis siges, at tyrkerne er særdeles positivt indstillede til danskerne, ligesom de tilsyneladende på ingen måde føler sig diskriminerede; grækerne er gennemgående ret negativt indstillet til danskerne, ikke mindst fordi de føler sig udsat for diskrimination; englænderne er forholdsvis positivt indstillede til danskerne, men ikke særligt imponerede - de føler sig ikke diskriminerede, men har noteret sig, at danskerne diskriminerer "sydlændinge".

7. Gæstearbejdernes generelle trivsel

Hvad trivselsbegrebet og trivselsmåling angår henvises til Mentalhygiejnisk Forskningsinstituts publikationer herom, specielt til Eggert Petersen et al.: "Trivsel på arbejdspladsen", bd. I-II, Kbhvn. 1968.

I kapitlerne III-V er der givet en kvalitativ beskrivelse af trivselsproblemerne og øvrige psykologiske problemer hos de tre grupper. Det fremgår heraf, at englænderne gennemgående trives ret godt, måske bortset fra de gifte englændere, der ikke har været i stand til at forbedre deres arbejdsmæssige, og til en vis grad, deres socio-økonomiske og boligmæssige situation.

Egentlige vantrivselsproblemer møder man ikke mindst hos grækerne, hvor frustrationen over en række skuffede forventninger synes at have medført en forsvarsholdning, der hos nogle kommer til udtryk i negativitet og mistænksomhed, hos andre i en apatisk til-

stand eller i en fundamental usikkerhed, og hos andre igen i tendens til at trække sig tilbage i isolation.

Hvad den tyrkiske gruppe angår, er situationen en del forskellig, både fra englændernes og fra grækernes situation. Det er hos tyrkerne ikke så meget de psykologiske problemer, der dominerer - som hos grækerne - men nok så meget de socio-økonomiske, men tyrkerne ligner grækerne i, at de trives dårligt her i landet.

Yderpunktet i den tyrkiske gruppe kan illustreres med følgende spørgsmål: hvor godt kan et menneske trives, hvis det gennem længere tid skal opholde sig - uden familie - i et væsensfremmed land, hvis sprog man ikke taler, hvis normer og kultur man ikke forstår, hvis skatter er tårnhøje, og hvis sociale goder man ingen del har i og samtidigt har svært ved at finde en bolig til en rimelig husleje og få et arbejde, der bliver ordentligt betalt - så man kan spare op til at afdrage den betydelige gæld, man har sat sig i for at komme til dette lykkeland - og herudover hjembringe så megen opsparet kapital, at ens leveforhold derhjemme kan forbedres, rent bortset fra, at familien derhjemme fortløbende skal underholdes?

Som tidligere omtalt er der på basis af Instituttets generelle trivselstest (GTT) udarbejdet et trivselsskema, som er blevet besvaret af de tre fremmedarbejdergrupper, ved interviewerens foranstaltning. Selv om disse spørgsmål stammer fra en egentlig test, må de dog her kun anses som en klynge spørgsmål, der ligesom holdningsspørgsmålene er udarbejdet til lejligheden og anvendes uden nærmere analyser, ligesom skemaet er scoret arbitrært.

Resultatet af denne trivsels-"måling" fremgår af efterfølgende tabel VII/3.

Tabel VII/3:

Trivsel / Nation.	Høj	Lav	Ialt	n	Uoplyst
Grækere	18.2	81.8	loo.o	33	o
Englændere	61.4	38.6	loo.o	31	o
Tyrkere	26.5	73.5	loo.o	34	o

Det skal igen understreges - lige som ved holdningsskemaerne - at de anførte procenter i tabellen ikke angiver, at så og så mange procent af de 3 grupper rent faktisk og i absolut forstand trives godt (høj), resp. trives dårligt (lav). Tabellen kan kun bruges til en relativ sammenligning de tre grupper imellem. Det ses her, at englænderne trives klart bedre end tyrkerne og grækerne, der trives stort set lige dårligt. Forskellene mellem englænderne og tyrkerne, resp. grækerne, er statistisk signifikant.

Ud fra alt hvad der foreligger, såvel fra de kvalitative undersøgelser som for trivsels-"målingen", må det konkluderes, at der er en betydelig forskel på de tre gæstearbejdergruppers trivsel, såvel hvad angår grad af trivsel/vantrivsel, som hvad angår det kvalitative indhold i trivselen. Generelt set må englænderne siges at trives godt, hvorimod grækerne og tyrkerne kun kan karakteriseres ved ordet vantrivsel.

Da årsagerne til denne variation de tre grupper imellem må anses for forskellig, vil vi vende tilbage til trivselsdiskussionen i næste kapitel.

8. Fremtidsplanerne

Tabel B/4o i bilag B viser, at alle gæstearbejderne - også englænderne - føler sig meget usikre over, hvor længe de vil blive i Danbark, og tabel B/41 viser, at næsten alle tyrkerne og $\frac{3}{4}$ af grækerne, men kun godt $\frac{1}{4}$ af englænderne vil tilbage til hjemlandet.

Ud fra de i de ustrukturerede interviews indsamlede data ser situationen (jvf. kapitel III-V) således ud:

11 ud af 34 tyrkere vil væk herfra hurtigst muligt, dels på grund af økonomiske forhold (kildeskatten) og dels fordi de føler sig uretfærdigt behandlet (økonomisk); 6 ud af 34 vil tilbage via et andet land - og alle vil ultimativt tilbage til Tyrkiet, hvor de gennemgående vil slå sig ned i større byer, frem for at vende tilbage til landsbyen. Har opholdet i Danmark således ikke givet tyrkerne meget økonomisk udbytte - subjektivt og vel også faktisk set - så har livet i Danmark åbenbart givet smag på mere af den industrialiserede kultur.

Flertallet af grækerne vil også hjem, selv om de som anført ikke ved hvornår - deres usikkerhed herom er dels forårsaget af forholdene for gæstearbejdere i Danmark, og dels af de politiske forhold i Grækenland. Deres situation er måske bedst karakteriseret ved det i kapitel IV givne eksempel på grækeren, der ville blive her et år for at få en uddannelse og opspare penge - og nu har han været her i 6 år og har stadigvæk ingen uddannelse og ingen penge.

Til trods for, at englænderne i så mange henseender er bedre stillet end de andre to grupper, har dette dog ikke medført nogen klar beslutning om at blive her i landet for længere tid, specielt ikke for de ugifte, der kun regner med at blive her 1-2 år.

9. Den generelle gæstearbejderrolle

I det foregående er sammenfattet en række undersøgelsesresultater, hvoraf en væsentlig del har været beskrevet tidligere - i kapitlerne III-V - men som her understøttes af og udvides med resultaterne fra det styrede interviews, der foreligger i form af 41 tabeller i bilag B, samt med resultaterne af "målingen" af de tre gæstearbejdergruppers holdning til danskerne, af deres oplevelse af danskernes holdning til dem, samt af deres generelle trivsel i det danske samfund.

Sluttelig skal anføres et sidste, egentligt undersøgelsesresultat, der foreligger i form af en videnskabelig konstruktion, nemlig en rollebeskrivelse. Det drejer sig om, hvad her er kaldt "den subjektivt oplevede generelle gæstearbejderrolle" (jvf. i den forbindelse Eggert Petersen og Birgitte Diderichsen: "Sociale roller og trivsel", Kbhvn. 1968, kapitel VI). Denne rollebeskrivelse er opstået på basis af alle de i det foregående skildrede undersøgelsesresultater, hvorudfra den er infereret, og den repræsenterer dermed en syntese af en lang række "cues" og fremtrædelsesformer for den sociale realitet, som rollen er en modelbeskrivelse af, d.v.s. af det samspil, der faktisk er foregået mellem de tre her beskrevne gæstearbejdergrupper og det danske samfund.

Men før de skildres nærmere, skal først fastlægges en rolleterminologi:

a) Det anvendte rollebegreb

Ved en rolle forståes her et sæt af normer, der fastlægger den forventede adfærd af en person i en given position, såvel i relation til andre gruppemedlemmer som i relation til personer, der ikke tilhører gruppen. En norm er herudfra en generel forventning om en specifik adfærd; en rolle et komplekst sæt af forventninger om en "generel" (d.v.s. "kompleks") adfærd. Der må ud fra denne rolle definition skelnes mellem rolleforventninger og rolleadfærden, d.v.s. den måde personen faktisk udfylder rollen. En rolle kan beskrives "subjektivt", - den subjektivt oplevede rolle bestående af modtagne normer - og "objektivt", i betydningen fra andre, in casu en gruppe, et system eller et samfunds afsendte normer.

Der må endvidere skelnes mellem den subjektivt oplevede rolle og egne rolleforventninger til, hvorledes denne rolle burde være.

Nedenfor beskrives en subjektivt oplevet rolle, nemlig den generelle gæstearbejderrolle - i form at modtagne normer hos de 3 her behandlede gæstearbejdergrupper for personer i gæstearbejder-positionen.

Da denne undersøgelse ikke disponerer over et repræsentativt materiale, kan vi ikke vide, hvor udbredt blandt gæstearbejderne, denne rolle er. Dette må overlades til kommende, repræsentative undersøgelser at kortlægge. I overensstemmelse med denne undersøgelses formål er der med denne rolle-beskrivelse formuleret et nyt problem - ikke taget stilling til, hvor udbredt dette problem er blandt gæstearbejderne. Vi kan ud fra de sammenfattede observationer kun her beskrive rollen og så i næste kapitel drøfte, hvorledes de 3 gæstearbejdergrupper ud fra deres forudsætninger (herunder forventninger i almindelighed og til rollen i særdeleshed) udfylder rollen, d.v.s. hvilke reaktioner de viser på det danske samfund.

Da ingen danskere har været inddraget i undersøgelsens generelle del, kan vi heller ikke vide, hvorvidt den subjektivt oplevede generelle gæstearbejderrolle også modsvares af en "objektiv", faktisk foreliggende rolle, d.v.s. i form af en række afsendte normer hos rollerelevante samfundsgrupper. Da det i det foreliggende tilfælde drejer sig om en arbejdsrolle, vil rollerelevante

samfundsgrupper især sige danske industriarbejdere, arbejdsledere og arbejdsgivere i særdeleshed og "samfundet", herunder "the establishment" i almindelighed.

Sluttelig kan vi heller ikke vide, hvor udbredt en evt. sådan "objektiv" rolle er - også dette må henvises til kommende, repræsentative undersøgelser.

Udtrykket "den subjektivt oplevede generelle gæstearbejderrolle" er hermed defineret og afgrænset til at eksistere hos de her beskrevne 3 gæstearbejdergrupper - i form af modtagne normer om, hvorledes en gæstearbejder skal forholde sig i det danske samfund.

Vi kan herefter skildre denne rolle:

b) Den generelle gæstearbejderrolle

Vi vil beskrive den subjektivt oplevede generelle gæstearbejderrolle gennem formuleringen af følgende sæt af normer:

i) En gæstearbejder må ikke tage arbejde fra danskere, specielt ikke forårsage, at danskere mister deres arbejde.

ii) En gæstearbejder må godt få overladt det arbejde, som danskerne ikke vil have.

iii) En gæstearbejder skal være taknemlig over at få arbejde i Danmark.

iv) Gæstearbejderen bør derfor vise danskeren taknemlighed og respekt.

v) En gæstearbejder kan, også da han kun er så kort tid her i landet, ikke betragtes som et ligeværdigt medlem af det danske samfund.

vi) I konsekvens heraf skal han holde sig fra de danske piger og i det hele taget være klar over, at han økonomisk, socialt og kulturelt ikke har de samme rettigheder som danskerne.

Vi vil i det efterfølgende kapitel vende tilbage til den generelle gæstearbejderrolle og bl.a. diskutere, hvorledes de 3 grupper udfylder denne rolle.

Der er ikke i dette kapitel lavet en sammenfatning af den sammenfattende sammenligning, men der henvises til det engelske resumé.

KAPITEL VIII

DISKUSSION OG TEORETISKE OVERVEJELSER

af Eggert Petersen

1. Metodiske overvejelser

Når der præsenteres en undersøgelse, hvis hovedmateriale er 98 forsøgspersoner, er det, i alt fald herhjemme, hvor kvalitative undersøgelser ikke er hyppige, næsten uundgåeligt, at en del mennesker vil stille spørgsmålet: "Ja, men hvor meget kan man regne med disse resultater - de er jo ikke repræsentative?"

Undersøgelsen er en problemafdækkende og problemformulerende undersøgelse for 3 specifikke gæstearbejdergrupper. Som det nedenfor skal resumeres, er det lykkedes at afdække en række problemer, hvoraf nogle er specifikke for den enkelte gruppe, og andre er fælles for to af grupperne eller for alle tre grupper. Vi skal nedenfor yderligere forsøge at finde frem til en samlende forklaring - en model, der kan beskrive, hvorfor de tre grupper netop får de problemer, som de har fået.

Undersøgelsen kortlægger ikke, hvor udbredt de forskellige problemer er, f.eks. om de 3 beskrevne gruppers problemer er repræsentative for alle gæstearbejdere, eller hvorvidt den beskrevne subjektivt oplevede generelle gæstearbejderrolle modsvares af en "objektiv" generel rolle, og hvor udbredt denne rolle i givet fald skulle være. Dette må henvises til kommende repræsentative eller på anden måde materialemæssigt store undersøgelser.

Undersøgelsens resultat er dermed beskrivelsen af de 3 gæstearbejdergrupper samt de teoretiske overvejelser, der fremsættes i dette kapitel.

Hvorvidt de her fremlagte resultater af empirisk og teoretisk art, vil få betydning, d.v.s. vise sig at have praktisk troværdighed og teoretisk gyldighed, kan forfatteren til indeværende kapitel naturligvis ikke dømme om. Der er dog grund til at tro, at de empiriske og teoretiske resultater vil understøtte hinanden, således at man vil tillægge undersøgelsens beskrivelser mere vid udbredelse - end at eksistere hos 98 forsøgspersoner - for så vidt man accepterer de teoretiske overvejelser, der fremsættes i det følgende.

Kort sagt, man kan godt "regne med" resultater fra små materialer. For det første regne med selve den faktiske empiriske beskrivelse, in casu af 3 gæstearbejdergrupper - så ved man dog så meget! For det andet: for så vidt undersøgelser af små materialer kan give anledning til teoridannelser, er det almindelig videnskabelig praksis at tillægge sådanne betydninger indtil nye undersøgelser - med små eller store materialer - måtte have bekræftet eller afkræftet dem, eller for så vidt en kritisk analyse skulle have vist deres utilstrækkelighed.

2. Problematikken

Som basis for den problematik, der skal udformes i dette kapitel, henvises generelt set til foregående kapitel, eller - hurtigere tilgængeligt - til det i kapitel X anførte resumé af undersøgelsen og dens resultater.

Det mest afgørende psykologiske problem i undersøgelsen er utvivlsomt diskriminationsproblemet. At englænderne er godt accepterede her i landet forstås ret umiddelbart, når man tager de historiske forudsætninger, herunder ikke mindst besættelsestidens, i betragtning. At "sydlændinge" føler sig udsat for diskrimination, kan måske også forstås, henset til forskellen i fysisk apparation, selv om det ikke kan accepteres ud fra egalitære normer. Men hvorfor er det kun grækerne - der ud fra en faktisk betragtning socioøkonomisk og på andre måder har det væsentligt bedre end tyrkerne, hvorfor er det kun grækerne - der føler sig diskriminerede? Dette er hovedspørgsmålet, vi har taget ud af undersøgelsen, og som vi vil forsøge at give et svar på i dette kapitel.

Men også andre spørgsmål presser sig på: Hvorfor er tyrkerne godt tilfredse med deres arbejde, selv om de "objektivt" set har de dårligste arbejdsbetingelser? Hvorfor er boligproblemet ikke noget virkeligt helt afgørende alvorligt subjektivt problem for nogen af de tre grupper, til grods for, at de faktisk bor under dårlige forhold, specielt tyrkerne? Hvorfor er grækerne præget af psykologiske problemer, medens englænderne og tyrkerne i al væsentlighed har praktiske problemer? Hvorfor er holdningen til danskerne meget positiv hos tyrkerne og meget negativ hos grækerne, og hvorfor trives englænderne væsentligt bedre end tyrkerne og grækerne?

Vi vil prøve at give et svar på disse spørgsmål og diskriminationsspørgsmålet gennem én samlet betragtningsmåde for herefter at diskutere, hvorfor der er forskel i danskernes holdninger. Til slut i kapitlet skal der fremsættes nogle overvejelser over diskriminationsproblematikken i almindelighed og mulighederne for udvikling af diskriminationen i det danske samfund i særdeleshed.

3. Et forklaringsforsøg gennem en modelbeskrivelse

Vort udgangspunkt for forklaringsforsøget er for det første, at de tre grupper ikke alene er formelt-nationalt, men også kvalitativt forskellige, såvel hvad angår deres forudsætninger, som hvad angår deres migration i og reaktioner på det danske samfund, og at disse kendetegn er tilstrækkeligt fælles for de resp. tre grupper, til at det er tilladeligt at betragte de tre gæstearbejdergrupper - ikke blot som en formel klassifikation af 3 nationaliteter - men også som 3 grupper, der i psykologisk forstand, hver for sig, har en række kendetegn til fælles.

Dette er naturligvis, når alt kommer til alt, en abstraktion, eftersom enhver af de tre grupper består af individer, og derfor også kan antages at rumme store individuelle forskelle. Ja, dybest set er ethvert individ jo i ordets egentlige forstand et enestående, udeleligt hele og ethvert livsforløb derfor individuelt. I videnskaben må man - også i individualpsykologien - imidlertid forenkle, for kun derigennem kan man danne synteser. Vi vælger i det efterfølgende at "forenkle" og abstrahere gennem anvendelsen af et socialpsykologisk begrebsapparatur.

Vort andet udgangspunkt er også en "forenkling", nemlig den antagelse, at de tre gæstearbejdergrupper - med hver sin specifikke karakteristika - har reageret på "noget" fælles i det danske samfund, subjektivt oplevet. Og dette fælles er den subjektivt oplevede generelle gæstearbejderrolle, der er beskrevet i foregående kapitel.

Af andre beskrevne empiriske resultater, vil forklaringsforsøget specielt inddrage beskrivelsen af gæstearbejdernes forventninger til de danske forhold, deres holdninger til danskerne, oplevelsen af danskernes holdninger til dem, samt deres trivsel.

Lad os herefter ud fra disse forudsætninger betragte, hvorledes de tre gæstearbejdergrupper har udfyldt den generelle gæstearbejderrolle.

Vi vil i disse betragtninger lade os lede af den generelle samspilsmodel, der siger, at en persons reaktioner, f.eks. trivselen, antages at være en funktion af personens behov og forventninger (P_f), herunder rolleforventninger og af miljøydelserne (M_y), d.v.s. den grad, i hvilken miljøet opfylder personens forventninger, inklusive rolleforventningerne, jvf. iøvrigt Eggert Petersen "Sanktioner og trivsel", NNF, Kbhvn. 1967 samt Eggert Petersen et al: "Trivsel på arbejdspladsen" bd. I-II, Kbhvn. 1968. Ovenstående samspilsopfattelse kan formaliseres som følger:

$$(1) \qquad R = f(P_f, M_y)$$

a) Den tyrkiske gruppe

Det er her for det første klart, at tyrkernes forventninger, der som beskrevet i al væsentlighed er af materiel art, ikke på afgørende måde strider imod den generelle gæstearbejderrolle. For denne tillader jo - i givet fald - at alle tyrkernes materielle forventninger opfyldes.

Tyrkerne er derfor ikke i nogen rollekonflikt, hverken i en interpersonel konflikt over for danskerne eller i en intrapersonel konflikt (med sig selv), og de går derfor accepterende ind i den generelle gæstearbejderrolle.

De har da også en positiv holdning til danskerne, ligesom deres oplevelse af danskernes holdning til dem selv er positiv.

Men da miljøydelserne, hvad angår opfyldelsen af deres materielle forventninger, er dårlig, specielt forventningen om at kunne spare op - for at kunne afdrage gæld, forsørge familien og komme tilbage med kapital - trives de generelt set alligevel dårligt.

b) Den græske gruppe

Det er her lige så klart, at grækernes forventninger i betydeligt omfang strider imod den generelle gæstearbejderrolle, ikke så meget hvad angår deres materielle forventninger, men først og fremmest hvad angår deres immaterielle forventninger, specielt kontaktforventningerne samt forventningerne om at blive behandlet

af danskerne på lige fod, arbejdsmæssigt, almenmenneskeligt og generelt samfundsmæssigt.

Da de ikke kan undvige rollen, hverken subjektivt eller "objektivt", bringes de i en intrapersonel rollekonflikt på grund af konflikten mellem deres egne forventninger til gæstearbejderrollen og de subjektivt oplevede, modtagne normer, der konstituerer den generelle gæstearbejderrolle. Hvorvidt de også kommer i en interpersonel konflikt, kan ikke belyses på indeværende grundlag.

De har da også en ret negativ holdning til danskerne, ligesom deres oplevelse af danskerne er negativ.

Rent faktisk har grækerne ikke alene en negativ opfattelse af danskernes holdning til dem, men de har også en følelse af at blive diskriminerede, hvilket de rent faktisk også bliver, "objektivt" set (jvf. den generelle gæstearbejderrolle, der jo indeholder diskriminerende normer), og subjektivt set (jvf. samvirket mellem deres egne forventninger og den generelle gæstearbejderrolle).

Hertil kommer, at rollekonflikten også synes at give sig personlighedsmæssige udslag i form af en følelse af usikkerhed og kontaktløshed. Kontaktproblemet kan både opstå som en følge af rollekonflikten i sig selv - konflikten skaber angst, og man er i en dårlig kontaktposition, når man er fyldt med angst og usikkerhed - og af selve den generelle gæstearbejderrolle, eftersom menneskelig kontakt i reglen forudsætter ligelighed. Endelig kan kontaktproblemet opstå ved, at man i Danmark har andre - og måske mindre hensigtsmæssige - kontaktnormer end i Grækenland.

Hvad angår trivselen må man ud fra ovenstående også forvente at trivselen faktisk er dårlig, hvilket vi da også finder. Når trivselen ikke er dårligere end tyrkernes trivsel, må man antage, at dette skyldes den ret gode miljøydelse, som grækerne oplever, hvad angår opfyldelsen af en del af deres materielle forventninger.

c) Den engelske gruppe

Hvad englændernes forventninger amgår, er det her helt klart, at disse strider endnu mere - i alt fald mindst lige så meget - imod den generelle fremmedarbejderrolle som grækernes. Og for så vidt de gik ind i rollen, må man antage, at de ville komme i en rolle-

konflikt ligesom grækerne. Da englændernes forventninger imidlertid har karakter af "velerhvervede rettigheder" og grækernes mere karakter af idealforventninger, kunne man rent spekulativt formode, at en evt. rollekonflikt for englændernes vedkommende mere ville tage form af en interpersonel konflikt - i relation til danskerne, altså et åbent "oprør", hvor grækerne måske i højere grad "lader konflikten gå indad". Måske fordi dette perciperes af såvel danskerne som englænderne ("det tavse sprog") - om end ikke det verbaliseres; måske fordi englænderne her i landet må antages at have en høj national status; måske fordi en stor del af englænderne bliver introducerede i det danske samfund via danske piger, eller måske på grund af en kombination af disse forhold, så synes kendsgerningen at være, at englænderne overhovedet ikke går ind i den generelle gæstearbejderrolle, jvf. i den forbindelse bemærkningerne fra englænderne om, at de da gerne deltog i en gæstearbejderundersøgelse, men de opfattede ikke sig selv som gæstearbejdere (se kapitel V).

Englænderne må derfor antages at gå ind i den generelle danske samfundsborgerrolle, der bl.a. hjemler "ret" til danske piger! Og til i det hele taget at blive betragtede som fuldt ligeværdige medlemmer af samfundet, socialt og psykologisk.

Sagt på en anden måde er englænderne gæstearbejdere, der er fuldt integrerede socialt og psykologisk. Da de ikke er i nogen rollekonflikt, kan de vurdere de danske forhold køligt og roligt, og dertil har de et eller flere sammenligningsgrundlag, bl.a. det engelske samfund.

Set ud fra dette sammenligningsgrundlag forholder de sig noget kritisk til det danske samfund, hvis ry som demokratisk velfærdsstat de anser for overdrevet, ligesom deres generelle holdning til danskerne er mere positiv end grækernes, men dog ikke så positiv som tyrkernes. Og hvad angår danskernes holdning til gæstearbejderne, er de også kritiske samtidig med, at de noterer sig, at sydlandske gæstearbejdere diskrimineres.

Men personligt trives de godt - og væsentligt bedre end både grækerne og tyrkerne, hvilket vi også skulle forvente i betragtning af, at alle deres væsentlige forventninger af såvel materiel som immateriel art er opfyldt. Desværre råder undersøgelsen ikke over et anvendeligt sammenligningsgrundlag, da trivselsskemaet, der er

anvendt her, er forskellig fra den trivselstest, der er anvendt på danske materialer - det kan derfor ikke afgøres, om englænderne trives bedre eller dårligere end danskerne i lignende positioner.

d) Sammenfatning

Vi har i det foregående ud fra en generel samspilsmodel beskrevet, hvorledes de tre gæstearbejdergruppers udfyldning af den subjektivt oplevede, generelle gæstearbejderrolle dels sker ud fra de forhåndsforventninger, de har til denne rolle og dels resulterer i, at de tre grupper viser forskellige reaktioner, alt efter deres forventninger og den måde, de udfylder rollen på. Vi kan sammenfatte denne beskrivelse i følgende skema:

Gruppe	Forventninger	Rolle-udfyldning	Opl. af og holdn. til danskerne	Materielle miljøydelser	Trivsel
Tyrkere	Materielle	Accept.	+	÷	÷
Grækere	Mat. + immat.	Konflikt	÷	o	÷
Englænd.	Mat. + immat.	Forkastl.	o	+	+

Som der hermed er givet et forklaringsforsøg på spørgsmålet om, hvorfor grækerne og ikke tyrkerne føler sig diskriminerede, således kan forklaringsforsøget, jvf. skemaet, også forklare de andre spørgsmål, der er stillet i afsnit 2, ved at betragte den enkelte gruppes generelle eller specifikke forventninger, den måde gruppen udfylder den generelle gæstearbejderrolle på, samt de øvrige miljøydelser, det danske samfund byder på, jvf. i øvrigt formel (1).

4. Forklaringsforsøg på danskernes holdninger til gæstearbejderne.

I kapitel VI er beskrevet en preliminær studie af danskeres holdninger til gæstearbejdere.

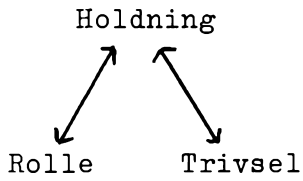
Der konstateredes her en sammenhæng mellem arbejdsrolle og holdningen til gæstearbejdere, idet arbejdsledere og tillidsrepræsentanter havde en mere positiv holdning end industriarbejderne, samt en sammenhæng mellem trivsel og holdningen til gæstearbejdere; således at jo bedre man trives, des mere positiv holdning har man til gæstearbejderne.

Derimod viste undersøgelsen ingen statistisk holdbar sammenhæng mellem faktisk kontakt til gæstearbejderne og holdningen til gæstearbejdere, ligesom der heller ikke fandtes nogen relation mellem forskellige biografiske faktorer (alder, køn, civilstand m.v.) og holdningen til gæstearbejdere.

Ud over at fæstne sig ved relationen mellem arbejdsrolle, resp. trivselen og holdningen, er der dog eet andet, om end metodisk set spinkelt, resultat, der i forbindelse med undersøgelsens almene problematik er af interesse, nemlig det forhold, at holdningen blandt industriarbejderne var mest positiv over for tyrkere og jugoslaver - i forhold til de andre nationaliteter. Dette forhold kan skyldes det faktum, at der på den pågældende virksomhed faktisk var beskæftiget relativt set flest tyrkere og jugoslaver - og i så fald måtte kontaktaspektet alligevel tillægges betydning, således at relationen var, at man forholdt sig mere positiv til de nationaliteter, man havde størst (bredest) kendskab til. Dette er muligvis en relevant betragtning. At vi i undersøgelsen ikke kunne konstatere nogen relation mellem nogle spørgsmål om faktisk kontakt og holdning, kan jo skyldes det forhold, at sådanne enkeltstående spørgsmål (jvf. spørgeskemaet i bilag A) i alt for lille omfang er i stand til at anskueliggøre kontaktproblemet.

Men der findes også en anden forklaringsmulighed, i alt fald for tyrkerne, og man kunne formode, at jugoslaverne i højere grad havde problemer fælles med tyrkerne end med grækerne, nemlig at disse - som undersøgelsen har beskrevet - er gået accepterende ind i den generelle gæstearbejderrolle, der i så fald skulle eksistere som afsendte normer hos industriarbejderne på den pågældende virksomhed. Da gæstearbejderes accept af en tildelt rolle ikke alene skaber sikkerhed - i alt fald modvirker angst - såvel hos rolleindehaveren, som for de omgivelser, der afsender forventningerne, og da denne rolle også under alle omstændigheder må virke tilfredshedsudløsende hos de danske arbejdere, kan den positive holdning overfor tyrkerne hos de danske arbejdere meget vel have forbindelse med sikre, tilfredsstillende rollerelationer. Det her fremlagte resultat er metodisk set for spinkelt til, at der kan sluttes noget ud fra det, men det er dog vel værd at nævne og i givet fald tage i betragtning i kommende gæstearbejderundersøgelser.

Lad os herefter betragte de to statistisk holdbare og metodisk set ret gode resultater, nemlig relationen mellem arbejdsrolle, resp. trivselen og holdningen til gæstearbejderne. Som det er påvist i kapitlet, virker disse relationer uafhængigt af hinanden, d.v.s. holdningen har såvel sammenhæng med rollen som med trivselen, hvilket kan anskueliggøres således:

Hvilke overvejelser kan der nu gøres i anledning af dette forskningsresultat? Mest nærliggende er det at fæstne sig ved, at holdningen er forskellig hos arbejdsledere (samt tillidsrepræsentanter) og industriarbejdere, og så tillægge denne holdningsforskel enten uddannelsesforhold (in casu: "jo højere uddannelse, des mere "liberal" er man over for andre mennesker") eller også positionsforhold, og forklare forskellen ved, at gæstearbejderne i højere grad "truer" den danske industriarbejder end han truer arbejdslederen (og tillidsrepræsentanten). Disse to forklaringer har også været anvendt i talrige lignende holdningsundersøgelser og for så vidt også ret fyldestgørende underbygget empirisk. Om det gælder i det foreliggende tilfælde, kan der ikke tages stilling til på nærværende grundlag.

Vi vil blot anføre disse muligheder - og kommende undersøgelser må så tage stilling til, hvilken forklaringsmulighed, der er den mest relevante - eller om der findes en helt tredie forklaring.

Så er der den konstaterede relation mellem holdning og trivsel. Dette kan for så vidt siges at være et opmuntrende forskningsresultat, fordi det antyder, at holdningen til gæstearbejderne ikke er en fast, uforanderlig størrelse. For hvis det var tilfældet, kunne - må man antage - holdningen ikke variere med trivselen, der er et samspilsfænomen. Trivselen kan nemlig ændre sig, enten hvis personen ændrer i sit forventningssæt, eller hvis han ændrer i sit miljø, eller dette ændrer sig (jvf. formel 1 i afsnit 3).

At holdningen er mere positiv hos de, der trives godt, end hos de, der trives dårligt, kan i øvrigt tvangsfrit udledes fra det

trivselsbegreb, som forfatteren til dette kapitel har beskrevet i forskellige publikationer (se de tidligere lit. henvisn.). I dette defineres trivselen som det aktuelle tilfredshedsberedskab, således at en person, der trives godt, har et højt tilfredshedsberedskab (eller en høj frustrationstærskel), hvorimod en person, der trives dårligt, har et lavt tilfredshedsberedskab (eller en lav frustrationstærskel). Sandsynligheden for positive reaktioner, in casu positive holdninger til gæstearbejderne, må derfor også være større hos personer, der trives godt end hos personer, der trives dårligt. I øvrigt kan man også - hvad denne relation angår, anlægge den forklaring, der blev anlagt ved relationen mellem rolle og holdning, nemlig at den, der føler sig i en truet position, lettere vil anlægge en negativ holdning, end den, der ikke er i en truet position. Ud fra en frustrationsbetragtning er den, der trives dårligt, i højere grad i en truet position, end den, der trives godt. - På samme måde, som industriarbejderen i højere grad er i en truet position over for gæstearbejderen end arbejdslederne (og tillidsrepræsentanterne) er det, hvorfor deres holdning til gæstearbejderne er mere negativ.

Skal man drage en praktisk konsekvens af disse forhold, må det være specielt at interessere sig for relationen mellem gæstearbejderne og de, som gæstearbejderne "truer" mest, hvilket i det foreliggende tilfælde dels vil sige industriarbejderne, dels personer, der i øvrigt socialt lever under "konkurrerende" forhold.

5. Om diskriminationsbegrebet og faren for udviklingen af mellemfolkelig diskrimination i det danske samfund

Da diskriminationsproblemet må tillægges overordentlig stor betydning for ethvert samfund, vil vi afslutningsvis endnu engang vende tilbage til de i undersøgelsen beskrevne diskriminationsproblemer.

Vi ser i den følgende diskussion væk fra, at der også for danskernes vedkommende kan være tale om forskellige former for diskrimination, således kønsdiskriminering, statusdiskriminering, klassediskriminering og aldersdiskriminering m.v. Men at der eksisterer forskellige former for diskrimination i et samfund kan i alt fald ikke være noget argument for, at man ikke skal prøve at forebygge og i givet fald bekæmpe en ny form for diskrimination. Indled-

ningsvis skal igen gøres opmærksom på, at undersøgelsen ikke har vist noget om, dels hvor udbredt diskriminationsfølelsen er - ud over den her beskrevne græske gruppe - og dels, i hvor høj grad den subjektivt oplevede generelle gæstearbejderrolle modsvares af en hos danskerne foreliggende "objektiv" rolle. Men dette er for så vidt også irrelevant - i alt fald i første omgang - det er tilstrækkeligt at beskæftige sig med det forhold, at en given gruppe - grækerne i vort materiale - føler sig diskriminerede, og dermed er det mellemfolkelige diskriminationsproblem introduceret i det danske samfund.

Ud fra undersøgelsens resultater at dømme, må englænderne siges at være fuldt integrerede i det danske samfund, socialt og psykologisk og antageligt også i vid udstrækning kulturelt. De er derfor ikke udsat for nogen form for diskrimination.

Hvad tyrkerne angår, er der grund til at tro, at de allerfleste, for ikke at sige alle, vil vende tilbage til Tyrkiet. De er derfor hverken psykologisk eller kulturelt indstillede på at blive integreret i det danske samfund. I kraft af deres forventningssæt, oplever de sig ikke som værende diskriminerede, til trods for, at de går accepterende ind i den gæstearbejderrolle, der i objektiv forstand er klart diskriminerende (ud fra gældende lighedsidealer). Selv om man således kan være diskrimineret i "objektiv" forstand, behøver man ikke at være det i subjektiv forstand, d.v.s. man behøver ikke at føle sig diskrimineret.

Dette gør derimod som beskrevet grækerne, hvilket - ud fra det anlagte forklaringsforsøg - dels skyldes deres forventningssæt, og dels den gæstearbejderrolle, som de ikke kan undvige, og som i faktisk forstand er klart diskriminerende.

Grækerne er med andre ord både "objektivt" og "subjektivt" diskriminerede, tyrkerne er kun "objektivt" diskriminerede, og englænderne er slet ikke diskriminerede.

Hvilket diskriminationsbegreb skal man bruge - det "objektive" eller det subjektive? Formentligt begge - alt efter lejligheden, når blot man gør sig klart, hvad det er for et begreb man anvender.

Det "objektive" diskriminationsbegreb er et rent formelt begreb ad modum det juridiske begreb eller moralbegrebet, dets anvendelse finder sted, hvis man sammenholder en given adfærd med en given

ideal-forestilling (juridisk, moralsk, egalitær). For så vidt der er overensstemmelse mellem den givne adfærd og den givne idealforestilling, in casu af egalitær art, er der ikke tale om diskrimination; for så vidt der er uoverensstemmelse, er der tale om diskrimination.

Det subjektive diskriminationsbegreb er et socialpsykologisk begreb og som sådan et samspilsfænomen, der forudsætter medvirken af to parter: et samfund (in casu en rolle), der diskriminerer i "objektiv" forstand og et individ (eller en gruppe af individer), der ikke vil lade sig diskriminere - da det (de) har egalitære forventninger og forestillinger.

Man kan nu stille det drilagtige spørgsmål: Hvad ville der ske, hvis man udsatte den tyrkiske gruppe for en anden rolle end den beskrevne generelle gæstearbejderrolle, f.eks. en egalitær rolle? Med andre ord ophævede den "objektive" diskrimination? Det kan man af gode grunde ikke vide - før man har forsøgt. Man skal imidlertid ikke være blind for, at et muligt resultat af en sådan ophævelse af den "objektive" diskrimination, kunne føre til en "subjektiv" diskrimination, altså en følelse af at blive diskriminerede. Lad os antage, at en af vore tyrkere skulle gå ind i en egalitær rolle - hvad kunne ske? Til lighed hører ikke alene rettigheder, men også pligter og ansvar. Og hvorledes ville en tyrkisk gæstearbejder reagere, hvis han pludseligt skulle leve op til alle de samme pligter, som en dansker har - f.eks. de som udgår fra de kulturelle og alment sociale normer? Formentligt ville dette være en yderst angstprovokerende situation og en situation, der formentlig kun kunne fremkalde ikke alene mindreværdsfølelse, men også en faktisk, fortløbende række af sociale og psykologiske fiaskoer. I så fald ville det være meget sandsynligt, at den tyrkiske gæstearbejder ville <u>føle</u> sig diskrimineret, og samfundet havde dermed gjort sig skyldig i "subjektiv" diskrimination ved at ophæve den "objektive" diskrimination.

Man kunne endda argumentere "modsat" ved at pege på, at for et menneske, der er i en total ny situation, socialt, kulturelt og psykologisk - i et væsensfremmed land - kan der være sikkerhed at hente i en diskriminerende rolle. For i den stilles der ikke så mange krav til én, man er i højere grad - ud fra gæstelandets normer - "ansvarsfri" og kan så i øvrigt samle sig om realiserengen af ens

basale, in casu ens materielle forventninger. Måske må dette moment også tages i betragtning, når man vurderer det forhold, at tyrkerne villigt og accepterende er gået ind i den - i objektiv forstand - diskriminerende generelle gæstearbejderrolle.

Til trods for denne sidste betragtning, er disse overvejelser ikke fremsat for at slå til lyd for en diskriminering af andre folkeslag, in casu tyrkerne. Men de er fremsat, dels for at illustrere forskellen på de to her anvendte diskriminationsbegreber, det "subjektive" og det "objektive", dels for at illustrere, hvor kompliceret diskriminationsproblematikken er og endelig for at gøre det synspunkt gældende, at udviklingen i et samfund af mellemfolkelig diskrimination i psykologisk forstand er et samspilsfænomen. Dette kan imidlertid ud fra en normativ betragtning ikke frikende et samfund for at udvikle en sådan form for diskrimination.

Diskriminationsproblematikken kan ud fra en samspilsopfattelse (med hertil hørende modeller, d.v.s. forenklinger) komprimeres til følgende to fundamentale spørgsmål:

A) For det første til spørgsmålet om en "objektiv" diskrimination af en given samfundsgruppe er en ideel, en acceptabel, en tålelig eller en uholdbar situation for samfundet i sin helhed? Dette spørgsmål kræver i første række et normativt svar. Forfatteren til dette kapitel synes således ikke - ud fra hans egalitære forestillinger - at det hverken er acceptabelt eller tåleligt, men absolut uholdbart at opretholde en given formel diskriminering af en samfundsgruppe, f.eks. gæstearbejderne. Og således må andre også give deres normative svar - og dermed er vi inde i en politisk diskussion.

Men spørgsmålet kræver også et psykologisk svar - for hvad vil der ske med et samfund, der - ud fra dets egalitære idealer - gennem længere tid diskriminerer en given (nogenlunde stor samfundsgruppe? Hvilken indflydelse vil det få på samfundet og dets indbyggere?

Da der er tale om en uoverensstemmelse (en konflikt) mellem idealforestillinger og rolle, i dette tilfælde den almindelige samfundsborgerrolle, er der grund til at antage - jvf. diskussionen om grækernes udfyldning af den generelle gæstearbejderrolle - at der hos den almindelige samfundsborger specielt i "truede positioner" (jvf. afsnit 4) vil udvikle sig negative, rollerelevante holdninger, hvilket i det foreliggende tilfælde vil sige negative holdninger

imod de gæstearbejdere, som man ud fra ens idealforestillinger diskriminerer.

B) For det andet kan diskriminationsproblematikken give anledning til spørgsmålet: Er en på "objektiv" diskriminering grundlagt "subjektiv" diskriminering, som i det foreliggende tilfælde med grækerne, en ideel, en acceptabel, en tålelig eller en uholdbar situation for samfundet - og hvad sker der med den diskriminerede gruppe og med samfundet i sin helhed, hvis en sådan "subjektiv" diskriminering ikke afskaffes?

Af det givne forklaringsforsøg - ud fra de empiriske resultater fra den græske gruppe - fremgår det, hvorledes den "subjektive" diskrimination kan udvikle negative holdninger til samfundsborgerne og samfundet i almindelighed. Er dette acceptabelt?

Dette er i første række ikke acceptabelt ud fra en mentalhygiejnisk og almenmenneskelig betragtning, eftersom den "subjektive" diskriminationsfølelse også (som i den græske gruppe) kan være ledsaget af psykologiske problemer (vantrivsel, forsvarsmekanismer, identitetstab, kontaktløshed m.v.), som man i givet fald ikke selv kan løse, eller som heller ikke kan løses på terapeutisk grundlag (det er umuligt for personen at acceptere forventningsændringer).

Men det er heller ikke acceptabelt ud fra en samfundsbetragtning, i alt fald ikke for så vidt den diskriminerede gruppe har en nogenlunde størrelse, eftersom det aldrig kan være noget samfundsmæssigt acceptabelt mål, at en samfundsgruppe skal nære negative følelser imod samfundet.

Der kan herefter drages følgende konklusion: For så vidt en "objektiv" diskriminering af en nogenlunde stor samfundsgruppe fortsætter gennem længere tid i et egalitært indstillet samfund, kan det på længere sigt antages at udløse negative holdninger i samfundet imod den pågældende samfundsgruppe - og for så vidt den "subjektive" diskrimination fortsætter, vil det modsvarende på længere sigt udløse negative holdninger hos denne samfundsgruppe imod samfundet. Og dermed er betingelserne til stede for en samfundsmæssig konflikt, der som tiden går og konflikten polariseres mere og mere, kan medføre helt afgørende vanskeligheder for det pågældende samfund.

England turde være det bedste eksempel på en sådan udvikling på et indledende stade - USA det bedste eksempel på en sådan udvikling på et fremskredent stade.

Mellemfolkelig diskrimination er derfor ikke alene - ud fra egalitære idealer - menneskeuværdigt, men den er også samfundsmæssigt set en farlig sag. Selv om diskriminationsproblemet i denne undersøgelse kun er beskrevet på basis af et lille materiale, er der for det første ingen grund til at tro, at grækerne i undersøgelsesmaterialet skulle være de eneste gæstearbejdere, der føler sig diskriminerede. For det andet er der ikke megen "trøst" at hente i undersøgelsens teoretiske del og i de teoretiske beskrivelser, der her er fremsat på basis af de empiriske data. For hvorledes kan det i et egalitært samfund - og i en verden i udvikling - undgås, at flere og flere gæstearbejdere efterhånden som tiden går, udvikler immaterielle forventninger, herunder også forventninger om kontakt og lighed, og det uanset hvilken nation, de stammer fra? Det er tilsyneladende blot et spørgsmål om samfundsmæssig udvikling.

Ud fra den i denne undersøgelse fremsatte modelbeskrivelse af samspillet mellem gæstearbejdere og det danske samfund, og ud fra det faktum, at vi allerede har omkring 25.000 gæstearbejdere og formentligt får endnu flere, kan der med god grund opstilles den antagelse, at om ikke vi allerede har et alvorligt mellemfolkeligt diskriminationsproblem, så kan vi i alt fald risikere at få det i de kommende år.

Spørgsmålet er derfor: Skal vi have "engelske" tilstande her i landet - som antydet af englændergruppen i denne undersøgelse - eller skal vi erkende, at der allerede nu er optaget så mange gæstearbejdere i vort samfund, at den samlede sum af "objektiv" og "subjektiv" diskrimination tvinger os til at handle i overensstemmelse med vore egalitære idealer?

KAPITEL IX

FORSLAG TIL PRAKTISKE KONSEKVENSER

af Eggert Petersen

Med kapitel VIII er selve undersøgelsen for så vidt færdig. Ud fra en angiven målsætning er der indsamlet en række empiriske data, der er systematiseret og på anden måde videnskabeligt behandlet og sluttelig er de anskueliggjort ud fra en teoretisk betragtning.

Det er imidlertid ofte skik og brug i videnskabelige publikationer, at forfatterne gør sig nogle overvejelser over, hvilke praktiske konsekvenser, der kan eller bør drages af undersøgelsen. I en undersøgelse af den art, der her er tale om, er vi ikke i den situation at kunne drage praktiske konsekvenser, der følger umiddelbart af undersøgelsesresultaterne. Dette forhold skyldes ikke alene, at denne undersøgelse kun har bragt en række problemer for dagen og ikke vist noget om, hvor udbredte disse problemer er, men det skyldes også, at praktiske konsekvenser af gæstearbejderproblematikken kun kan drages ud fra en normativ - i det foreliggende tilfælde især ud fra en politisk - betragtning. Kender man målsætningen for dansk gæstearbejderpolitik, og kender man de vilkår, hvorunder gæstearbejderne faktisk lever, kan man - mere eller mindre rent deduktivt - pege på konsekvenser, der må iværksættes for at den angivne målsætning kan realiseres på gæstearbejderområdet. Vi vil derfor nedenfor først diskutere målsætningsproblematikken, og herefter vil vi ud fra en foreslået målsætning, fremsætte en række forslag til praktiske konsekvenser. Det følger heraf, at de i denne undersøgelse fremlagte problemer tillægges en vis almen gyldighed. Og det gøres dels ud fra den opfattelse, at det er bedre at handle på et spinkelt forskningsgrundlag, som supplement til almene synspunkter, end det er at handle alene ud fra et rent erfaringsmæssigt eller et rent vurderingsmæssigt grundlag; dels ud fra troen på, at de her fremlagte resultater har en vis almen troværdighed. Hvis ikke det er tilfældet, skrider naturligvis grundlaget for de efterfølgende forslag, der iøvrigt heller ikke kan udledes af den nedenfor foreslåede gæstearbejder-målsætning i-sig-selv. Kort sagt, de efterfølgende forslag må i lys af den nedenfor fastlagte målsæt-

ning ses som praktiske konsekvenser af de i undersøgelsen beskrevne forhold, der her - i mangel af andet - gives en vis almen gyldighed.

Da fortolkningen af enhver målsætning og sammenholdningen af en given målsætning med beskrevne forhold i almindelighed ikke kan gøres på et vurderingsfrit grundlag, skal det sluttelig understreges, at der nødvendigvis i det efterfølgende kapitel indgår det subjektive moment, at det er nærværende forfatter - med sine forudsætninger og normer, der har skrevet det.

Efter således at have specificeret ud fra hvilke forudsætninger, de foreslåede praktiske konsekvenser fremlægges, vil vi begynde med at betragte målsætningsproblematikken lidt nærmere.

1. Den nuværende målsætning for dansk gæstearbejderpolitik

Hvad er den nuværende målsætning for dansk gæstearbejderpolitik? Går den ud på, at samfundet skal integrere flest muligt gæstearbejdere eller færrest muligt? Går den ud på, at man skal udnytte gæstearbejderne mest muligt eller går den ud på, at samfundet skal forholde sig til dem ud fra princippet om "hjælp til selvhjælp"? Eller går vor politik ud på at afskaffe den eksisterende arbejdsmangel, eller er den forbunden med overvejelser om ulandsproblematikken?

Så vidt det er forfatteren til indeværende kapitel bekendt, findes der ingen eksplict, politisk vedtagen målsætning for den danske gæstearbejderpolitik.

Ud fra nærværende forfatters generelle samfundsviden i almindelighed og kendskabet til gæstearbejdernes forhold i særdeleshed, som skildret i denne rapport, skal derfor her - siden tilsyneladende ingen andre har gjort det - forsøgsvis formuleres, hvad der må anses for den indtil nu gældende implicit givne målsætning for dansk gæstearbejderpolitik:

i) at skaffe arbejdskraft til en række virksomheder, der mangler arbejdskraft og herigennem primært sikre de pågældende virksomheders produktion, produktivitet og rentabilitet, sekundært aflaste arbejdspresset på de i virksomheden ansatte danske arbejdstagere, og

ii) derigennem at sikre en fortsat økonomisk vækst af det danske nationalbruttoprodukt, til fordel for samfundet og den enkelte samfundsborger.

Ud fra denne målsætning - som altså er formuleret af nærværende forfatter, for at understrege dens manglende officielle tilsnit - har gæstearbejderpolitikken herefter manifesteret sig igennem en række faktiske foranstaltninger og forhold, f.eks. at samfundet har åbnet sine porte for et meget betydeligt antal gæstearbejdere, uden på forhånd at have gjort sig nogen overvejelser om virkningerne heraf på samfundet, psykologisk, mentalhygiejnisk og socialt, endsige uden at have overvejet gæstearbejdernes situation, f.eks. sikret, at samfundet kunne tilbyde dem rimelige boligforhold o.lign. eller tænkt på, om meningen var, at gæstearbejderne ultimativt set skulle integreres i det danske samfund.

I lys heraf kunne det måske være berettiget at omformulere ovenstående tilsyneladende "pæne" målsætning til følgende lige så reelle, om end mindre "kønne" målsætning:

iii) at udnytte gæstearbejderne mest muligt til fordel for det danske samfund i almindelighed og virksomheder med arbejdskraftmangel i særdeleshed.

Målsætning iii) og målsætning i-ii) siger dybest set det samme.

Ud fra de egalitære og socialt orienterede, alment-menneskelige forestillinger, som findes hos det overvejende flertal af det danske folketing - og ud fra de alvorlige perspektiver, der findes i gæstearbejderproblemet, jvf. ikke mindst diskriminationsdiskussionen i forrige kapitel, mener forfatteren til dette kapitel - for nu at vedgå ansvaret for fortolkningen - at denne målsætning ikke er hverken acceptabel eller tilstrækkelig, men tværtimod aldeles utilstrækkelig og til og med farlig for det danske samfund.

Det ville være væsentligt mere i overensstemmelse med det danske samfunds interesser, hvis vi f.eks. åbent erkendte, at vi ikke var i stand til generelt at klare integrationsproblemet, og derfor - f.eks. ud fra resultaterne af denne undersøgelse supplerede ovennævnte målsætning med en selektion af gæstearbejdere, således at vi kun dels valgte nationaliteter, der uden videre kunne integreres i det danske samfund, som f.eks. englændere, og dels valg-

te nationaliteter, der ikke ønskede at blive integreret i det danske samfund, men som kunne fungere udmærket, hvis ellers deres materielle forventninger blev opfyldt - som f.eks. tyrkerne - uanset om de blev gjort til genstand for objektiv diskrimination.

Og denne mulighed var, når alt kommer til alt henset-til, hvad vi hidtil har været villige til at investere af tankekraft, politisk interesse og økonomiske ofre i gæstearbejderproblemet, måske slet ikke den dårligste.

Men en sådan selektiv målsætning er næppe politisk realisabel, dels fordi den forudsætter, at vi erkender, at vi ikke kan klare gæstearbejderproblemet generelt - hvad vi næppe vil gøre - og dels fordi denne målsætning dybest set også strider imod de egalitære idealer, som vi bekender os til, rent bortset fra, at vore aspirationer om adgang til fællesmarkedet - hvis de realiseres - vil medføre et krav om et frit arbejdsmarked for nationaliteter tilsluttet fællesmarkedet (f.eks. italienere).

Vi må derfor - ud fra de her anførte fortolkninger og synspunkter - prøve at formulere en ny målsætning, som dels tilgodeser samfundets interesser, dels tager i betragtning, at samfundet fungerer i ly af en række idealforestillinger, dels tager hensyn til, at gæstearbejderne også er mennesker og endelig tager i betragtning, at en mellemfolkelig betragtningsmåde bliver mere og mere nødvendig.

2. Forslag til fremtidig målsætning for en dansk gæstearbejderpolitik

Dansk gæstearbejderpolitik har til formål:

i) ud fra princippet om hjælp til selvhjælp at sikre ekstra økonomisk vækst for det danske samfund gennem anvendelsen af gæstearbejdere i danske virksomheder,

ii) ud fra princippet om ligestilling at sikre gæstearbejderne fuld økonomisk, social og kulturelt udbytte af deres - kortere eller længere - arbejdsindsats her i landet, i givet fald med henblik på fuldstændig social, kulturel og psykologisk integration for de gæstearbejdere, der måtte ønske det.

Der skal til dette forslag til målsætning knyttes nogle kommentarer:

ad i)

Det er her værd at notere sig tre ting: For det første, at det samfundsrelevante formål ikke alene er at sikre økonomisk vækst, men at sikre ekstra økonomisk vækst, d.v.s. en vækst, der ligger ud over, hvad vi i kraft af vore egne nationale resourcer kunne opnå. Vigtigheden af dette vil fremgå, når vi skal tage praktiske konsekvenser af denne målsætning. Gæstearbejderne fylder ikke bare en tom plads, hvis udfyldning de må honoreres for, men deres blotte tilstedeværelse sikrer ekstra økonomisk vækst for samfundet, hvilket de ud fra ligelighedsprincippet også må honoreres for.

For det andet må noteres, at der ikke er indbygget nogen behovsdefinering i målsætningen, hvilket der f.eks. ville være, hvis der i målsætningen efter "virksomheder" tilføjedes: "der mangler arbejdskraft". I så fald ville antallet af gæstearbejdere simpelthen afhænge af antallet af tomme arbejdspladser. Dette betyder, at kvotaen må fastlægges på regeringsplan som et resultat af den økonomiske politik, herunder hensynet til ledigheden og den ønskede økonomiske vækstrate.

Sluttelig er det værd at notere sig, at formålet med at have gæstearbejdere her i landet er samfundsbestemt - sikre ekstra økonomisk vækst - og ikke virksomhedsbestemt. Da vi lever i et liberalt, privatkapitalistisk samfund kunne man med en virksomhedsbestemt formålsparagraf ("at sikre arbejdskraft til de virksomheder, der har arbejdskraftmangel") let komme til at understøtte urentable virksomheder, i alle tilfælde virksomheder, hvor trivselen er dårlig, jvf. i den forbindelse den i undersøgelsen af trivselen på arbejdspladsen konstaterede skarpe sammenhæng mellem trivsel og henholdsvis sygedage, fraværsdage og forsildemøder (Eggert Petersen et al: "Trivsel på arbejdspladsen", bd. I, kap. VIII, Kbhvn. 1968). Fordelen ved en samfundsrelevant frem for en virksomhedsbestemt målsætning vil også fremgå nedenfor, nemlig at der kan stilles krav til de virksomheder, der beskæftiger gæstearbejdere, hvilket straks er sværere, så længe målsætningen er virksomheds- og ikke samfundsorienteret.

ad ii)

Vi vil her hefte os ved de tre nøgleord: ligestilling, udbytte og integration.

Som det er fremgået af rapporten, har hverken grækerne eller tyrkerne en social, kulturel og psykologisk ligestilling med danskerne; englænderne har det, undtagen for visse kulturelle aspekter, som de endnu ikke har tilegnet sig.

Hvad menes med ligestilling? Hvis vi skal undgå at stå som udbyttere - og samfundet undgå at stryge merværdien af gæstearbejdernes indsats - så betyder "ligestilling" for de gæstearbejdere, der kun er her kortere tid (og det er tilsyneladende de fleste), at samfundet må yde noget "ekstra" til dem i den tid, de er her, i alt fald kompensere for de værdier, som de betaler til gennem skat, men som de ikke for del i, og herigennem sikre gæstearbejdernes fulde udbytte af deres arbejdsindsats.

Lad os - i lys af denne problematik - kort opridse den udbytning, som det danske samfund foretager i øjeblikket:

Den økonomiske udbygning fremgår først af, at en del - specielt de med "sort" arbejde eller de uden arbejdstilladelse, og det er formentlig i tusindvis (jvf. kapitel I, afsnit 1a) - der antageligt i ret stort omfang bliver underbetalt af deres arbejdsgivere. For det andet får de ikke nogen skattenedslag, selv om de ikke får alle de fordele (jvf. nedenfor), som den danske skatteborger får, og for det tredie får de ikke andel i merværdien af den ekstra økonomiske vækst af det danske samfund, som deres blotte tilstedeværelse her i landet betyder.

Den sociale udbytning er karakteriseret ved, at gæstearbejderne for øjeblikket ikke får del i de generelle sociale fordele, som f.eks. skoleuddannelse, folkepension o.l. Herfor må kompenseres gennem skattemæssige fordele, hvilket yderligere sættes i relief ved, at de heller ikke får fuld andel i de specielle sociale fordele, vi har, f.eks. børnetilskud, dobbelt husførelse (jvf. eksemplet i kapitel III - en ting det formelle, noget andet det reelle!), sygepenge (jvf. tabel B/25), arbejdsløshedsunderstøttelse (jvf. B/11), bl.a. - for nogle nationaliteters vedkommende - på grund af ukendskab til disse forhold og på grund af en psykologisk

hjælpeløshed over for hele det danske samfundsbureaukrati. Endelig kan man, hvad angår den sociale udbytning pege på, at de også udnyttes boligmæssig, ikke alene af "bolighajer", men også af "pæne" mennesker, hvis moral eller søvnløshed ikke tillader gæstearbejderne retten til at modtage besøg i eget rum - til trods for den høje husleje!

Sluttelig er der den kulturelle udbytning. Rent bortset fra de sproglige og alment-kulturelle barrierer, er gæstearbejdere - specielt visse grupper, som beskrevet i undersøgelsen - enten i en social eller i en social og psykologisk "under-position". At de formelt set har alle kulturelle rettigheder, forhindrer ikke, at de rent faktisk på grund af sociale og psykologiske forhold ikke har adgang til en række almene kulturgoder, lige fra Det kgl. Teater over biblioteker til aftenskole og aftenhøjskole o.lign. Også dette må der udlignes for, så meget mere som gæstearbejderne - eller en del af dem, som f.eks. grækerne - må leve med en subjektiv diskrimination, hvorigennem modtages en helt afgørende negativ kulturpåvirkning, særlig i betragtning af, at Danmark har stået for dem som den demokratiske ideal-stat. Selv idealerne udsuger vi, for dermed at gøre vor udbytning komplet.

Det vil af denne redegørelse for den nuværende udbytning fremgå, at ligestillingskravet nødvendigvis må medføre, at de modtager ekstra samfundsydelser, herunder skatteafkortning og hjælp til at leve her, samt til i givet fald at blive integreret i det danske samfund.

Denne integration må være deres valg; hver enkelt gæstearbejder må have retten til at blive dansk statsborger efter et vist stykke tid. Og den integration, der må stiles efter må være den fulde integration, d.v.s. ikke alene socialt og økonomisk, men også psykologisk og kulturelt. Anden integration er ikke acceptabel - må man skønne ud fra folketingets sammensætning. Skal en sådan integration gennemføres på kort tid, må det nødvendigvis medføre en række uddannelsesmæssige konsekvenser.

I det foregående er indholdet af de foreslåede formål med en dansk gæstearbejderpolitik belyst, også ud fra erfaringerne fra nærværende undersøgelse. Det er forsøgt fremhævet, at en formålsparagraf, som anført, er en forpligtende målsætning, som nødvendigvis må medføre en række praktiske konsekvenser. Kan der udformes en mindre

forpligtende målsætning, der kan tåle at se dagens lys i folketinget og på pressens forsider, kan de praktiske konsekvenser også blive mindre omfattende, kvalitativt som kvantitativt. Her vælges imidlertid den ovenfor foreslåede målsætning - og herudfra skal herefter på basis af den forudsætning, at undersøgelsesresultaterne har en vis almen gyldighed, fremsættes en række forslag til praktiske konsekvenser af undersøgelsen, eller mere alment til iværksættelse af praktiske foranstaltninger til afhjælpning af gæstearbejderproblemet. Det skal understreges, at de fremsatte forslag ikke må betragtes som de eneste mulige foranstaltninger, men kun som ideer til afhjælpning af gæstearbejderproblematikken.

3. Forslag til praktiske foranstaltninger til afhjælpning af gæstearbejderproblematikken

Ud fra den anførte målsætning går den praktiske opgave i sit princip ud på at frembringe et sådant samspil mellem gæstearbejderne og resten af samfundet, at uhensigtsmæssige reaktioner (d.v.s. reaktioner, der ikke passer til idealforventninger) hos gæstearbejdere og hos danskere undgås mest muligt. Skal det opnås, må der i konsekvens af den samspilsopfattelse, der stedse er lagt til grund for denne undersøgelse sættes ind med foranstaltninger såvel over for samfundet som over for de enkelte gæstearbejdere.

Udgangspunktet hertil kunne eksempelvis være de forhold, der er beskrevet i denne undersøgelse: for samfundets vedkommende det forhold, at danskerne diskriminerer - "objektivt" (tyrkerne) og "subjektivt" (grækerne) - hvilket også kommer til udtryk i den beskrevne generelle gæstearbejderrolle. For gæstearbejdernes vedkommende de elendige økonomiske, sociale og psykologiske forhold, som de må leve under - i alt fald de, der er tvunget til at gå ind i den generelle gæstearbejderrolle, samt det generelle forhold, at de fra deres side må lære en række nye reaktionsformer, normer og andre sociale færdigheder, der er forudsætningen for, at de kan integreres fuldt ud i det danske samfund. Dette synspunkt, at en integration - for kortere eller længere tid - nødvendigvis også må stille betydelige krav til gæstearbejderne, er implicit givet i en række af de forslag, der fremsættes i det følgende.

Men lad os begynde med at betragte den generelle samfundsmæssige side af sagen.

a) Samfundsbearbejdelse

Skal den angivne målsætning pkt.ii realiseres, er det en klar konsekvens, at den i undersøgelsen beskrevne generelle gæstearbejderrolle må bekæmpes. D.v.s. vi må prøve at tilpasse samfundet til dets idealforestillinger, også på dette område, hvilket primært må ske på demokratisk vis gennem debat, oplysning og uddannelse. Eksempelvis kunne man håbe, at en forskningsrapport som denne var med til at skabe debat og derigennem større forståelse for gæstearbejdernes vanskelige og upriviligerede situation, og samtidig en erkendelse af, at denne situation bl.a. skyldes, at vi nok vil sige A, og måske B, men helst ikke C og i alt fald ikke Z, d.v.s. vi vil nok udnytte gæstearbejdere, men vi vil ikke integrere dem. Vi gør os derfor skyldige i diskrimination.

Hvad angår hele denne meget vigtige side af sagen, som bør følges op fra år til år i de kommende mange år, og ikke mindst få deltagelse fra politisk side, fra organisationerne, herunder især fagbevægelsen, fra oplysningsforbundene samt fra alle private og offentlige administrationer inden for arbejdsområdet. Og så naturligvis fra hele uddannelsessystemet, fra folkeskole til universitet, fra teknisk skole over aftenskolen til højskolen.

b) Yderligere forskning

Yderligere forskning skal opføres her, måske også fordi en rækkefølge let antager karakter af en prioritering. Mere forskning - såvel af generel social og psykologisk art, som vedrører bestemte nationalitetsgrupper - er påtrængende nødvendige. I forhold til de økonomiske summer, der er involveret i hele gæstearbejderproblematikken er forskningsudgifter, som småpenge at regne, hvortil kommer hele den menneskelige side af sagen. Dybest set kunne man udmærket oprette et særligt gæsteforskningsinstitut, i alt fald må der slåes til lyd for, at der skabes et forskningsråd (ikke nødvendigvis med samme status som de p.t. eksisterende) til iværksættelse og koordinering af gæstearbejder-forskning.

c) Foranstaltninger, der kan lette den første kontakt med det danske samfund

Der kan her peges på muligheden af, at der i de danske ambassader og konsulater oprettes en emigrations-funktion, hvis opgave dels

er at virke alment informerende og herunder også være med til at skabe realistiske forventninger, og dels at hjælpe de enkelte emigranter på den vanskelige vej fra deres hjemland til Danmark. Antageligt har dette forslag især relevans, hvad angår den danske diplomatiske repræsentation i lande som Tyrkiet og Jugoslavien.

Selv om grænsekontrollen tilsyneladende (jvf. tabel B/2) kun stiller forholdsvis få overfor spørgsmålet, om de har arbejdstilladelse, kunne denne institution dog muligvis medvirke til en bedre introduktion af gæstearbejderne i det danske samfund, f.eks. gennem uddeling af pjecer, hvori der gives en kortfattet information om, hvilke institutioner, de i givet fald bør kontakte.

d) Foranstaltninger til at sikre gæstearbejderne et arbejde på acceptable vilkår

Det først fornødne er her naturligvis at sikre gæstearbejderne arbejde. Spørgsmålet er her, om "Arbejdsformidlingen" ikke - for Københavns vedkommende - bør oprette en særlig central afdeling, der specielt tager sig af gæstearbejderproblemerne. Da informationerne blandt gæstearbejderne - i alt fald som beskrevet i undersøgelsen under de nuværende betingelser - ofte foregår efter "mund-til-mund" metoden, ville en central gæstearbejder-institution lettere kunne blive kendt iblandt gæstearbejderne, end mange spredte lokale institutioner.

I øvrigt er det vel værd at overveje, om man ikke som i andre lande (f.eks. Tyskland) bør indføre arbejdskontrakter for gæstearbejderne, således at de på forhånd dels er sikret arbejde, dels er kendt med, under hvilke betingelser, de kan komme til at arbejde i Danmark.

I øvrigt er der også meget, der taler for, at samfundet burde afslutte kontrakter med virksomheder, der beskæftiger gæstearbejdere. Som det er gjort gældende ved målsætningsdiskussionen, kan man ikke blot anse en gæstearbejder som ligestillet med en dansk arbejder. Hvis ikke han skal "udnyttes", må der tages ekstraordinære skridt, noget også arbejdsgiverne må deltage i - ud fra det synspunkt, at det ikke er en "naturlig" samfundsgiven ret, men et samfundsforpligtende privilegium at beskæftige gæstearbejdere. I sådanne evt. virksomhedskontrakter kunne det eksempelvis fastlægges, at virksomheden har forpligtelse til:

i) at oplyse gæstearbejderne om sociale og arbejdsmæssige forhold, herunder lønberegningen - som det jo viser sig, at de fleste tyrkere (i undersøgelsen) ikke forstår;

ii) at uddanne gæstearbejderne ikke alene fagligt, men også socialt, såvel hvad angår virksomhedsnormer, som hvad angår samfundsnormer, samt sprogligt. Dette kunne eksempelvis ske ved, at virksomheden i samarbejde med et at oplysningsforbundene foranstaltede særlige kurser i tilslutning til arbejdstiden.
Sådanne kurser ville også have stor betydning for, at gæstearbejderne hurtigt og rigtigt indlærte sig sociale normer og omgangsformer, hvilket har stor værdi ikke alene for dem selv, men også for at modarbejde de negative holdninger hos danskere, der især kommer til udtryk og især bliver faste holdninger, for så vidt gæstearbejderne på afgørende vis overtræder, især stærkt følelsesladede samfundsnormer;

iii) at tage særlige arbejdspædagogiske foranstaltninger i anvendelse over for gæstearbejdere, f.eks. sikre en særlig omhyggelig - og forståelig - arbejdsinstruktion, herunder ikke mindst instruktion i overholdelse af sikkerhedsbestemmelserne (jvf. at der var fem af 34 tyrkere, der er kommet til skade), og

iv) evt. - som i Sverige - at påtage sig forpligtelsen til, at gæstearbejderne er sikret en bolig.

Ydermere tyder undersøgelsen på, at anerkendelsen af gæstearbejdernes faguddannelser også er et område, hvor der bør sættes ind. Det generelle synspunkt må vel her være, at man ikke skal hænge sig for meget i formelle forudsætninger, men foretage en sammenfattende vurdering af, hvorvidt gæstearbejderen også er kvalificeret på det pågældende område. Til at løse dette problem, kan man antage, at ikke mindst fagbevægelsen og andre faglige organisationer kan gøre en indsats.

Sluttelig skal her anføres muligheden af, at samfundet, evt. private institutioner påtager sig en alment informerende opgave over for gæstearbejdere, hvilket bl.a. ikke alene kunne omfatte pjecer, men også små "aviser" samt radioudsendelser på de vigtigste gæstearbejdersprog.

e) Foranstaltninger til at sikre gæstearbejdernes boliger

Dette betyder ikke alene, at der må sørges for, at gæstearbejderne sikres en bolig, men også en bolig til en overkommelig husleje og under alement gældende betingelser.

Der er foran nævnt muligheden af, at arbejdsgiverne fik tildelt denne forpligtelse. Dette kunne være én udvej, der imidlertid nok under alle omstændigheder bør suppleres med en samfundsmæssig indsats. Man har i den anledning bragt i forslag at etablere en samlet bebyggelse i Avedøreområdet. Dette forslag fik i den offentlige debat en krank skabne, først og fremmest fordi der er så mange negative erfaringer ved at samle minioriteter i lukkede enklaver. I stedet for var det måske mere hensigtsmæssigt at etablere et større antal, f.eks. loo, gæstearbejderpensionater byen over (i København). Dette kunne enten ske i form af statsdrevne pensioner eller i form af statsanerkendte gæstearbejderpensioner, jvf. i den forbindelse plejehjemsordningen.

f) En særlig skatteordning

Ud fra det i målsætningsdebatten anførte, må det - ud fra den foreslåede målsætning - forekomme en retfærdighedshandling at sikre, at gæstearbejderne fik en særlig skatteordning, i alt fald at sikre, at gæstearbejderne på linie med danskere får alle de almindelige skattefradrag, f.eks. for dobbelt husførelse, og særtilskud, f. eks. børnetilskud. Men herudover kræver målsætningen, hvis den skal tages i sin fulde udstrækning, at der også sker et direkte nedslag i skatteprocenten. Dette kunne i givet fald kombineres med spørgsmålet om dansk statsborgerskab, således at der i en fem-årsperiode skete en gradvis reduktion af skattenedslaget, for efter 5 års tilstedeværelse her i landet at kunne opnå dansk statsborgerskab på de almene betingelser (jvf. Sverige), herunder skattebetingelser.

Problemet er imidlertid et meget vanskeligt problem, fordi der utvivlsomt vil være ikke så få danskere, der ville have svært ved at acceptere en sådan ordning. Forslaget ville derfor under alle omstændigheder forudsætte en særlig indsats på det informationsmæssige område (jvf. afsnit a).

g) Foranstaltninger til at sikre gæstearbejdernes fritidsforhold

Der er i København ca. 100 ungdomsklubber og fritidshjem, hvilket ofte antages at være en medvirkende årsag til, at byen ikke har flere kriminalitetsproblemer og andre problemer med unge i puberteten - rent bortset fra denne samfundsgruppes naturlige behov for, at samfundet giver dem muligheder for aktivitetsudfoldelser.

Tilsvarende kunne det foreslås, at der skabtes en række gæstearbejderklubber, byen (landet) over med følgende opgaver:

i) at formidle almen information om arbejdsforhold og andre sociale forhold,

ii) at iværksætte såvel faglig som social uddannelse, herunder sprogundervisning af gæstearbejdere,

iii) at medvirke til at løse gæstearbejdernes kontaktbehov,

iv) at danne rammen om et cafeterie, hvor gæstearbejderne kan tilbringe tiden sammen, uden at skulle bære de udgifter, som et ophold på en restaurant eller en cafeterie i almindelighed medfører,

v) at være rammen om kulturelle og fritidsmæssige aktiviteter.

Hvorvidt der skal være få centrale klubber, med alle resourcer (jvf. også nedenfor) eller mange små, kan diskuteres. Til at begynde med var det måske hensigtsmæssigt, at man startede med et "gæstearbejderhus".

Der kan dog også være behov for rent nationale klubber, eller delklubber, jvf. i den forbindelse, at tyrkerne har haft en del vanskeligheder med, at de danske spisenormer er forskellige fra de tyrkiske. Der kunne derfor være grund til at oprette en særlig tyrkisk restaurant eller cafeterie, hvor maden er tilberedt efter tyrkiske spisenormer.

h) Foranstaltninger til at sikre gæstearbejderne personlig hjælp

Dette er primært spørgsmålet om at etablere en (eller flere) rådgivningsinstitutioner, sådan som Mellemfolkelig Samvirke for nylig har stillet et forslag til regeringen om. Som det fremgår af den forud beskrevne undersøgelse, er der heller ingen tvivl om, at en rådgivningsinstitution ikke alene skal kunne formidle informatio-

ner og meddele social rådgivning, men at der også i høj grad er brug for en mentalhygiejnisk rådgivning, jvf. i den forbindelse de mentalhygiejniske rådgivninger - med psykiatrisk, psykologisk og social ekspertise - som Landsforeningen for Mentalhygiejne har drevet i en årrække.

Som det er påpeget i en undersøgelse over denne rådgivningsvirksomhed - som Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut har lavet - er der grund til at tro, at der i det danske samfund for nærværende er et latent rådgivningsbehov til stede i dimensionen 5o-loo.ooo voksne danskere - nye mennesker fra år til år (Eggert Petersen og Birgitte Diderichsen: "Mentalhygiejnisk rådgivning", Kbhvn. 197o).

Der er ingen grund til at tro, at gæstearbejderne skulle have færre problemer af almen social og af mentalhygiejnisk art - henset til, at deres livssituation er yderligere kompliceret, end, hvad der gælder for danskere i almindelighed. Det skal derfor her anbefales, at der etableres en sådan social og mentalhygiejnisk rådgivningsvirksomhed, der er så meget mere tiltrængt for gæstearbejderne, som disse tilsyneladende kun har meget ringe kontakt med danske sociale institutioner (jvf. tabel B/2o), især socialkontorer, jvf. også i den forbindelse de psykologiske vanskeligheder, der er for gæstearbejderne ved at kontakte sociale institutioner (se især kapitel III). Tanken om, at socialkontorer o.l. skulle kunne give gæstearbejderne blot en rimelig service finder således meget lidt støtte i denne undersøgelses resultater, hvorfor behovet for en social og mentalhygiejnisk central rådgivningsinstitution, som foreslået af Mellemfolkelig Samvirke, må anses som velmotiveret.

Sluttelig skal, hvad gæstearbejdernes personlige retsforhold angår, peges på betydningen af, at der eksisterede en særlig klageinstans - som i England - hvor gæstearbejderne kan få prøvet forhold, som de ikke kan komme igennem med på anden måde.

i) Sammenfatning af de fremsatte forslag

Ud fra den foreslåede målsætning for dansk gæstearbejderpolitik, er der således, på basis af de i undersøgelsen kortlagte problemer, fremsat følgende idé-forslag til afhjælpning af gæstearbejderproblemet:

i) at gæstearbejderproblemet, herunder ikke mindst diskriminationsproblematikken tages op til debat og gennem en udstrakt oplysningsvirksomhed;

ii) at der etableres en række forskningsprojekter såvel af sociologisk som af psykologisk art, samt at der etableres et særligt forskningsråd for denne forskning;

iii) at gæstearbejdernes første kontakt med det danske samfund lettes igennem etableringen af en emigrationsfunktion i ambassader og konsulater samt, at der allerede via grænsekontrollen meddeles en første information om, hvordan de skal forholde sig;

iv) at gæstearbejderne sikres arbejde igennem et centralt arbejdsformidlingsorgan, i givet fald på basis af arbejdskontrakter;

v) at virksomheder, der beskæftiger gæstearbejdere kontraktligt forpligter sig til at sørge for oplysning og uddannelse samt anvendelse af en egnet arbejdspædagogik overfor gæstearbejderne, og i givet fald pålægges forpligtelsen til at sørge for, at gæstearbejderne sikres en bolig;

vi) at gæstearbejdernes faglige kvalifikationer og uddannelse anerkendes som berettiget til at udøve det pågældende fag her i landet, til trods for at formalia kan være forskellig i deres hjemland og her;

vii) at der iværksættes en generel, almen information over for gæstearbejderne, i form af pjecer, små "aviser" og måske navnlig radioudsendelser på de vigtigste gæstearbejdersprog;

viii) at gæstearbejderne sikres en bolig til en rimelig husleje, i givet fald i form af et større antal statsdrevne eller statsanerkendte gæstearbejderpensioner byen (landet) over;

ix) at gæstearbejderne dels sikres de almindelige skattefradrag (f.eks. for dobbelt husførelse) og særtilskud (f.eks. børnetilskud) og dels sikres et direkte nedslag i skatteprocenten i f.eks. en femårsperiode, indtil de erhverver dansk statsborgerskab;

x) at der oprettes et større antal gæstearbejderklubber (evt. et gæstearbejderhus til at begynde med), dels med henblik på informative og uddannelsesmæssige forhold, dels for at løse gæstearbejdernes kontaktbehov og endelig for at sikre rammen om kultur- og fritidsaktiviteter, herunder cafeterier o.lign.

xi) at der etableres en central social og mentalhygiejnisk rådgivningsinstitution, der dels kan virke alment informativ, dels yde socialrådgivning og endelig give psykologisk/psykiatrisk rådgivning, samt

xii) at der etableres en særlig klageinstans til sikring af gæstearbejdernes juridiske og alment borgerlige rettigheder.

4. Afsluttende personlige bemærkninger

Gæstearbejderproblemet er mangfoldighedens problem. Hvorhen man end vender og drejer sig, støder man på problemer - i alt fald for grækernes og tyrkernes vedkommende.

Problemet derhjemme med elendige socio-økonomiske, psykologiske og politiske forhold - problemet med at komme af sted, stifte gæld i tusindvis af Lira for at komme op til ét af velfærds-landene; problemet med rejsen og at komme ind i det forjættede land, kastet frem og tilbage fra grænse til grænse; problemet med at få arbejdstilladelse og arbejde, med at få en bolig - og en bolig til en rimelig pris; problemet med at skatten sluger "det hele", og at man hverken kan spare op eller uddanne sig. Problemet med fritiden, at slå aftener ihjel på en cafeterie, ildeset af værten og af andre gæster, problemet med diskrimination på arbejdspladsen, på gaden, i opgangen og på offentlige kontorer, hvor en hr. hvilken-somhelst "embedsdansker" kigger igennem næsen på "den fremmede", hvad enten han er tyrk, græker eller englænder. Problemet med at komme ind i et fremmed samfund, et koldt samfund, siges der, et samfund uden mellem-menneskelig kontakt; sprogproblemet, ensomhedsproblemet, livsproblemet.

Men fremmedarbejderproblemet er også mangfoldighedens problem på anden måde. Som beskrevet er forholdene vidt forskellige fra de i undersøgelsen behandlede grupper. Englænderne er gæstearbej-

dernes aristokrater, fejrede i det danske samfund af piger og mænd - Churchill, Montgomery og Danmarks befrielse til ihukommelse; tyrkerne er gæstearbejdernes proletarer - uden håb, uden oprør, uden chance. Er grækerne - de "utilpassede", de nærtagne, de sårede, men samtidig de med idealerne brændende med Hellas ild, skønt faklen er slukket i deres hjemland - er de og andre ligesindede grupper dem, der kan få det danske samfund til virkeligt at tage gæstearbejderproblemet alvorligt?

Om ikke for andre, så for vor egen skyld. Diskrimination er i danske øren et grimt ord - undersøgelsen tyder på, at det er en realitet i dagens Danmark. Og dette kommer os ved, ikke alene for gæstearbejdernes skyld, men også fordi problemet på længere sigt truer væsentlige værdier i det danske samfund.

Kan vi med de alment accepterede sociale og alment-menneskelige idealer og den generelt forekommende sociale forståelse, som i dag repræsenteres af et enigt folketing, kan vi så stiltiende se på, at gæstearbejderne i vort samfund lever under økonomiske, sociale og psykologiske betingelser, som ud fra disse idealer og ud fra denne praksis kun kan karakteriseres som skandaløse - og at dertil nogen gæstearbejdere, nogen af det danske samfunds gæster, føler sig så skidt behandlede af danskerne, at de mener sig diskriminerede?

Det kan vi ikke, og det er derfor glædeligt ikke alene at man fra privat side, bl.a. "Mellemfolkeligt Samvirke", herunder fagforeninger, men også fra officielt hold - bl.a. gennem det af regeringen nedsatte gæstearbejderudvalg, har taget gæstearbejderproblemet op. Man må ønske alle disse bestræbelser lykke på vejen.

Samt håbe på, at gæstearbejderproblemet, som et omfattende og i vanskelighed voksende samfundsproblem, ikke søges klaret med foranstaltninger, der er kvalitativt gode, men som kvantitativt set er meget lidt omfattende.

Hvad enten vi kan lide det eller ej, kommer vi før eller senere til at betale prisen. Lad det hellere være i kroner og ører end i alment-menneskelige værdier.

CHAPTER X

ENGLISH SUMMARY[x)]

by

Eggert Petersen.

This study which has been conducted by the Research Institute for Mental Health for the Danish Association for International Co-operation, is based on intensive interviews conducted with 98 foreign workers, 33 of whom were from Greece, 31 from England, and 34 from Turkey as well as on a preliminary study of 106 Danes' attitudes toward foreign workers.

This study which is essentially based on the use of qualitative methods, and which has had the general aim of uncovering problems, has presented the following results concerning the three groups of foreign workers that were studies:

i) The Turkish group has the poorest social and educational conditions and furthermore it differs fundamentally in culture, religion, and family patterns from the Danish population; the Greeks are "in between" the Turkish and the English groups, socially, educationally as well as with respect to a number of other areas; the Englishmen constitute a social, educational, and cultural group which is congruent with an important segment of the Danish society.

ii) The three groups came to this country with very different motivations; as far as the Turks are concerned almost none of the subjects had a well-formulated and deliberate wish to work in Denmark; in the case of the English group, coincidences played an important role in the subjects' motivation for coming to Denmark (for example, an acquaintance with a Danish girl, and thus sticking to Denmark). On the other hand almost all the Greeks have deliberately chosen Denmark as their host country. As far as expectations are concerned we see that the Turks had mainly material (economic) expectations - these are also present with both Greeks and Englishmen. Furthermore the last two groups have had comprehensive non-material expectations which were of an idealistic nature in the Greek group, and of a norm-determined character in the English group.

x) Translated by Gretty K. Mizrahi Sirazi

iii) The journey to Denmark took different forms for the three groups. The majority of the Turks could only travel by raising a considerable loan in Turkey, and their trip to Denmark had been full of difficulties, mainly because they had not in advance obtained a working permit, neither in Denmark nor in another European country.

iv) The foreign worker's working conditions in Denmark were also different for the three groups, but generally difficult for all of them, including the Englishmen who were the ones who had the most specific expectations concerning working conditions.

Considerable numbers in all three groups had to wait for several months before they found employment which in the case of some Turks was obtained on "the black market". Generally the subjects changed job many times considering their short stay in this country; many could not find a job in which they could make use of their qualifications. In general the Turks' working conditions were the poorest, and the Englishmen's the best. This condition was also reflected in the wages differences, except for the fact that there were relatively more Greeks than Englishmen employed as skilled workers. In spite of this, the Turks seemed satisfied with their working conditions, the Englishmen were fairly satisfied, whereas the Greeks were dissatisfied mainly because they felt discriminated on their working place.

v) With a view to the socio-economic conditions the Turks were very dissatisfied with their possibilities of earning money, and with the fiscal legislation (the pay-as-you-earn system), the principles of which they neither understood nor accepted. The Turkish group earned least, whereas the English group who had the highest wage and the Greeks were fairly satisfied. Furthermore none of the Turks and only few of the others had contacted a public assistance office. In general the subjects had had very few contacts with Danish social institutions, e.g. housing agencies, labour exchange, tax authorities, etc. In any case their contact with such institutions was judged to be considerably poorer than was the case with similar Danish groups.

vi) Foreing workers' housing conditions were found to be characterized by the difficulties they had in finding habitation, especially

habitation at a reasonable rent. However, this point was not experienced as the main cause for dissatisfaction neither by the Turks who lived under the poorest conditions nor by the Englishmen and Greeks, except from the latter who felt discriminated as far as housing was concerned. The single members of all three nationalities meant that it was too expensive to live in hotels or boarding houses where they often could not lead a normal private life.

vii) Foreign workers - except the married Greeks, and both the single and married Englishmen - said that they were dissatisfied with the way in which they spent their spare time for various reasons, e.g. they had to spend too much time in restaurants and in cafeterias. This was experienced as being both expensive and unsatisfying. Therefore there was an almost unanimous agreement among the Greeks and the Turks as to the need for recreation centres and the like.

viii) The married Englishmen and Greeks lived on the whole a "common" Danish family life. However, the Greeks seemed to be characterized by sex-role and other socio-cultural problems. Almost all the Turks were married and had many children according to Danish standards. All of them had their families in Turkey, and the majority of these families were supported by the money sent home by our Turkish subjects

ix) Foreign workers differed from each other regarding knowledge of languages. The Turks were barely able to participate in simple conversations whereas the Greeks' and especially the Englishmen's "language situation" were fairly good considering the length of their stay in this country.

x) The foreign workers' attitudes toward the Danes and their perception of the Danes' attitudes toward them varied also from group to group. The Turks seemed to be highly positively disposed toward Danes, and they did not seem to feel any discrimination; generally the Greeks were rather negatively disposed toward Danes especially because they felt that the Danes discriminated against them. The Englishmen were relatively positive toward Danes, but did not seem to be impressed by them - they did not feel discriminated, but they noticed that Danes discriminated against "southeners".

xii) In general Englishmen can be said to be thriving well here, whereas the Greeks and the Turks feel dissatisfied and stunned.

xiii) The foreign workers seemed to be uncertain as to whether they would remain in Denmark. All the Turks, the majority of the Greeks and some Englishmen wanted eventually to return to their home countries.

xiv) In summary it was found that the three groups of foreing workers are very different not only in terms of background, motivation, and expectations, but also with respect to the way in which the foreign workers entered the Danish society,and with respect to their actual living concitions, thrivingness and living attitudes. The three group also differ from each other in terms of the problems they have. On the whole the Greeks' problems are essentially of psychological nature while the Turks' and the Englishmen's problems are essentially material and economic problems. However, the Englishmen's problems seem to be qualitatively different, and of a much less comprehensive nature than the Turks' problems.

xv) Based on the reported experiences and the subjectively acquired norms of the three groups a general subjectively experienced foreign workers role has been formulated as follows:

a) A foreign worker must not take the Danes' jobs, especially not cause a Dane to lose his job;
b) a foreign worker may get the jobs that Danes do not want;
c) a foreign worker must be grateful to get a job in Denmark;
d) a foreign worker must therefore express gratitude and respect toward Danes;
e) a foreign worker cannot be considered as an equally deserving member of society, especially considering the fact that he will stay here for such a short period of time;
f) as a consequence of the above he must stay away from Danish girls, and on the whole he must be aware of the fact that he does not have the same economic, social and cultural rights as the Danes have.

It must be emphasized, however, that the study has not analysed how widespread this subjectively experienced role is among foreign workers. Neither has it explained whether this subjec-

tively experienced role corresponds to an "objective" role, i.e. if it corresponds with the norms which are dispatched by role-relevant Danish groups.

xvi) Finally in a study of the Danes' attitudes toward foreign workers made in a Danish industrial concern, it was found that foremen and shop-stewards had more positive attitudes than factory workers. The results also showed that attitudes varied with thriving in such a way that the better one throve the more positive attitudes one had toward foreign workers. It was demonstrated that occupational role and thriving, constitute factors which operate independently of each other in terms of their effect on attitudes.

-oO-

The final sections of the study consist partly of some theoretical considerations such as a theoretical model describing the empirical results, and partly of suggestions formulated on the basis of the practical consequences of this study.

The theoretical considerations have their starting point in the following questions, "Why do the Greeks and not the Turks and the Englishmen feel discriminated? And why are the Turks satisfied with their work in spite of the fact that they have the worst working conditions, whereas the Greeks and the Englishmen are less satisfied with their work situation?"

An explanation from an interactional point of view has been attemted in the following formulation:

$$R = f(I_e , E_y)$$

where (R), an individual's reactions, such as for instance attitudes and thriving are considered to be a function of that individual's expectations (I_e), and that which is yielded by the environment (E_y) i.e. the degree to which one's environment fulfills or offers possibilities of fulfilling one's expectations (needs, norm expectations, etc.)

The starting point for this model was the fact that the three foreign worker groups each had their particular set of ecpectations. The Turks' set of expectations were essentially of a material nature, whereas the Greeks and the Englishmen had other kinds of expectations

The Greeks' expectations were of a more idealistic nature; the Englishmen's were to a higher degree norm-determined expectations.

The three groups which came to Denmark with these sets of expectations were subsequently confronted with the above mentioned subjectively experienced foreign worker role. This role was accepted by the Turks, but it put the Greeks in a role-conflict situation, and was rejected by the Englishmen. This corresponds to the Turks' positive attitudes toward Danes and their positive experience of the Danes' attitudes toward them; the Greeks' predominantly negative attitudes and their feelings of being discriminated; and finally the Englishmen's positive, but still critical attitudes toward the Danes.

As to the contributions of the environment with respect to material expectations, we can see that in case of the Turks, their expectations are definitely not fulfilled, resulting in the Turks' dissatisfaction. In the case of Greeks and Englishmen the environment yields much more with respect to material expectations, but not enough in terms of non-material expectations, especially for the Greeks. This results in the Greeks' dissatisfaction, whereas the Englishmen apparently thrive well. This is summarily expressed in the following figure:

Nationality	Expectations	Role-fulfillment	Attitudes and perceived attitudes	Contributions of the environment as to material expectations	Thriving
Turks	Material	Acceptance	+	-	-
Greeks	Material + idealistic non-material	Conflict	-	o	-
Englishmen	Material + norm determined non-material		o	+	+

It was subsequently determined in a preliminary study of the Danes' attitudes toward foreign workers made in a particular factory, that foremen and shop-stewards have a more positive attitude toward

foreign workers than the factory workers have toward them. It was also determined that the attitudes of foremen and workers are more positive the better they thrive. Different tentative explanations of this situation are given in the text.

The concept of discrimination is discussed next. A distinction is made between "objective" and "subjective" discrimination. "Objective" discrimination occurs when a group, a system, or a nation, denies other groups, especially minority groups rights which are generally current in that society. "Subjective" discrimination occurs when a certain group feels discriminated because of unfulfilled expectations which should otherwise generally be fulfilled. It is emphasized that "objective" and "subjective" discrimination do not always occur together. For intance, according to the results of the study, the Turks seem to be the object of "objective" discrimination, the Greeks are both "objectively" and "subjectively" discriminated, whereas the Englishmen who do not accept the general occupational foreign worker role are neither "objectively" og subjectively"discriminated.

It was also pointed out that objective discrimination of large groups lead to negative attitudes toward these groups just as a "subjective"discrinination of specific groups seems to result in negative attitudes toward society. Therefore a lasting discrimination can result in social conflicts between the discriminated groups and society at large.

This problem was discussed further in relation to the Danish society. It was re-emphasized that this study which is of a qualitative social psychological nature has only determined a series of problems, e.g. the "subjective" and "objective" discrimination problems, among others. However, the study has not demonstrated to what extent these problems are existent either among foreign workers in general or in the Danish society.

On the basis of the explained model, and considering that there are already more than 25.000 foreing workers in Denmark, whose expectations both material and non-material only can be expected to increase as time goes by, it is pointed out that there exists a danger that a more comprehensive discrimination will develop in the Danish society. In order to avoid this development among others of such discrimination

a series of suggestions have been made for remedial measures to be taken with respect to the foreign worker problem. This has been done on the basis of a formulated goal and on the assumption that the problems described in this study have a certain universal validity.

Instead of the implicit political objectives of the Danish foreign worker policy which at best aims at the exploitation of the foreign workers for the benefit of the Danish society in general and the industry lacking manpower in particular, a proposal for future objectives for a Danish foreign worker policy is formulated in the last section. These objectives aim partly at securing a greater economic development for the Danish society through the use of the foreign workers' work power, and partly at securing foreign workers - on basis of equality principles - full economic, social and cultural benefits during their stay in this country, and with a view to their complete and voluntary integration if necessary.

The ways in which the Danish society exploits foreign workers economically, socially, and culturally were pointed out, e.g. foreign workers do neither get their share of the social and cultural goods that society provides for the Danes in corresponding situations nor their share of the social advantages that the Danes get at different levels of age, e.g. education, old age pension, etc. in spite of the fact that the foreign workers pay full taxes.

Therefore society must make a strong effort to resolve the foreign worker problem, and do it in accordance with the principles of equality and consider the fact that foreign workers constitute an underprivileged group.

A number of remedial measures are therefore suggested, e.g. providing the Danish population with information on foreign workers in order to avoid development of discrimination; continued research on the subject; introduction of employment contracts for foreign workers; obligation on the part of the employer to educate and inform foreign workers technically as well as socially; establishment of a general information center for foreign workers; securing of housing for foreign workers through a large number of small and scattered pensions for foreign workers; compensation for their socio-economic exploitation by

providing a special tax deduction for foreign workers; establishment of a guidance and mental health center as well as a board to deal with their complaints.

Finally, it is pointed out that the foreign worker problem is a social problem, and a warning is formulated against thinking that this problem can be dealt with through a number of measures which might be qualitatively satisfying, but quantitatively insufficient.

-000-

BILAG A: UNDERSØGELSESMATERIALERNE

1. Breve til gæstearbejderne i forskellig udgave (grækere tyrkere og englændere).

2. Interviewskema til styret interview

3. Interviewskema til ustruktureret interview

4. Holdningsskema I: Holdning til danskerne

5. Holdningsskema II: Oplevet holdning hos danskerne

6. Trivselsskema for gæstearbejderne

7. Spørgeskema for faktisk kontakt med gæstearbejderne

8. Holdningsskema III: Holdning til gæstearbejdere

9. Holdningsskema IV: Holdning til kontakt med gæstearbejdere

Vedr.: En undersøgelse til at belyse fremmedarbejdernes vilkår i Danmark

Kære hr.----------

Vi har startet en undersøgelse vedrørende fremmedarbejdernes vilkår i Danmark for at være i stand til at hjælpe dem i fremtiden.
Da det ikke er muligt at analysere situationen for alle fremmedarbejdere i Danmark en efter en, har vi besluttet os til at undersøge en gruppe af samme nationalitet, hvorfor vi har inviteret en gruppe tyrkiske arbejdere, hvis tilstande vi mener er passende til formålet, til at deltage i vor undersøgelse.
De arbejdere vi har inviteret er ikke udvalgt p-g-a- af deres private liv eller personlighed. I virkeligheden har de mennesker som leder undersøgelsen ingen information om arbejderne, deres navne er blevet udtrukket tilfældigt hos Københavns Folkeregister.
Eftersom Deres navn er blevet udtrukket ved denne procedure, som er blevet gennemført i overensstemmelse med videnskabeligt statistiske principper, er det nødvendigt, at De tager del i denne undersøgelse, hvis den overhovedet skal kunne gennemføres. De vil hjælpe fremmedarbejderne, og specielt de tyrkiske fremmedarbejdere i Danmark ved at acceptere vores invitation.
Undersøgelsen bliver foretaget af Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut. Instituttet undersøger arbejdspladsernes og arbejdernes betingelser og vilkår i Danmark.
Deres hjælp vil bestå i at komme op på Forskningsinstituttet og tale med vor tyrkiske psykolog i omkring $1\frac{1}{2}$ - 2 timer. De ting der bliver sagt under interviewet vil blive holdt strengt fortrolige. Adressen er: MENTALHYGIEJNISK FORSKNINGSINSTITUT, BREDGADE 30, 2, 1260 KØBENHAVN K (Lige i nærheden af Kongens Nytorv, Buslinierne 1, 6, og 9 kører lige til døren).
De arbejdere som vil tage besværet ved at deltage i undersøgelsen, vil få kr. 20.- som kompensation for den tid de har tilbragt på Instituttet, og til dækning af transportomkostninger.
Vedlagt vil De finde bilag vedrørende den dato og klokkeslet, vi ønsker De skal indfinde Dem på. De kan beholde den ene, den anden beder vi Dem venligst udfylde og returnere til os i vedlagte kuvert så hurtigt som muligt.

Med venLig hilsen

MENTALHYGIEJNISK FORSKNINGSINSTITUT

MENTALHYGIEJNISK FORSKNINGSINSTITUT
Fredericiagade 15, 1.
1310 Copenhagen K.
ph. 11 12 55

Dear Sir,

Re: A Research Programme Analysing the Conditions of the Foreign Workers in Denmark.

The National Institute for Mental Health (Research Dept.) is carrying out research on the foreign workers' conditions of life and work here in Denmark in order that dissatisfactory conditions may be improved.

However, it is not possible to analyse the situation of all foreign workers individually, therefore we have decided to analyse an arbitrarily selected group of three different nationalities, viz. Turks, Greeks and Englishmen.

The English workers who have been chosen to take part in our research programme on foreign workers' conditions in Denmark have NOT been chosen for any private or personal reason. The fact is that we have no information at all about the persons we contact, as also mentioned above all names and addresses have been picked out arbitrarily from the Population Registry in Copenhagen.

Since your name is among those who were picked out - the selection being carried out in accordance with scientific statistical principles - it is very important for our research programme that you agree to participate. By participating you will help to explain the problems of other foreign workers here in Denmark, and we sincerely hope that you will accept our invitation to participate.

Consequently we should like to ask you whether one of our colleagues may come to your home early one evening and ask you our questions there ? Should you, however, not wish us to come to you then you are very welcome to come to the Institute and talk with us here instead.

p.t.o.

MENTALHYGIEJNISK FORSKNINGSINSTITUT

Our colleague should like to talk with you on the ..... 1970, at..... if it suits you.

Enclosed you will find a note concerning the date and time, and the prefered place of interview, which we kindly ask you to fill in and return to us in the enclosed envelope as soon as possible.

We thank you in advance.

Yours faithfully,

f. MENTALHYGIEJNISK FORSKNINGSINSTITUT

J. Schreiner

2.1.70/io

MENTALHYGIEJNISK FORSKNINGSINSTITUT
Fredericiagade 15, 1.
1310 Copenhagen K.

Name:_____

Kindly put a X at the possibility you prefer:

Do you agree to participate in the research programme ?

Yes (___)
No (___)

Do you prefer that we come to your home and ask you our questions there ?

Yes (___)
No (___)

Or would you rather come to the Institute to answer the questions ?

Yes (___)
No (___)

Could you take part in an interview on the ....., 1970, at .....

Yes (___)
No (___)

If no, which date and time will you suggest then ?

.....

INTERVIEWSKEMA

for

USTRUKTURERET INTERVIEW

Sidste livssituation

1. Arbejdsmæssigt
2. Familiemæssigt
3. Socialt- levefod- økonomisk
4. Firtidsmæssigt
5. Ideologisk

Motivation

1. Idé samt viden om at det kan lade sig gøre at rejse
2. Push
3. Pull
4. Forventninger til Danmark

Migration

1. Hvordan er forventningerne blevet opfyldt.
2. Problemområder i forbindelse med migrationen- negative/ positive oplevelser- samt udviklingen i oplevede problemer.
3. Konfliktløsningsmekanismer - udviklingen i disse.
4. Holdningsændringer
5. Det sociale forløb : arbejdsmæssigt - boligmæssigt -kontaktmæssigt

Fremtid

1. Fremtidsplaner: blive/ ikke blive -- hvis blive så hvordan?

Karakteristik af personen

1. Intelligens
2. Psykisk stabilitet
3. social sensibilitet
4. generelt aktivitetsniveau
5. Hvordan fungerer personen som helhed.

INTERVIEWSKEMA

for

STYRET INTERVIEW

Navn:_____ Nationalitet:_____

Fødested: Byens navn:_____

Landsdel: _____

==========

1. Hvornår er De født ? .....

---

2. Civilstand ? .....

---

3. Hvis gift, er Deres kone dansk ? 1) ja 2) nej

Hvis gift, er Deres kone i Danmark ? 1) ja 2) nej

---

4. Har De børn ? 1) ja 2) nej

a) Hvis ja, hvor mange og i hvilke aldre ? Antal:..... Aldre:.....

b) Hvis ja, hvilke er med i Danmark ? Antal:..... Aldre:.....

c) Hvis ja, går de i skole ? 1) ja 2) nej

d) Hvis ja, hvilke klasser ? Antal:..... Klasser:.....

e) Hvis nej, går de i andre børneinstitutioner ? 1) ja 2) nej

f) Hvis ja, hvilke ? .....

.....

g) Får De børnetilskud ? .....

---

5. Hvilken type by boede De i størstedelen af Deres opvækst ?

1) landsby
2) provinsby(stor / middel / lille)
3) storby

6. Hvad var Deres fars arbejde det meste af tiden ?

.....
.....
.....
.....

7. Hvilken religion er De opdraget til ?

.....

8. Er Deres familie religiøs ?

1) ja
2) nej

Hvis ja, hvor religiøs er Deres familie ?

1) meget
2) en hel del
3) noget
4) slet ikke

9. Hvilken religion har De nu ?

.....
.....

10. Hvis religion - hvor religiøs er De selv nu ?

1) meget
2) en hel del
3) noget
4) slet ikke

11. Hvem boede De sammen med under Deres opvækst ? (0-18 år)

.....
.....

12. Er De flyttet indenfor Deres land under Deres opvækst ?

1) ja
2) nej

Hvis ja:

1) én gang
2) to gange
3) flere gange

Hvis ja, indenfor hvilken del af landet ?
1) samme by
2) samme landsdel
3) til anden landsdel

---

13. Har De været i udlandet før De kom til Danmark ?
1) ja
2) nej

a) Hvis ja:
1) én gang
2) to gange
3) flere gange

b) Hvis ja, var det da:
1) ferie
2) arbejde

---

14. Hvilken skoleuddannelse har De fået i Deres hjemland ?
.....
.....

---

15. Har De en faguddannelse ?
1) ja
2) nej

a) Hvis ja, hvilken ?
.....
.....

b) Hvis ja, hvor mange år varede den ?
.....
.....

---

16. Hvad var Deres sidste arbejde i hjemlandet ?
.....
.....

---

17. Hvor var Deres sidste bopæl i hjemlandet ?
.....

---

18. Hvornår kom De til Danmark? (indrejsetidspunkt)
.....

---

19. Hvordan rejste De, og hvor længe varede rejsen ?
Transportmiddel:.....
Transporttid:.....

---

20. Hvordan skaffede De penge til rejsen ? .....

21. Rejste De alene ? 1) ja 2) nej

a) Hvis nej, hvem rejste De med ? .....

b) Hvis ja, hvor mange rejste De sammen med ? .....

.....

.....

22. Hvilket pas havde De da De kom ? .....

.....

23. Blev der stillet spørgsmål angående arbejdstilladelse ved grænsen ? 1) ja 2) nej

24. Hvilket pas har De nu ? .....

25. Havde De arbejdstilladelse i forvejen ? 1) ja 2) nej

a) Hvis ja, hvordan skaffede De den i Deres hjemland? .....

.....

b) Hvis nej, hvordan skaffede De den da ? .....

.....

26. Hvor lang tid efter indrejsen gik der før De kom i kontakt med fremmedpolitiet ? .....

.....

.....

.....

27. Har De været i kontakt med Deres lands ambassade ? 1) ja 2) nej

a) Hvis ja, hvor lang tid gik der efter indrejsen før De henvendte Dem første gang ? .....

b) Hvis ja, havde De gavn af dette ? .....

c) Hvis ikke, hvorfor ikke? .....

28. Havde De bolig da De kom ? 1) ja 2) nej

a) Hvis nej, hvor længe gik der før De fik bolig ? .....

b) Hvis nej, hvordan skaffede De Dem en bolig ? .....

.....

29. Hvor mange steder har De boet og hvordan er Deres nuværende bolig eller tidligere boliger ?

Bydel	Art					Husleje	Varighed	Flyttearsag
	Antal rum	Antal beboere	El	Bad	Centr. varme			

0. Hvor lang tid gik der efter indrejsen før De fik arbejde ? .....

1. Hvad bestod Deres første arbejde i ? .....

32. Hvis De ikke havde arbejde hvordan skaffede De det da ?.....
.....

33. Vidste man på Deres første arbejde at De kom ?
1) ja
2) nej

34. Hvor mange arbejdssteder har De haft ?

	Virksomhedens art	Periode	Arbejdets art	Løn	Hvorfor forlod man det?
1					
2					
3					
4					
5					

35. Har De været arbejdsløs ?
1) ja
2) nej

a) Hvor mange gange ? .....
b) Hvor længe hver gang ? .....
c) Fik De arbejdsløshedsunderstøttelse ? .....
d) Hvor længe fik De arbejdsløshedsunderstøttelse ? .....

36. Har De været syg i Danmark?
1) ja
2) nej

a) Hvis ja, hvor mange gange ? .....
b) Hvis ja, hvor længe hver gang ? .....
c) Hvis ja, fik De da sygepenge ? .....

37. Kan De bruge Deres evt. uddannelse i Deres nuværende arbejde ?
1) ja
2) nej

38. Arbejdstid:

a) Hvor mange timer arbejder De om dagen ? .....

b) Hvilket tidsrum ligger arbejdstiden indenfor ? .....

c) Arbejder De på skift ?
1) ja
2) nej

39. Har De overarbejde ?
1) ja
2) nej

a) hvis ja, hvor ofte ? .....

b) Hvis ja, hvor mange timer ? .....

c) Hvis ja, hvad tjener De pr. overarbejdstime? .....

d) Hvis ja, hvad tjener De pr. uge i overarbejde? .....

40. Løn

a) Hvad får De i løn ? .....

b) Hvordan aflønnes De ? .....

c) Kan De selv regne ud, hvad lønnen vil blive før De modtager den ?
1) ja
2) nej

d) Betaler De skat ?
1) ja
2) nej

e) Betaler De kirkeskat?
1) ja
2) nej

f) Sender De penge hjem ?
1) ja
2) nej

g) Hvis ja, hvor stor en del af lønnen ? .....

h) Hvis De sender penge hjem og betaler skat får De da forsørgerfradrag ?
1) ja
2) nej

41. Hvad synes De om arbejdstempoet ?
1) for hurtigt
2) tilpas
3) for langsomt

42. Har De mulighed for pauser som det passer Dem ?
1) ja
2) nej

43. Hvilke sprog taler De ?
.....
.....

44. Taler De dansk ?
1) ja
2) nej

a) Hvis ja kan De tilstrækkeligt til en samtale om hverdagsting ?
1) ja
2) nej

b) Hvor taler De dansk ?
1) arbejdet
2) med venner i fritiden
3) i familien

c) Kan De nok til at gå ud og handle ?
1) ja
2) nej

d) Kan De nok til at udfylde blanketter ?
1) ja
2) nej

e) Kan De følge med i radio og TV ?
1) ja
2) nej

f) Kan De læse dansk ?
1) ja
2) nej

g) Kan De skrive dansk ?
1) ja
2) nej

h) Hvis nej, hvordan klarer De Dem da ?
.....
.....

45. Har De forsøgt at lære Dem dansk ?
1) ja
2) nej

a) Hvis ja, hvordan har De da båret Dem ad ?
.....
.....

b) Har De deltaget i sprogkurser ?
1) ja
2) nej

c) Hvis ja, hvor og i hvor lang tid ? .....

d) Hvis nej, hvorfor ikke? .....

---

46. Hvem omgås De mest på arbejdspladsen ?
1) danskere
2) andre udlændinge

---

47. Snakker De med danskerne på arbejdet ?
1) ja
2) nej

a) Hvis ja, hvad snakker I da om ?
1) arbejdet
2) personlige ting
3) andet

	Hvornår:	Hvor ofte:
b) Hvornår snakker I mest og hvor ofte sker det ?	1) under arbejdet 2) i frokostpausen 3) på vej hjem	

c) Hvis nej, hvorfor snakker I ikke sammen ? .....
.....

---

48. Snakker I med andre udlændinge på arbejdet ?
1) ja
2) nej

a) Hvis ja, hvad snakker I da om ?
1) arbejdet
2) personlige ting
3) andet

	Hvornår:	Hvor ofte:
b) Hvornår snakker I mest sammen og hvor ofte ?	1) under arbejdet 2) i frokostpausen 3) på vej hjem	

c) Hvis nej, hvorfor ikke ? .....
.....

---

49. Fritid

a) Hvor tilbringer De Deres fritid ?
1) hjemme
2) cafeteria, restaurant
3) foreninger
4) i danske hjem
5) udflugter

b) Sammen med hvem tilbringer De Deres fritid ?
1) familie
2) andre udlændinge
3) danskere
4) andet

---

50. Hvilke ting kunne De ønske Dem m.h.t. fritiden ?
.....
.....

---

51. Ønsker De fritidsklubber ?
1) ja
2) nej

a) Hvis ja, hvordan skulle de da sammensættes nationalitetsmæssigt ?
.....
.....
.....

---

52. Har De mulighed for at udøve Deres religion i Danmark ?
1) ja
2) nej

a) Hvis ja, hvordan ?
.....
.....
.....

---

53. Har De været i kontakt med nogen af følgende institutioner ?

a) Socialkontor
1) ja
2) nej

b) Skattemyndigheder
1) ja
2) nej

c) Boliganvisning
1) ja
2) nej

d) Arbejdsformidling
1) ja
2) nej

e) Børneinstitutioner
1) ja
2) nej

f) Sygekasse
1) ja
2) nej

i) Hvis ja, er De medlem ?
1) ja
2) nej

g) Fagforening 1) ja
2) nej

i) Hvis ja, er De medlem ? 1) ja
2) nej

h) Folkeregister 1) ja
2) nej

i) Hvis ja, er De tilmeldt folkeregisteret ? 1) ja
2) nej

i) Har De et personnummer ? 1) ja
2) nej

---

54. Hvilke institutioner kunne De ønske Dem mere viden om ? .....
.....
.....
.....

---

55. Hvilke informationer om danske forhold synes De iøvrigt De savner ? .....
.....
.....

---

56. Hvor længe agter De at blive i Danmark ? .....

---

57. Hvor tager De hen bagefter ? .....
.....

-oOo-

22.10.69
JS/io

HOLDNINGSSKEMA I

HOLDNING TIL DANSKERE

Til efterfølgende spørgsmål er der følgende faste svarmuligheder:

(___) aldrig

(___) en enkelt gang

(___) af og til

(___) ofte

1. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne er hjælpsomme og venlige?

2. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne er gode mennesker?

3. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne kun tænker på sig selv?

4. Hvor mange gange har De tænkt, at danske kvinder ikke er gode ægtefæller?

5. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne har en lav moral?

6. Hvor mange gange har De tænkt, at danske piger er alt for løsagtige?

7. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne er dovne?

8. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne arbejder godt?

9. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne er selvglade?

10. Hvor mange gange har De tænkt, at De gerne vil i kontakt med danskerne?

11. Hvor mange gange har De tænkt, at De gerne vil giftes med en dansk pige?

HOLDNINGSSKEMA II

Danskernes holdning overfor udenlandske arbejdere (som U.A. opfatter det)

Til efterfølgende spørgsmål er der følgende faste svarmuligheder:

(___) aldrig

(___) en enkelt gang

(___) af og til

(___) ofte

1. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne ikke kan lide at arbejde sammen med andre nationaliteter?

2. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne ikke kan lide udenlandske arbejdere, der kommer sydfra?

3. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne behandler alle ens uanset hår- og hudfarve?

4. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne accepterer udenlandske arbejdere på lige fod?

5. Hvor mange gange har De tænkt, at danske arbejdskammerater er venlige overfor udenlandske arbejdere?

6. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne ikke er interesserede i at komme i kontakt med udenlandske arbejdere?

7. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne føler sig overlegne overfor udenlandske arbejdere?

8. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne har forståelse for udenlandske arbejderes problemer?

9. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne ikke ønsker at invitere en udenlandsk arbejder hjem?

10. Hvor mange gange har De tænkt, at danskerne ikke ønsker,at deres døtre skal gifte sig med en udenlandsk arbejder?

SPØRGSMÅL VEDRØRENDE FREMMEDARBEJDERNES TRIVSEL

Til efterfølgende spørgsmål er der følgende faste svarmuligheder:

a) udmærket tilfreds (___)

b) godt tilfreds (___)

c) mindre godt tilfreds (___)

d) utilfreds (___)

De følgende spørgsmål har til formål at hjælpe os med at få et indtryk af, hvordan De befinder Dem i øjeblikket. - De vil for hvert enkelt spørgsmål skulle tage stilling til, om De er "udmærket tilfreds", "godt tilfreds", "mindre godt tilfreds" eller "utilfreds".

---

1. Hvordan er De tilfreds med Deres nuværende økonomiske forhold?

2. Hvordan er De tilfreds med Deres levestandard?

3. Hvordan er De tilfreds med Deres boligforhold?

4. Hvordan er De tilfreds med Deres daglige tilværelse?

5. Hvordan er De tilfreds med den kontakt, De har med personer af det modsatte køn?

6. Hvordan er De tilfreds med den kontakt, De har med personer af Deres eget køn?

7. Hvordan er De tilfreds med Deres arbejde?

HOLDNINGSSKEMA III

HOLDNINGEN TIL GÆSTEARBEJDERE

På de følgende sider vil De finde en række påstande om udenlandske arbejdere. I hver påstand kan De enten være "meget enig", "ret enig", "ret uenig" eller "meget uenig". - Vi beder Dem efter hver påstand angive, hvor enig De er, ved at sætte ét kryds ud for den svarmulighed, som De synes passer bedst på Deres mening.

Der findes ingen "rigtige" eller "forkerte" svar. Uanset hvad De svarer, kan De være sikker på, at der er mange, der er enige med Dem, og mange, der er uenige.

Til efterfølgende spørgsmål er der følgende faste svarmuligheder:

(___) meget enig

(___) ret enig

(___) ret uenig

(___) meget uenig

1. Udenlandske arbejdere forstår ikke at tilpasse sig danske forhold.

2. Udenlandske arbejdere er udelukkende interesseret i at tjene penge.

3. Udenlandske arbejderes måde at være på passer slet ikke til danske forhold.

4. Det er især udenlandske arbejdere fra bestemte lande, der altid er vrøvl med.

5. Udenlandske arbejdere volder store problemer for danskerne på arbejdspladsen.

6. Udenlandske arbejdere er ikke så omhyggelige med deres arbejde som danskere.

7. Udenlandske arbejdere føler sig overlegne i forhold til danskerne.

8. Udenlandske arbejdere forstår ikke at tilpasse sig danskeres arbejdstempo.

9. Udenlandske arbejdere ødelægger stemningen på arbejdspladsen.

10. Udenlandske arbejdere bliver brugt til at holde lønnen nede.

11. Udlændinge i almindelighed volder store problemer for danskerne.

12. Udenlandske arbejdere viser for lidt respekt for danskerne.

13. Danske virksomheder ansætter alt for mange udenlandske arbejdere.

14. Udenlandske arbejdere tager arbejdet fra de arbejdsløse danskere.

15. Det er især udenlandske arbejdere fra de sydlige lande, der er problemer med.

16. Udenlandske arbejdere må finde sig i ikke at få de samme rettigheder som danskerne på arbejdspladsen.

17. Udenlandske arbejdere danner i alt for høj grad kliker.

18. Udenlandske arbejdere kan let blive et alvorligt problem for det danske samfund.

19. Det skulle forbydes ved lov, at udenlandske arbejdere kan få arbejde i Danmark.

20. Udenlandske arbejdere må finde sig i ikke at få de samme sociale rettigheder som danskere.

21. Udenlandske arbejdere skal beskattes hårdere end danskere.

22. Udenlandske arbejdere er ofte alt for nærgående overfor danske piger.

23. Udenlandske arbejdere er ofte indblandet i forhandling af narkotika.

24. Erfaringen viser, at udenlandske arbejdere ofte bliver indblandet i noget kriminelt.

25. Det ville være uheldigt, hvis udenlandske arbejdere fik de samme muligheder for forfremmelse som danskere.

26. Myndighederne skulle i højere grad føre kontrol med, hvad de udenlandske arbejdere foretager sig.

27. Udenlandske arbejdere har en dårlig indflydelse på de danskere, de omgås.

28. Udenlandske arbejdere skulle i højere grad være indstillet på at tage ved lære af danskere.

29. Det ville være meget uheldigt, hvis udenlandske arbejdere blev arbejdsformænd, eller på anden måde kom til at være ledere for danskere.

30. Hvis alt for mange udenlandske arbejdere får dansk statsborgerskab, vil de let kunne få en uheldig politisk indflydelse.

HOLDNINGSSKEMA IV

HOLDNINGEN TIL KONTAKT MED GÆSTEARBEJDERE

Til efterfølgende spørgsmål er der følgende faste svarmuligheder:

(___) meget enig

(___) ret enig

(___) ret uenig

(___) meget uenig

1. Jeg ville helst være fri for at arbejde sammen med en udenlandsk arbejder.

2. Jeg ville ikke bryde mig om at arbejde i en afdeling, hvor der er flere udenlandske arbejdere end danskere.

3. Jeg vil helst ikke invitere udenlandske arbejdere hjem.

4. Jeg ville foretrække at sidde sammen med danskere i stedet for udenlandske arbejdere i frokostpausen.

5. Jeg ville være ked af, at min datter giftede sig med en udenlandsk arbejder.

6. Jeg ville nødigt bo i samme hus som udenlandske arbejdere.

7. Jeg ville helst være fri for, at mine børn leger sammen med udenlandske arbejderes børn.

8. Hvilken af følgende nationaliteter foretrækker De som "arbejdere" i Danmark ?

Israelere (___)

Jugoslavere (___)

Marokkanere (___)

Pakistanere (___)

Syrere (___)

Tyrkere (___)

9. Hvilken af de samme nationaliteter ville De nødigst have skulle være "arbejdere" i Danmark ?

Israelere (___)

Jugoslavere (___)

Marokkanere (___)

Pakistanere (___)

Syrere (___)

Tyrkere (___)

SPØRGESKEMA VEDR. FAKTISK KONTAKT MED GÆSTEARBEJDERE

1. Har De haft arbejde i udlandet ? ja (___) nej (___)
   Hvis ja: Hvor:_____ Hvor længe:_____

---

2. Taler og forstår De andre sprog ? ja (___) nej (___)
   Hvis ja: Hvilke:_____

---

3. Hvor længe har De været ansat på Deres nuværende arbejdsplads ? _____

---

4. Hvor mange udenlandske arbejdere har arbejde i den afdeling, hvor De selv arbejder ? _____

---

5. Arbejder De side om side med en udenlandsk arbejder ? ja (___) nej (___)

---

6. Taler De dagligt med udenlandske arbejdere ? ja (___) nej (___)

---

7. Plejer De at sidde sammen med udenlandske arbejdere i frokost-pausen ? ja (___) nej (___)

---

8. Omgås De udenlandske arbejdere udenfor arbejdstiden ? ja (___) nej (___)

---

9. Har De inviteret udenlandske arbejdere med hjem ? ja (___) nej (___)

Evt. bemærkninger:

8. Hvordan er De tilfreds med den måde, Deres evner udnyttes på i Deres nuværende arbejde?

9. Hvordan er De tilfreds med Deres fritid?

10. Hvordan er De tilfreds med Deres fremtidsudsigter?

Bilag B

Tabeller vedr. gæstearbejdernes immigration til og aktuelle leveomstændigheder i Danmark samt fremtidsplaner

B/1: Hvordan fik De penge til rejsen ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Lån	4.2 %	3.7 %	89.0 %
Arbejde	62.5 %	51.9 %	0
Lønforskud	0	0	0
Opsparing	25.0 %	44.4 %	0
Andet	8.3 %	0	11.0 %
ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	24	27	18
Korrekt ubesvaret	-	-	-
Uoplyst	9	4	16

B/2: Blev der stillet spørgsmål ang. arbejdstilladelse ved grænsen ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	12.9	22.6	29.4
Nej	87.1	77.4	70.6
ialt	100.0	100.0	100.0
n	31	31	34
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	0	0	0

B/3: Havde De arbejdstilladelse i forvejen ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	0	3.2	9.1
Nej	100.0	96.8	90.9
ialt	100.0	100.0	100.0
n	32	31	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	1	0	1

B/4: Hvor lang tid gik der efter indrejsen, før De kom i kontakt med fremmedpolitiet ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
1 uge	48.4	24.2	40.0
2 uger	9.7	20.7	13.3
3 uger	3.2	6.9	10.0
4 uger	9.7	34.4	13.3
1 - 2 måneder	12.9	13.8	13.3
3 - 4 måneder	16.1	0	10.0
5 - 6 måneder	0	0	0
≥ 7 måneder	0	0	0
	100.0	100.0	99.9
n	31	29	30
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	2	2	4

B/5: Har De været i kontakt med Deres hjemlands ambassade ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	33.3	54.9	72.8
Nej	66.6	42.1	27.2
Ialt	99.9	100.0	100.0
n	30	31	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	3	0	1

B/6: Hvis ja, hvor lang tid gik der efter indrejse til 1. henvendelse ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
1 uge	0	12.5	45.4
2 uger	16.7	6.2	0
3 -	0	0	0
4 -	0	18.8	9.1
1 - 2 mdr.	16.7	25.0	18.2
3 - 4 -	16.7	12.5	13.6
5 - 6 -	0	18.8	4.5
≥ 7 -	50.0	6.2	9.1
	100.1	100.0	99.9
n	6	16	22
Korrekt ubesv.	20	13	9
Uoplyst	7	2	3

B/7: Hvor længe gik der efter indrejsen, før De fik arbejde ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
1 uge	40.7	22.6	48.5
2 uger	15.6	9.7	9.1
3 -	6.2	12.9	9.1
4 -	9.4	32.2	9.1
1 - 2 mdr.	9.4	9.7	15.2
3 - 4 -	12.5	9.7	9.1
5 - 6 -	0	0	0
≥ 7 -	6.2	3.2	0
Ialt	100.0	100.0	100.1
n	32	31	33
Korrekt ubesvaret	-	-	-
Uoplyst	1	0	1

B/8: Hvordan skaffede De Dem arbejde ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Via familie/ venner	50.0	54.5	40.8
Via arbejdsanv.	0	0	0
Via annonce	8.3	18.2	18.5
Gik rundt og søgte	25.0	27.2	14.8
På anden måde	16.6	0	25.9
Ialt	99.9	99.9	100.0
n	12	22	27
Korrekt ubesv.	1	0	3
Uoplyst	20	9	4

B/9: Hvor mange arbejdspladser har De haft ?

Antal	Grækere	Englændere	Tyrkere
1	40.6	43.3	24.2
2	21.9	26.7	36.4
3	15.6	16.7	24.2
4	15.6	13.3	15.2
$\geqq 5$	6.3	-	-
Ialt	100.0	100.0	100.0
n	32	30	33
Korrekt ubesv.	0	-	-
Uoplyst	1	1	1

B/10: Har De været arbejdsløs ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	40.6	41.4	30.3
Nej	59.4	58.6	69.7
Ialt	100.0	100.0	100.0
n	32	29	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	1	2	1

B/11: Fik De arbejdsløshedsunderstøttelse ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	7.7	7.7	11.1
Nej	92.3	92.3	88.9
Ialt	100.0	100.0	100.0
n	13	13	9
Korrekt ubesv.	19	17	23
Uoplyst	1	1	2

B/12: Kan De bruge Deres evt. uddannelse i Deres nuværende arbejde ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	40.6%	42.3%	11.8%
Nej	59.4%	57.7%	88.2%
Ialt	100.0%	100.0%	100.0%
n	32	26	34
Korrekt ubesv.	0	3	0
Uoplyst	1	2	0

B/13: Hvor mange timer arbejder De om dagen ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Under 4½	0	0	0
4½ - 7	0	0	3.1 %
7	0	0	0
7½	0	6.8 %	0
8	46.7%	27.6 %	3.1 %
8½	36.7%	44.9 %	68.8 %
9	10.0%	10.3 %	21.9 %
mere end 9	6.7%	10.3 %	3.1 %
Ialt	100.1%	99.9 %	100.0 %
n	30	29	32
Korrekt ubesv.	2	0	0
Uoplyst	1	2	2

B/14: Arbejder De på skift ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	23.1 %	0	30.3 %
Nej	76.9 %	100.0 %	69.7 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	26	31	33
Korrekt ubesv.	2	0	0
Uoplyst	5	0	1

B/15: Har De overarbejde ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	53.3%	63.3 %	38.2 %
Nej	46.7%	36.7 %	61.8 %
Ialt	100.0%	100.0 %	100.0 %
n	30	30	34
Korrekt ubesv.	1	0	0
Uoplyst	2	1	0

B/16: Hvad tjener De på overarbejdstimer ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Det samme	71.4 %	20.0 %	75.0 %
Overarbejdsløn	28.6 %	80.0 %	25.0 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	7	15	4
Korrekt ubesv.	14	11	21
Uoplyst	12	5	9

B/17: Hvad får De i løn pr. uge ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Under 350 kr.	6.2 %	0	0
350 - 399 kr.	0	0	6.7 %
400 - 449 kr.	15.6 %	3.8 %	0
450 - 499 kr.	9.4 %	15.4 %	20.0 %
500 - 549 kr.	12.5 %	3.8 %	30.0 %
550 - 599 kr.	6.2 %	23.1 %	6.7 %
600 - 649 kr.	12.5 %	19.2 %	13.3 %
over 650 kr.	37.5 %	34.6 %	23.4 %
Ialt	99.9 %	99.9 %	100.1 %
n	32	26	30
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	1	5	4

B/18: Kan De selv regne lønnen ud ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	100.0%	90.3 %	46.8 %
Nej	0	9.7 %	53.2 %
Ialt	100.0%	100.0 %	100.0 %
n	26	31	32
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	7	0	2

B/19: Sender De penge hjem ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	13.8 %	3.3 %	66.7 %
Nej	86.2 %	96.7 %	33.3 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	29	30	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	4	1	1

B/20: Har De været i kontakt med nogle af følgende institutioner ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Socialkontor	15.6 %	7.1 %	0
Skattemyndigheder	96.9 %	90.3 %	73.6 %
Boliganvisning	38.7 %	41.4 %	23.5 %
Arbej dsformidl.	34.4 %	44.5 %	20.7 %
Børneinstitutioner	28.6 %	32.1 %	6.5 %
Sygekasse	75.8 %	63.0 %	91.3 %
Fagforening	75.8 %	73.4 %	84.9 %
Folkeregister	100.0 %	100.0 %	84.9 %

For dette spørgsmål var der mulighed for at afgive flere svar - derfor er procenterne udregnet for hver institution i forhold til antallet af personer i de 3 grupper. Antallet af ubesvarede har været lidt varierende for de forskellige institutioner, men har gennemgående ligget fra 1 - 4, med undtagelse af spørgsmålet om børneinstitutioner, hvor antallet af uoplyste for grækerne var 12, for englænderne 3 og for tyrkerne 3.

B/21: Er De medlem af sygekassen ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	78.8 %	83.3 %	96.4 %
Nej	21.2 %	16.7 %	3.6 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	33	24	28
Korrekt ubesv.	0	4	3
Uoplyst	0	3	3

B/22: Er De medlem af en fagforening ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	80.6 %	64.0 %	92.8 %
Nej	19.4 %	36.0 %	7.2 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	31	25	28
korrekt ubesv.	2	5	3
Uoplyst	0	1	3

B/23: Har De et personnummer ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	100.0 %	100.0 %	80.0 %
Nej	0	0	20.0 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	32	28	30
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	1	3	4

B/24: Har De været syg i Danmark ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	43.8	19.3	53.0
Nej	56.2	80.7	47.0
Ialt	100.0	100.0	100.0
n	32	31	34
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	1	-	-

B/25: Fik De sygepenge ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja hele tiden	55.5 %	33.3 %	42.9 %
Ja noget af tiden	0	16.7 %	0
Nej, slet ikke	44.5 %	50.0 %	57.1 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	9	6	7
Korrekt ubesv.	19	17	23
Uoplyst	5	8	4

B/26: Havde De bolig, da De kom ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	27.2	58.1	12.1
Nej	72.8	41.9	87.9
Ialt	100.0	100.0	100.0
n	33	31	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	0	0	1

B/27: Hvis De ikke havde bolig, hvor længe gik der da, før De fik én ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
1 uge	35.1	66.6	50.0
2 uger	18.8	8.3	10.0
3 -	5.9	0	0
4 -	11.8	8.3	15.0
1 - 2 mdr.	17.6	0	10.0
3 - 4 -	5.9	16.8	15.0
5 - 6 -	11.8	0	0
≥ 7 -	0	0	0
Ialt	99.9	100.0	100.0

n	17	12	20
Korrekt ubesv.	9	18	4
Uoplyst	7	1	10

B/28: Og hvorledes skaffede De dem bolig, hvis De ingen havde ved ankomsten ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Via familie/ venner	74.0	50.0	42.3
Via boliganv.	17.4	33.3	11.5
Via annonce	0	16.6	7.7
Andet	8.7	0	38.5
n	23	6	26
Korrekt ubesv.	9	18	4
Uoplyst	1	7	4

B/29: Hvor mange boliger har De haft ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
1	24.2	44.8	25.0
2	33.3	24.2	40.7
3	15.2	24.2	12.5
4	21.2	3.4	15.6
5	0	0	3.1
6	3.0	3.4	3.1
7	0	0	0
8	3.0	0	0
Ialt	99.9	100.0	100.0
n	33	29	32
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	0	2	2

B/30: Hvor tilbringer De fritiden ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Hjemme	93.8 %	90.3 %	94.0 %
Cafeteria	46.3 %	9.7 %	75.7 %
Foreninger	3.1 %	12.9 %	42.4 %
Danske hjem	34.4 %	45.2 %	51.5 %
Udflugter	34.4 %	19.3 %	24.2 %
Andet	3.1 %	0	45.5 %
n	32	31	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	1	0	1

For dette spørgsmål var der mulighed for at afgive flere svar. F.eks. viser tabellen, at 93.8 % af grækerne tilbragte en del af fritiden hjemme
46.3 % - - - - - - - på cafeteria
o.s.v.

B/31: Ønsker De fritidsklubber ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	84.4 %	44.0 %	89.7 %
Nej	15.6 %	56.0 %	10.1 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	32	25	29
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	1	6	5

B/32: Hvis De ønsker fritidsklubber, da med hvilke nationaliteter ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Kun landsmænd	29.2 %	15.4 %	27.3 %
Landsmænd + danskere	4.2 %	0	45.4 %
Landsmænd + flere andre nationaliteter	16.7 %	15.4 %	0
Landsmænd + danskere + flere national.	4.2 %	0	0
Alle national.	41.6 %	61.5 %	27.3 %
Andre kombinat.	4.2 %	7.7 %	0
Ialt	100.1 %	100.0 %	100.0 %
n	24	13	11
Korrekt ubesv.	5	14	3
Uoplyst	4	4	20

B/33: Taler De dansk ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	72.8 %	74.2 %	58.8 %
Nej	27.2 %	25.8 %	41.2 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	33	31	34
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	0	0	0

B/34: Kan De nok til at handle ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	81.8 %	92.9 %	61.8 %
Nej	18.2 %	7.1 %	38.2 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	33	28	34
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	0	3	0

B/35: Kan De nok til at udfylde blanketter ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	31.0 %	51.6 %	12.1 %
Nej	69.0 %	48.4 %	87.9 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	29	31	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	4	0	1

B/36: Kan De nok til at følge radio og tv ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	45.2 %	69.0 %	30.3 %
Nej	54.8 %	31.0 %	69.7 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	31	29	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	2	2	1

B/37: Kan De læse dansk ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	56.3 %	73.4 %	24.2 %
Nej	43.7 %	26.6 %	75.8 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	32	30	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	1	1	1

B/38: Kan De skrive dansk ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	21.9 %	53.4 %	15.2 %
Nej	78.1 %	46.6 %	84.8 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	32	30	33
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	1	1	1

B/39: Har De forsøgt at lære dansk ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Ja	67.7 %	90.3 %	52.9 %
Nej	32.3 %	9.7 %	47.1 %
Ialt	100.0 %	100.0 %	100.0 %
n	31	31	34
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	2	0	0

B/40: Hvor længe agter De at blive i Danmark ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
1 - 2 mdr.	0	0	10.3 %
3 - 6 -	0	10.0 %	6.9 %
7 - 9 -	0	0	0
1 - 2 år	3.2 %	3.3 %	27.6 %
2 - 3 år	3.2 %	3.3 %	3.4 %
Mere end 3 år	9.7 %	6.7 %	6.9 %
Altid	16.1 %	10.0 %	0
Ved ikke	67.7 %	66.7 %	44.8 %
Ialt	99.9 %	100.0 %	99.9 %
n	31	30	29
Korrekt ubesv.	-	-	-
Uoplyst	2	1	5

B/41: Hvor tager De hen bagefter ?

	Grækere	Englændere	Tyrkere
Til hjemlandet	76.9 %	28.0 %	83.9 %
Til Vest Tyskl.	0	0	9.7 %
Til Sverige	3.8 %	0	3.2 %
Til Canada	0	8.0 %	0
Til Australien	0	4.0 %	0
Til et andet land	3.8 %	0	0
Ved ikke	15.4 %	60.0 %	3.2 %
Ialt	99.9 %	100.0 %	100.0 %
n	26	25	31
Korrekt ubesv.	5	3	0
Uoplyst	2	3	3